

H. 10-12

HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

XXXVIII. kötet

1933. 1-3. sz.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam IV.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1933

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Tavaszgy Sándor:</i> A tudomány az élet szolgálatában — — — —	1
<i>Dr. Veress Endre:</i> Gróf Kemény József (1795—1855). I. közl. — — —	3
<i>Dr. Balogh Arthur:</i> A kisebbségek nemzetközi védelme és az állami jogok	39
<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Magyarok a román népköltészetben — — — —	46
<i>Dr. György Lajos:</i> Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — —	65

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET:

<i>Gróf Wass Béla:</i> Elnöki megnyitó az E. M. E. 1933. február 26-i közgyűlésén — — — — —	86
<i>Dr. György Lajos:</i> Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum 1932. évfolyamáról	87
<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Titkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1932. évi működéséről — — — — —	89

KRITIKAI SZEMLE:

<i>Tamási Áron:</i> Ábel a rengetegben. <i>Dr. Krstóf Györgytől</i> — — — —	98
---	----

KÖNYVSZEMLE:

<i>Rass Károly:</i> Elpusztult értékek (Bulletin des amis du livre russe) —	101
---	-----

HIREK:

Csúry Bálint eltávazása. — Magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti előadások a kolozsvári egyetemen. — Nyilvános filozófiai előadások. — Felolvasás a M. Tud. Akadémiában. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XII. vándorgyűlése — — — — —	105
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

ORVOSTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Orient Gyula:</i> Szerzetes- és orvospapok kórházainak és gyógyszer-táraitnak keletkezése Erdélyben — — — — —	107
--	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ iv terjedelemben. A folyóirat az EME Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi, Orvostudományi- és Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 iv. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

II. péld.

13.602

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

XXXVIII. kötet

1933. 1-12. sz.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam IV.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1933

TARTALOM.

Tanulmányok:	Lap.	Kritikai Szemle:	Lap
<i>Balogh Arthur:</i> A kisebbségek nemzetközi védelme és az állami jogok — — —	39	<i>Nyirő József:</i> Kopjafák. <i>Rass Károlytól</i> — — — —	243
<i>Bíró József:</i> A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann — — — —	446	<i>Tamási Aron:</i> Ábel a rengetegben. <i>Dr. Kristóf Györgytől</i>	93
<i>Boros György:</i> Carlyle, Halálának 50-dik évfordulójára	413	Adattár:	
<i>Felszeghy Béla:</i> A közbiztonsági önkormányzat elve és egy elfeledett régi erdélyi államjogász — — — —	159	<i>Hofbauer László:</i> Döbrentei Gábor ismeretlen akadémiai tervezete — — — —	345
<i>György Lajos:</i> Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — — — —	65	<i>Szabó T. Attila:</i> Adatok Nagyenyed XVI.—XX. századi helyneveinek ismeretéhez —	212
<i>Herepei János:</i> Szenczi Molnár Albert halála ideje — — —	464	Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának közleményei:	
<i>Hofbauer László:</i> Döbrentei Gábor Erdélyi Magyar Tudós Társasága (1817—1821)	335	<i>Bányai János:</i> Az érces telérek mikroszkópi vizsgálata —	361
<i>Huszár Lajos:</i> Cochsele Octavian gyulafehérvári éremvéső — — — —	207	<i>Szádeczky K. Gyula:</i> A szamosfalvi sósfürdő geológiája. Várhatunk-e ipari földgázat Kolozsvár környékén?	247
<i>Imre Lajos:</i> A falunévelés irányelvei — — — —	307	Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei:	
<i>Juhász Kálmán:</i> Két kolozsmonostori püspökapat a XVI. században — — — —	424	<i>Orient Gyula:</i> Szerzetes- és orvospapok kórházainak és gyógyszerházainak keletkezése Erdélyben — — —	107
<i>Kántor Lajos:</i> Magyarok a román népköltészetben — — —	46	<i>Orient Gyula:</i> Erdély gyógyszerész-polgármesterei, szenátorai, országgyűlési képviselői és természetbúvárai	367
<i>Rass Károly:</i> Elpusztult értékek — — — —	101	Erdélyi Múzeum-Egyesület:	
<i>Tavaszy Sándor:</i> A tudomány az élet szolgálatában — — —	1	<i>György Lajos:</i> Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum 1932. évfolyamáról — — — —	87
<i>Tavaszy Sándor:</i> A lét és valóság — — — —	174		
<i>Veress Endre:</i> Gróf Kemény József (1795—1855). I.—III. közl. — — — —	257		
<i>Veress Endre:</i> A történetíró Báthori István király —	377		

	Lap.		Lap.
<i>Herepei János</i> : Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület megbízása és a Műemlékek Bizottsága Erdélyi Osztályának engedélye alapján Makfalva és a vele szomszédos Székelyszentistván-Csókfalva községek határában 1932. év július havának 3—15. napjain végzett régészeti kutatásokról — —	469	Bonczhidai Bánffy-kastély udvari homlokzatának erkélyes portáléja — — —	453
<i>Kántor Lajos</i> : Titkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1932. évi működéséről	89	Cochsel Octavian gyulafehérvári éremvéső érmei — — —	209—211
<i>Gróf Wass Béla</i> : Elnöki megnyitó az E. M. E. 1933. február 26-i közgyűlésén — —	86	Egykori egyiptomi gyógyszerész laboratorium — —	107
Hírek:		Epitome Galeni Pergameni Operum, 1571. címlapjának hasonmása — — —	120
Csúry Bálint eltávozása. — Magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti előadások a kolozsvári egyetemen. — Nyilvános filozófiai előadások. — Felolvasás a M. Tud. Akadémiában. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XII. vándorgyűlése. — A legfőbb köteték. Dr. Tavaszgy Sándor elnöki megnyitója a bölcsészeti szakosztály 1933. márc. 9-i ülésén. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagybányai vándorgyűlésének Emlékkönyvei. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület régészeti ásatásai — — — — —	358	Fejléc heraldikai jegyekből összeállítva — — — — —	3
Bibliografia:		Fejléc Báthori István oklevéléről — — — — —	377
<i>Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év — — — —	474	Gerend a régi templom és kastély képével — — — —	11
Képek, rajzok, hasonmások jegyzéke:		Gyűjtőlencsével oldalról megvilágított csiszolat — —	362
A tanuló Kemény József oratóija — — — — —	14	Hintz-gyógyszertár falfreskója	369
Báthori István király arcképe és aláírása — — —	376—77	Hintz György — — — —	371
Báthori István nagy állampecsétje — — — — —	404	Irgalmas-rend címere — —	123
Báthori István sajátkezű írása	411	Jezsuita gyógyszertár egykori desztilláló apparátusai —	122
Báthori István hordszéke —	412	Jr. Kemény József arcképe —	2—3
Biasini Domokos kolozsvári gyorskocsija — — — —	306	Jr. Kemény József címeres pecsétnyomója — — — —	10
		Jr. Kemény József Notitia c. munkájának címlapja —	22
		Gr. Kemény József: Erdélyország TörténeteI Tára c. munkájának címlapja — —	25
		Gr. Kemény József: Deutsche Fundgruben c. munkájának címlapja — — — —	28
		Gr. Kemény József szülőháza Gerenden — — — —	129
		Gr. Kemény József kezeírása	131
		Gr. Kemény József síremléke a gerendi köztemetőben —	158
		Gr. Kemény József pecsétgyűrűje — — — — —	264
		Gr. Kemény József üdvözlő verse gr. Teleki József beiktatása alkalmával. Hasonmás — — — — —	282
		Kolozsmonostori kálvária —	111
		Kolozsvári Bánffy-palota —	451
		Kolozsvári Bánffy-palota rekonstruált földszinti alaprajza — — — — —	457
		Kolozsvári Bánffy-palota emeleti alaprajza — — — —	458
		Kolozsvári Bánffy-palota udvara — — — — —	453
		Kolozsvári Bánffy-palota hátsó homlokzatának részlete —	453
		Kolozsvári régi jezsuita egyetem egykori épülete — —	122

	Lap.		Lap.
Kolozsvári Szt.-Mihály templomban padozat kövekkel borított Strenberg-címer —	115	Régi Kórház Nagyszebenben Reichert-féle érevizsgáló mikroszkóp — — — —	113 364
Kolozsvári volt minorita-templom homlokzata — — —	455	Róth Pál dési gyógyszerész —	374
Közönséges mikroszkóp Reichert gyártmányú illuminátorral és rajzoló készülékkel — — — —	363	Sternberg-címer a kolozsvári Szt.-Mihály templomban —	114
Leitz-féle illuminator — — —	363	Sternberg-címer a kolozsvári Szt.-Mihály templom csúcsíves kapuján — — — —	115
Mauksch Tóbiás — — — —	368	Szamosfalvi források helyszínrajza — — — —	249
Mauksch Tóbiás nyugvóhelye a kolozsvári temetőben —	370	Szatmári irgalmas rendi kórház és gyógyszerház — —	128
Nagyenyed belső területének és határának vázlatos térképe	219	Temesvári irgalmasrendi gyógyszerház belseje — — —	125
Nagyvárad irgalmas rendi gyógyszerház belseje — —	127	Temesvári irgalmasrendi kórház és gyógyszerház bejárata — — — —	124
Nagyvárad irgalmas rendi kórház és gyógyszerház épülete — — — —	126	Tudományokat jelképező fejléc	257
Polarizáló készülékkel felszerelt illuminator — — —	365	Zárókép. Gr. Kemény József részére készült díszes üdvözlőlap — — — —	38
Polarizáló készülékkel felszerelt illuminator megvilágító készülékkel — — —	365		

A tudomány az élet szolgálatában.

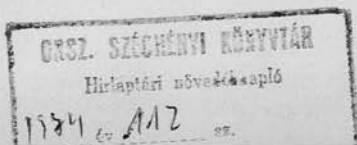
Elnöki megnyitó

az E. M. E. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya
I. szakülésén, 1932. december 15-én.

Tekintetes Szakosztály!

Nem tehetem, hogy Szakosztályunk szakülései ez évi sorozatának első ülését csak néhány jelentéktelen és szokásos szóval nyissam meg. Merőben belső kényszerből indítva, emelkedettebb és ünnepélyesebb hangot szeretnék megütni. A vallásos embernek emelkedett ünnepi érzésével van tele a szívem, amikor itt, ezen a helyen megállok és amikor arra gondolok, hogy ebben a gyűléstől tobzódó és kenyérgondokkal küzködő világban, ime! az Úristen olyan kegyelmes mihozzánk, hogy ma is ad nekünk alkalmat arra, hogy a tudományosság magaslatairól széttekinthessünk a szellemi élet rendkívül változatos és sokszínű, gazdag tenyésztől viruló mezőin és pompás tájain. Ezért a boldog lehetőségért hálásaknak kell lennünk nemcsak azért, mert elmélyülhetünk a saját tudományos Erosunktól indítva azokban a tudományos kérdésekben, amelyek szívünkhöz közel állanak és ezzel szolgálhatjuk az önbeeső igazságot, hanem azért is, mert tudományos munkánk és szolgálatunk által új és újabb erkölcsi erőket ébreszthetünk és adhatunk nemzetünknek és a mi roskadozó társadalmunknak. Tudományos meggyőződésem alapelveként vallom, hogy a tudományos kutatás és értelmezés nem állhat semmiféle külső vagy épen praktikus cél szolgálatában, és a tudományos munkának minden ilyen céltól függetlenül kell folynia, de viszont azt is vallom, hogy minél önzetlenebb és minél érdektelenebb a tudományos munka és minél hűségesebben, *csak* az igazság szolgálatában áll, annál inkább következik abból a magasabb és tisztább értelemben vett nemzet- és társadalomnevelés. A napokban olvastam Eötvös Józsefnek Kazinczy Ferenczhez írt egyik levelében azt a gondolatot, hogy minden nemzetben — és tegyük hozzá, minden társadalomban — nagy erő alszik, amelyet azonban csak a műveltség ébreszthet fel; építenünk kell tehát azt a templomot, amelyből majd kilép a Géniusz, ki a most még szunnyadó nemzeti erőnket felébreszti s a csúf nyugalomból nemes életre ragadja.

Ebben az átkos krízisekkel és az emberiség szellemi egzisztenciáját szakadatlanul veszélyeztető és rontó katasztrófákkal teli világban különös hévvel kell azért dolgoznunk, hogy a tudományos élet számára újabb és újabb lehetőségeken nyissunk utat, és a tudomány ama templomait, amelyek romokban vannak, újra építsük, amelyek kriptákként

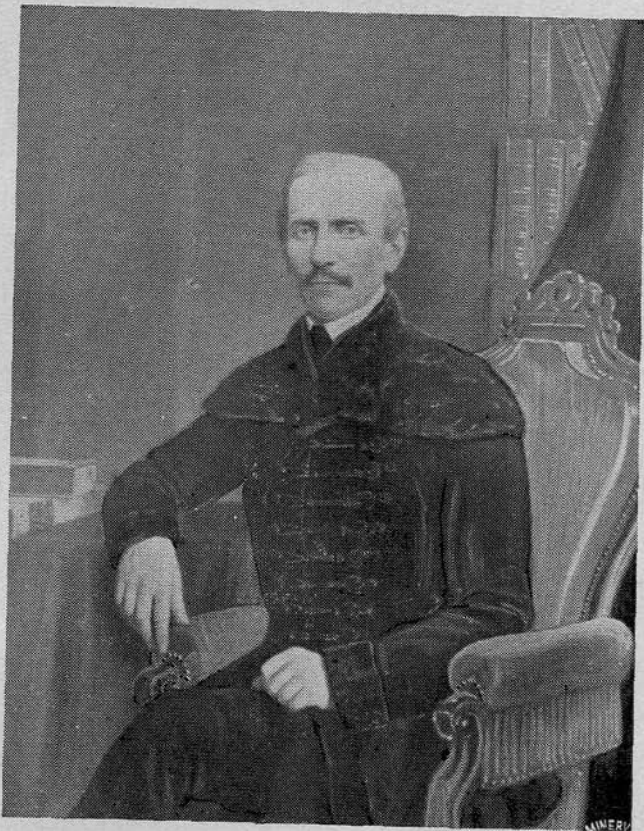
zárva vannak, felnyissuk, hogy a szellem Génuszai otthont találjanak. A tudományos életnek tűzhelyekre van szüksége, ahol együtt éljenek azok, akik a tudományt vallják életük feladatának és ahonnan ama Génuszoktól elragadtatva szembeszállhatnak a sötétséggel, a miazmás köddel és az állati ösztöniség fojtó párájával. Ma a tudományos életre nézve lehet nagyon alkalmatlan az idő, de a mai időre nézve nélkülözhetetlen az az erő, amelyet a tudomány nyújt. Ma százszorta nehezebb a tudományos élet, mint volt az elmúlt évszázadokban bármikor, de százszorta szebb és hivatatóbb, mint bármikor. Addig, amíg csak nélkülözünk, szenvedünk és üldöztetünk, még nem veszünk el, még van reménységünk, de ha lemondunk az igazságba vetett bizalmunkról, ha eltűnt tekintetünk elől az igazság ragyogó fénye, akkor bizonyosan elvesztünk.

Voltaire-ról jegyezték fel, hogy az 1755-i lisszaboni földrengés alkalmával fellázadt és tiltakozott a természet botrányos garázdálkodása ellen. Thomas Mann azt a megjegyzést fűzi ehhez az esethez: „Voltaire úgy viselkedett, ahogy a gallusok méltó utódjához illik, akik az égre lődözték nyilaikat.“ Mi készséggel és engedelmesen tagadjuk meg magunkban ezt a pogány lelkületet, vállaljuk a katasztrófális idők támadásait s felvesszük a ránk helyezett igát, mert valljuk Fichtével, hogy a szellem, mialatt legyőzi a korlátozásait és viseli terheit, nemcsak szabaddá, de izmosabbá is válik. Jó ezt az igazságot nekünk erdélyi magyaroknak és nekünk az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkásainak folytonosan szem előtt tartanunk, nehogy a terhek, az akadályok megbénítsák munkaerőnket, lefokozzák munkakedvünket. Ellenkezőleg hajtsanak szabadabb és lendületesebb munkára.

Az új előadássorozat kezdetén, amint szétnézek múzeumi munkatársaim között, új kedvvel és új reménységgel telik meg a szívem. Szeretném, ha erről a helyről, ahova az új választásokkal már harmadízben állított a bizalom, nagyon szeretném, ha én is új biztatást tudnék adni és új reménységet tudnék ébreszteni.

Tek. Szakosztály, nekünk, akik egyek vagyunk a szenvedésekben, a nemzeti sors hordozásában, de egyek vagyunk a magyar tudományos-ság szeretetében, különösképpen össze kell kapcsolódnunk a mi Egyesületünk feladataiban és munkáiban. Akármilyen sivár is körülöttünk a világ, túl kell néznünk az emberi gonoszságokon és kicsinyességeken. Ne tegyük munkánkat függővé soha az eredményektől, hanem csak az eszményektől.

Dr. Tavaszy Sándor.

Großherzog Adolf

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

(1795—1855)

Irta: Dr. Veress Endre.

Eletének 42-ik évében járt gróf Kemény József, mikor 1837-ben legféltettebb kincsét — könyveit, okleveleit és kéziratait — közcélra szánta: a Kolozsvárt felállítandó Erdélyi Múzeum alapjául.¹ Micsoda önmegtágadás kell ahhoz az elhatározáshoz, hogy íróember megválték gyűjteményétől! Hiszen Kemény József már 1829 óta irogatott,² s épen akkor készült az erdélyi forrásművek kiadásának megindítására, ami magában is nagy könyvtárt kívánt és tétélezett fel. De pazar áldozatkészségében a könyvtár-alapító nagy elődök nyomába kívánt lépni: báró Brukenthal Sámuel erdélyi kormányzó, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök és gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár nemes példáját követte volna Erdélyben, miként azt Magyarországon gróf Széchenyi Ferenc követte a Magyar Nemzeti Múzeum megalapításával.

Húsz esztendővel ennek a Múzeumnak törvénybe iktatása után, 1828-ban, Bölöni *Farkas* Sándor vetette fel először az Erdélyi Nemzeti Múzeum gondolatát. Ezt akarta volna Kemény később megvalósítani, de ez a vállalkozás nem sikerült. A hatalom a magyarság megerősödését görbe szemmel nézte, ellenben megengedte 1840 őszén a szászok Landeskunde-Verein-jának létrejöttét. Kemény ebből az engedélyből merített reménységet az Erdélyi Múzeum sikeréhez, s ezért 1841 február 24-én a család másik ágából származó gróf Kemény Sámuellel együtt-

¹ Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve*, 9. 1.

² Első cikke *Kolozsvári Phoenix* címen a Tudományos Gyűjtemény 1829. évf. VII. füzeté 101—111. lapján jelent meg.

tesen előzetes levélben jelentette be Küküllő vármegye rendeine, hogy a jövő országgyűlésen fel fogják ajánlani gyűjteményeiket a Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául s erre támogatásukat kérik.³ Közben, a girás gyűlésen a nevezetes levelet azonban nem olvashatták fel, mert a Rendelek előre megegyeztek abban, „hogy a történet elnöki erőszak miatt semmi tárgyat elővenni nem fognak;”⁴ de amint nemes szándékuknak híre ment az országban, a Kolozsvármegye átíratát tárgyaló Udvarhelyszék rendei a következő havi székülésükből levélben üdvözölték a két gróft „honunk javára lévő leghívebb honfibuszgal-mukért,“ kijelentvén, hogy a következő országgyűlésre küldendő köve-teiknek is utasításul adják, hogy „a Méltóságos gróf uraknak honunk művelődésére célzó azon hazafi ajánlatok nem csak elfogad-tassék, hanem az ország rendei által pártfogásuk alá is vétessék.”⁵ Az ügy tehát az év végére hirdetett kolozsvári országgyűlésre halasz-tódott, de bizony félesztendő telt bele, amíg 1842 június 21-én felolvas-ták a két Kemény levelét a Karok és Rendelek előtt. „Honfiui s honpol-gári érzelmeik sugallatának óhajtottak“ csupán hódolni, — írták benne — midőn 15.000 kötetet meghaladó könyvtárukat és több ezerre menő kézirat- és oklevél-gyűjteményüket a hazának felkínálták, abban a szent meggyőződésben, hogy „nemzeteknek nemesak életit fõntartja, hanem áldásthozó haladását is elősegíti szellemi erejük kimívelése, mit azok cél-szerüen úgy eszközölhetnek, ha honjuk hajdan s jelen állásának alapos ismeretén kívül a közértelmesség által világszerte kifejtett jótékony eszmékkel is megismerkedni törekednek,“ ami legkényelmesebben egy Nemzeti Múzeumban összehordott gyűjtemény útján lehetséges. Az így szerzett ismeretek pedig nemcsak arról tesznek tanúságot, mit tettek az ősök „honjok anyagi és szellemi emeléseire,“ hanem arra is módot nyújtanak, hogy e föld az emberi nemnek egy boldogítóbb, egy szebb honává váljék.⁶

³ Kelemen Lajos nyomán, id. h. 10. l. A két Kemény levele megjelent az Erdélyi Hiradó 1841. évf. 20. számában, német fordításban a Siebenbürger Wochenblatt 1841. évf. 28. számában.

⁴ Ifj. Bethlen János Kolozsvárt, 1841 tavaszéle 21-én Kemény Józsefhez írt leveléből, ami azért nevezetes, mivel eddigelé (Szilágyi Sándor nyomán) mindenütt úgy volt a dolog feltüntetve, mintha a két Kemény fontos levelét tényleg felolvasták volna a küküllőmegyei gyűlésen; Szilágyi cikkében, a Budapesti Szemle 1859-i 7. kötete 342. l.

⁵ Udvarhelyszék rendeine Székelyudvarhelyt 1841 tavaszéle 22-én kelt levele a két Kemény-grófhöz, a Nemzeti Társalkodó 1841. évf. I. fele 172. l.

⁶ A Kolozsvárt, 1842 nyárelő 20-án kelt beadványból; *Az erdélyi nagyfeje-delemség... rendeine 1841-43-iki országgyűlésének jegyzőkönyve* 330-331. l.

A Karok és Rendek a ritka ajánlatot örömmel fogadták, s mielőtt eloszlottak volna, Keményéket a Múzeumi igazgatóságba be is választották.⁷ Ez ugyan semmit sem végzett, de azért a Múzeum eszméje kiolt-hatatlanul élt az erdélyi vezérférfiak lelkében, s mikor az E. M. E. — annyi szomorú év hiábavaló epekedése után — 1859-ben végre testet öltött, legbecesebb gyűjteménye valóban a két Keményé lett.

Gróf Kemény József, sajnos, nem örülhetett nemes szándéka diadalának, mert immár négy esztendeje halott volt. De amit hazája javára egy munkás élet hangyaszorgalmával gyűjtött, az — miután kevés veszteséggel kiállotta az 1848-i forradalom perzselő tüzét⁸ — biztos helyre került, hogy örök forrásává váljék a hazai történetírásnak. Mert gyűjteményének az a fontossága, hogy abban az irodalom mindenféle munkása talál adalékot, összehordójának pedig az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy *koráig* Erdély történetírói közül senki sem gyűjtött nálánál szélesebb mederben s az élet minden jelenségére kiterjedő figyelemmel, még a brassai Trausch József Ferencet sem feledve. Hiszen Kemény József irodalmi hagyatékában oklevelek és krónikák mellett verses műveket találunk, egyház- és jogtörténeti kötetek szomszédságában római régészeti, felirattani és érmészeti anyagot, meg föld- és néprajzi adatokat és ásványgyűjteményt, s amikor Európában még jóformán sehhol sem foglalkoztak gazdaságtörténelemmel, jó előre gyűjti Erdély kereskedelmének és iparának emlékeit és 1833-ban megírja annak történetét.⁹ Ép ily fejlett érzéke volt nyelvtörténeti dolgokban is, sőt e tekintetben korát is megelőzte. Mert amíg kortársainak tevékenysége új szók faragásában merült ki, a régi szavak felkutatásával és méltatásával meg úgyszólván csak napjainkban kezdtek foglalkozni, addig ő már 1833-ban kijelentette, „hogy mind addig új szók koholására nem kell törekedni, míg tudósaink által a régi oklevelekben, kéziratokban, könyvekben és főképen a szentírás legrégebb fordításaiban előforduló régi tős törzsökös szók ki nem kerestetnek.“ E tisztult felfogásból kiindulva 14 régi magyar szót közölt kellő magyarázatokkal,¹⁰ azzal az óhaj-

⁷ Az 1843 január 3-án tartott ülésében; ugyanott, 571. l.

⁸ A gerendi két Kemény-kastélyt 1848 november 28-án román parasztok fosztották ki, de az iratokban nem esett sok kár, inkább csak összehányódtak és sárosak lettek.

⁹ Közölte a szebeni Transsilvania 1833-i évfolyamában.

¹⁰ A kassai Szemlélő 1833. évf. 3. és 7–9. számában s tőle lehet az előző 2. számban a „jobbágy“ szó eredetéről, értelméről s ennek megváltozása okairól —y alatt írt cikk is. Szolgálatot vélek tenni nyelvészeinknek, ha az eldugott helyről Kemény közlésének szavait felsorolom: *Agos*, fonyáz — igen elvénült, decrepitus; *Benczencz* a Benedictus magyaritása; *elődenes*, székülő —

tással, hogy mások is mielőbb megismertessék hasonirányú kutatásaik eredményét a magyar tudós világgal.¹¹

Bámulatos sokoldalúságát muzeális érzékének és gyűjtő szenvedélyének köszönhetette. Kemény a történetírás eszközeinek tekintett mindent, ami azt adatokkal szolgálta és ernyedetlen szívósággal kutatott és szedett össze könyvet, oklevelet, érmet és régiséget egyaránt, amihez csak hozzájuthatott. Ezekért pedig Kemény nem az amateur bálványozó féltésével rajongott, hanem a tudós égő lelkesedésével, mely a feltűnedező emlékektől a hazai történetírás bővülését reméli s nem pusztán azért becsüli őket, mert ritkák, vagy éppen unikumok.

E meggyőződésében Kemény József már 1847-ben „a régi épületek befedését óhajtja, de csak annyira, hogy további romlástól óvattassanak meg s bízzuk a többit az ország rendelkezésére; de nehogy az ily épületek ellenkező stílusba öltöztessenek, későbbi kijavításukat egy szakértő társaságra bizná.“ Még az ingó műemlékek megvédésére is gondolt, s mivel véleménye szerint Erdélyben évenként valami 10,000 darab pénz kerül ki a földből, addig is, míg az Erdélyi Múzeum felállítatnék, azt indítványozta, hogy ezeket a m. kir. kamara által a Nemzeti Múzeumnak legyen elsőbbsége beváltani, a közmunkáknál pedig egy felügyelő biztárnék meg azonnali beváltásukkal.¹² Érdekes tudni, hogy pár év múlva (1853 nyarán) Erdély kormányzója, herceg Schwarzenberg, fel is szólítja, hogy vállalja el az Erdélyi Műemlékek Bizottsága konzervátori tisztjét. De a kitüntető felszólítást szép levélben utasítja vissza, mondván, hogy azt hanyatló egészségével nem fogadhatja el, hiszen látása gyengül, reumája miatt meg néha hetekig nem mozdulhat ki a házból. Ezt ő annyival inkább sajnálja, mert régiségekkel is harminc esztendő óta foglalkozik és örök vétek, hogy a Torda (Salinae) területéről gyűjtött 4000 darabnyi római érme a 48-as időkben rablók kezébe jutott.^{12a}

Ilyen tisztult, világos felfogással gyűjtött és dolgozott Kemény József. Látogatóba és gyűlésekre is az csábította, hogy valami újabb praeses; *késző* — *fiscus*; *naplókönyv* — *diarium*; *orczatörlő* — *keszkenyő*; *rado* — *Stänker, craqueller*; *sacz* — *lytrum*; *tréfa* — *iocus*; *wythorna* — a földmérésben valami mérték; *zonda* — *Stich-Näh-Rahmen* és *zongor* — *cimbalom* vagy *Zitter*.

¹¹ Felszólításának volt is eredménye, mert a következő számokban sok régi szót közöltek mások, aminek nyelvészeink hasznát vehetik, ha ugyan már fel nem használták őket.

¹² Gr. Kemény József indítványa 1847 augusztus 14-én, a Magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén, a nagygyűlés *Munkálatai* (Pest, 1863) 134. l.

^{12a} Kemény levele Schwarzenberghez Gerendről, 1853 augusztus 21-én; a Transsilvania 1855 december 16-i 25. sz. 99. l.

adatot vagy oklevelet szerezhessen. Nem is tért haza gerendi otthonába soha üres kézzel, mert „kabátja teli volt zsebekkel s ha oly levéltárba jött, hol látta, hogy a szél és molyok poroznak, megtörtént — amint regélik, — hogy az egyébiránt sovány férfi, kimenetkor kabátjaiban meghízva, alig fért ki az ajtón.”¹³ Persze ahonnan semmit sem vihetett el, ott heteken át másolt napestig, mégpedig mindent külön lapra és cédulára írva, hogy azokat tetszése szerint csoportosíthassa vagy könnyen felhasználhassa.

Ha az ilyen krónikás adomává vált emlékezést nem tekintjük is teljes hitelt érdemlő adatnak, mégis van annyi fontossága, hogy jellemzőnek tartassék. Az is bizonyos, hogy korában még kevesebbet törődtek falusi kuriákban régi írásokkal, melyeket sok helyen szívesen átengedtek Keménynek, aki így tömérdek történeti anyagot mentett meg a biztos elkallódástól.

A gyűjtés szenvedélye korán kifejlődött Kemény Józsefben s az lelkében hamar tudatossá vált. „A múlt idők minden írott ereklyéjét szorgosan gyűjtögesd s híven őrizd meg” — mondá egyízben a gyermek-ifjú Torma Károlynak,¹⁴ kit talán ez a lelkes buzdítás avatott historikussá. A régi megbecsülése kultuszá nemesedett Kemény József lelkében s a szenvedély természetrajza ismeretével nagyon könnyű elképzelni, hogy a mult emlékeinek tisztelete nála is, mint minden gyűjtőben, hamar válhatott nemcsak kritikátlanná, de csábíthatta arra is, hogy a féltve őrzött régiségben való gyönyörködés okából utánzásra is vete-medjék. Így érthető, hogy már gyermekkorában büszkén mutogatott társainak egy oklevelet, melyet maga készített s a kéményben füstölt meg, hogy régiesnek lássék.¹⁵ Nyilván örömét lelte benne, miként találta el

¹³ Kóváry László az elhunyt Keményről írt megemlékezésében, az 1858-i „Délbáb Képes Naptár” 78. l. Ezt különben Kemény Józsefről néhai gr. Kuun Gézától is gyakran hallottam tréfásan emlegetni.

¹⁴ Idézi Torma Károly *Kornis György emlékezete* c. kis műve (Kolozsvár, 1865) 3. l.

¹⁵ Ezt gr. Gyulay Lajos örökítette meg róla Budapesten, 1863 április 17-én írt alábbi naplófeljegyzésében: Mennyit kell levéltár-buvároknak fáradni, míg tisztába hoznak valami historiai adatot, azért éppen, hogy ellenkező állítások fedeztetnek fel. Néhai Kemény József nagyhírű tudósunk volt egy ilyen buvár, de nem a leglelkiismeretesebb. Már gyermekkoromban — ő néhány évvel idősb volt nálam, de azért sokszor egybejöttünk — mondom, már gyermekkoromban mutatott nékem Kemény Szeppi — így nevezték — egy okmányt, melyet maga készített, a kéménybe dugott, felfüstölt és réginek adott ki. Ez persze furcsaságból történt, nem hiszem, hogy ily okmányokkal aztán fel is lépett volna később a tudós világ előtt. (Ma az Erdélyi Múzeum kézirattárában.)

jól-rosszul a középkori oklevelek irányát és hangját, s mint népesíthet be — oklevelei által — népekkel és várakkal olyan területeket, melyek az általa kitalált időben esetleg néptelenek voltak. E mániájával senkit anyagilag megkárosítani nem kívánt, sőt ellenszolgáltatásra való számítás nélkül hízelgett vele hol egyik-másik főúri barátjának, hol meg az erdélyi népeknek. Az a hiúság is vezette, hogy egy-egy felvetődött történelmi kérdésben az övé legyen az utolsó szó, mivel írotársai közt oly nagy tekintélye volt, hogy senki nem mert volna gyanakodni az általa közölt perdöntő oklevelek eredetiségében, mikor azoknak nemcsak hollétét, de külső formáját, pecsétjét, sőt gyakran pecsétzsinórját is leírta.

Ez a kedvtelése szerencsére nem termett kilencnél több oklevél-szöveget,¹⁶ melyekkel a történettudomány már leszámolt, habár napjainkig okozott vele bajt és félreértést.¹⁷ Hitelét s megbízhatóságát is aláásta,¹⁸ holott Keménynek oly jó kritikai érzéke volt, hogy például ő ismerte fel az úgynevezett *csíki krónika* hamis-voltát, s oly kitűnő oklevél-olvasó, hogy ezrekre menő másolataiban ritkán találunk hibát vagy elírást. Kemény hamisítványait egyébként a korában esodálatos módon elharapódzott gyakorlat is mentheti, hiszen gyűjtőink és hamisítóink nálunk is együtt jelennek meg, mint minden gyűjtő-korszakban és minden nemzetnél. S habár eljárását elítéljük, igaztalanság minden hamisítást neki tulajdonítani és gyanusan fogadni minden tőle származó másolatot.¹⁹ Elvégre Kemény működésének *nem* ez a gyarlósága a legkiemel-

¹⁶ Karácsonyi János: *A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* c. művében (Budapest, 1902) tizet mutat ki az 1201—1361 közti időből. De ezek közül törlendő egy: az 1244-i, mely ma is megvan a Váradhegyfoki convent 1319-i *eredeti* pergamen-oklevelében, tehát nem hamisítás; Szabó Károly, *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata* (Budapest, 1889) 28. sz. a.

¹⁷ Kemény József hamisításaival legbővebben Tagányi Károly foglalkozott a Századok 1893. évf. 52—56. lapján, kimutatván, hogy az általa szerkesztett oklevelek hamis-voltát fel nem ismervén, azok még az erdélyi százszok 1892-ben megjelent oklevéltárába is bekerültek.

¹⁸ Általánosságban céloz e hamisításokra Pauler Gyula, midőn *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* c. műve II. k. (Budapest, 1893) 761. lapján ezeket írja: Egész kis csoportot képeznek azok az oklevelek, melyeket gróf Kemény József hozott forgalomba — akár mint esaló, akár mint megcsalt; nem akarom itt feszegetni.

¹⁹ Épenséggel nem illik Kemény munkásságára, amit Komáromy András (egy jegyzetben) odavetve és általánosítva ír a Turul 1892. évf. 24. lapján: Mindkét oklevél gróf Kemény József másolatából közöltetett, ami annyit jelent, hogy vigyázz!

kedőbb mozzanata, hanem az, ami maradandó, hogy t. i. már gyermekkorában megnyilvánult gyűjtő szenvedélyével *tömerdek írott emléket mentett meg a pusztulástól*. Ezzel a nemzetnek és a tudománynak mérhetetlen szolgálatot tett. Munkássága egész egyletek és akadémiák tevékenységével felér.²⁰ Dicsőségét ez örök időkre hervadhatatlanná teszi!

Gróf Kemény József a kolozsvári lyceumot és jogakadémiát végezve, atyja kívánságára 1814-ben hivatali pályára lépett és húsz esztendeig szolgált Kolozsvárt, Bécsben és Nagyszebenben ingyen, a haladás és előléptetés reményében. Tiszteletbeli guberniumi tanácsosságnál többre azonban nem vitte, ezért 1834-ben lemondott állásáról, hogy tisztán a tudománynak élhessen. Élt is másik húsz esztendeig, gyűjtve, dolgozva a történetírás javára. Erdemeiért a Magyar Tudós Társaság már 1831-ben tagjává választotta, amiben a bécsi császári Akadémia, majd a párizsi Akadémia követte, egy rakás hazai és külföldi egyesület mellett.

A lankadatlanul dolgozó gróf Kemény József élete célja Erdély oknyomozó történelmének megírása volt, de azt a folytonos kutatás és anyaggyűjtés fáradalmi miatt nem valósíthatta meg. E helyett fontos kútfő-kiadványokat hagyott reánk, melyeket a történetírás ma — majdnem száz esztendő múltán — is állandóan használ. Viszont szétszórta megjelent közleményeivel és apró cikkeivel történelmünk számtalan homályos kérdését világította meg.

E kérdések közt, sajnos, mondvacsináltak is akadnak, melyek öletszerűn — más adatok kapcsán — vetődven fel, magát Kemény Józsefet is félrevezették, illetve belelovalták valami alap nélküli tény vagy sejtés tárgyalásába, amelytől aztán nem bírt szabadulni. Ilyen volt példának okául az a könnyen elképzelhető dolog, hogy az erdélyi magyar rendeknek a középkorban sas-címerük volt, holott azok a mindenkori erdélyi vajda címeres zászlója alatt vonultak hadba.²¹ Ilyen Kemény vélekedése Henrik portugál grófról, akit magyarnak állított maga is egy tíz év előtti írotársa véleménye alapján. Ezek persze csupa hívságos naivitások, melyekkel túlbuzgóságában történeti hézagokat szeretett volna betömni, nem vevén észre, hogy a nemzeti hiúság legyezgetése közben önmagát csapja be minden haszon nélkül, mivel elképzeléseinek tarthatatlanságát legtöbbször már kortársai kimutatták.

²⁰ R. aláírású szász méltatójának szavai a *Transsilvania* 1855 szeptember 24-i 13. száma 48—49. l. Ennek fordítása a Pesti Napló 1855 október 3-i száma tárcájában. Utána (forrásidézés nélkül) Kőváry László a Délibáb 1857 május 3-i 18. számában s az 1858-i Délibáb Képes Naptár 77. l. A Transsilvania nekrológusa megjelent a Pester Lloyd 1855 szeptember 30-i 228. számában s a szebeni „Benigni's Volkskalender“ 1857. évf. XIII—XVI. lapján is.

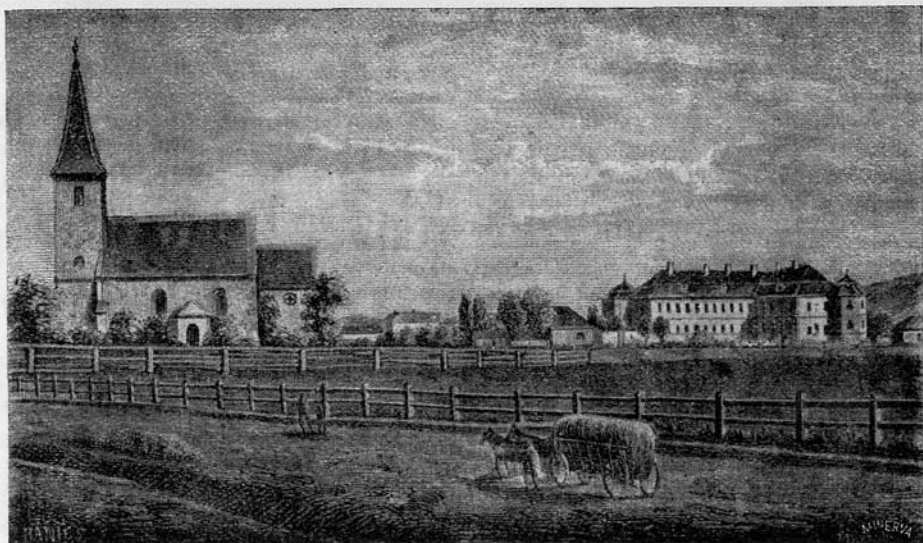
²¹ Ezt leghívebben Tagányi Károly bizonyította be, Századok, 1893. évf. 54. l.

Életének utolsó éveiben Kemény József sokat gyöngékedett s aránylag fiatalon — hatvan éves korában — 1855 szeptember 12-én halt meg gerendi kastélyában. Azóta maholnap nyolcvan év múlt el, de igazi nagyságát és munkásságának jelentőségét sem kortársai, sem azoknak utódai nem ismerték fel. Emlékét jóformán csak gróf Mikó Imre ápolta azzal, hogy gyűjteményét az Erdélyi Múzeum számára megszerelte;²² hogy Kemény József síremléke felavató ünnepségén megjelent s utána három esztendővel emlékbeszédet tartott felette az Akadémiában.²³ Szűkebb hazájában még ennyi sem jutott osztályrészeül, holott páratlan könyv- és kéziratárát az írók és kutatók száma nélküli serege használta és használja gyönyörűséggel és eredménnyel. Ebben nyilvánul meg legáltalánosabban működésének hatása, mert Kemény termékenyítő szelleme ma is él az E. M. E. könyv- és levéltára munkatermeiben s az erdélyi történetírók lelkében.

²² Kézirati gyűjteményét hiánytalanul kapta meg és gondozza az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára, mindössze ottlevő genealogiai táblázat-gyűjteményének valami másodpéldányát (vagy tán töredékét) őrzi Egerpataky Kiss Károly adományából a budapesti Egyetemi Könyvtár „Erdélyi nemágazati táblák“ címen G. 151. c. jelzet alatt, Kenderessy Mihály irataival együtt.

²³ Gr. Mikó Imre emlékbeszéde megjelent a Budapesti Szemle 1860-i X. kötete 419—434. lapján s utána (némi javításokkal) a *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve* 1860-i X. k. 32—46. l. Kivonatolta T. L. a *Pallas Nagy Lexikona* X. k. 349—350. l.

Gerend, a régi templom és Kemény-kastély képével.

I.

Magyar-gyerőmonostori gróf Kemény József családjának ahhoz az ágához tartozott, mely Kemény János fejedelemtől, az önéletrajzírótól, származott.¹ Született 1795 szeptember 11-én Gerenden, szüleinek a középkori templom közelében álló nemesi kuriájában és katolikus szokás szerint még aznap megkeresztelték a kolozsvári piaristáknál, kiknek templomát akkoriban akadémiai templomnak nevezték.² Ez csak úgy képzelhető el, hogy a csecsemőt gondosan bepólyázva, világrajötte után váltott lovakon vitték be Kolozsvárra, mivel szüleinek nyilván az volt a kívánsága, hogy ott legyen a keresztelője a szokásos nagyobb keresztelői ünnepségek között. A kisdedit Mártonfi József választott szerbiai püspök keresztelte meg, keresztvíz alá pedig Haller Karolina tartotta,

¹ Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai* (Kolozsvár, 1854) 148. l.

² Mikó Imre azt írja róla, emlékbeszédének első lenyomatában, hogy Gerenden, az egykor fejedelmi kastélyban született. Erre, úgy látszik, valami erdélyi ember figyelmeztette, hogy az a kétemeletes palota a Kemény-család másik ágáé volt és abban Kemény József szülei soha sem laktak. Így az emlékbeszéd akadémiai kiadásában már azt írta, hogy a falu elején álló alacsony kismemesi kuriában született. Kemény József születése a kolozsvári plébánia-templom keresztelő anyakönyve III. kötete 116. lapján van bevezetve azzal a megjegyzéssel, hogy még születése napján megkeresztelték „in templo Academico SS. Trinitatis.“

Gál János guberniumi tanácsos és Batthyány Antonia hercegnő megbízásából.³

Édes atyja liber báró Kemény Farkas nagybirtokos, anyja gróf Batthyány Teréz, a tudós erdélyi püspök nővére volt.⁴ Maga az apa is eszes, olvasott ember hírében állott, de hiú, piperkőc, aki eréit rendszeresen pirosra meg kékre festette, copfos hajviseletű, ósdi, divatból kiment ruhában járó, bajusztalan, ellenszenves alak, akit „a hölgyek ki nem állhattak“, s a mellett tollbokrétával diszített hatlovas hintón járó büszke főúr, aki egy percre sem akarta fejedelmi származását feledni s feledtetni.⁵

A kis Jóska — vagy mint anyja becézte: Pepi — elsőszülött volt s így képzelhető, mily gonddal és kényeztetéssel nevelték birtokaikon s dédelgették kolozsvári házukban, hová ősszel, betakarítás után bejöttek faluról, hogy a telet társaságban töltsék s kivegyék részüket abból a szórakozásból, amelyet a város mágnás-világa nyújtott, amiről Kolozsvár sokáig híres volt. A korán érett értelmes gyermek egy igen kiváló házi pedagógusra, Fekete Ignácra, bízva folytatta elemi iskolai tanulmányait. Tíz éves korában jutott a kolozsvári piaristák gimnáziumába, és 1807-ben oly szorgalommal fejezte be a grammatikai II. osztályt, hogy a 44 tanuló közül kivált 14 eminens közt első maradt egész éven át.⁶ Jól eshetett ez a különben rideg, különé apjának, akit ekkoriban emelt a királyi kegy grófi rangra,⁷ mely természetesen reá szállott, meg egyetlen testvére, az öt évvel fiatalabb Polyxenára.

Az ifjú gróf három év múlva a humaniorák második osztályát járta ki a tanult páter, Szoloesányi Ferenc, vezető-tanár irányítása mellett. Vizsgai oratóija az első a ránk maradt⁸ kis füzetben. Ez azt mutatja, hogy a tizenötéves ifjú első volt társai közt s különösen feltűnt, mily könnyedséggel írt és beszélt latinul. Viszont édes anyja németül meg franciául levelezett vele, s leveleiben kiváltképen arra inti fiát, hogy jellemét képezze és legyen megbízható, erős akaratú. Szigorú dorgálását többször is megismételte, mert nyegleségen, sőt egy ízben hazugságon

³ Kolozsvárt 1818 március 28-án kiállított anyakönyvi kivonata az Erdélyi Múzeumi levéltár Gróf Kemény József-gyűjteményében, külön tokban, a „Josephi C. Kemény Cartophilatium Transsilvanicum“ XX. köteteként, míg a levelek és okiratok az időrendi nagy sorozatban vannak elhelyezve. (Amely adatunknak hollétét az alantiakban — helykimelésből — külön nem idézzük, az innen van véve.)

⁴ Kemény Farkas (báró Kemény Gergely és báró Bánffy Mária fia) 1793 november 6-án esküdött gróf Batthyány Teréziával, gr. Batthyány József nógrádmegyei főispán és gr. Illésházy Franciska leányával, a bécsi Ágoston-templomban.

⁵ Pompásan jellemzi báró Jósika Miklós: *Emlékirata* I. k. (Pest, 1865) 99–101. l.

⁶ A gimnázium Kolozsvárt, 1807 szeptember 7-én kelt bizonyítványa alapján.

⁷ A Bécsben, 1808 augusztus 12-én kelt grófi diploma hivatalos másolata a Királyi könyvek XIII. k. 439. l. (Az Országos Levéltárban.)

⁸ Ebből mutatjuk be oratóijának első lapját hasonmásban.

érte fiát, ami anyai szívének nagyon fájt.⁹ Az elismerésből és intelemből egyaránt kijutott az eszes, tehetséges, de léháskodó, szép szóke fűrtös hajú gyerekek. Kemény József boldog gyermekéveit a gerendi kis nemesi kúriában, a régi „palota“ közelében; nyári szünideit meg Bükkösön töltötte, szülei ottani kastélyában. Itt egyszer vadregényes szép tájképet festett anyja számára, máskor meg Boileau egyik versét fordította le magyarra. A mellett zenével, zongorázással is szívesen foglalkozott s e téren oly készségre tett szert, hogy még felnőttkorában is gyakran énekelt társaságban zongorakiséret mellett.¹⁰

Kolozsvári tanulótársai közt legjobb barátja a szintén tudós-hajlamú gróf Kornis Misi, meg a kis gróf Haller Feri volt, akivel együtt tanultatott és játszadozott. De midőn ennek hirtelen halálát ujságolta levelében anyjának, az megfeddte, amiért arról oly közönyösen írt, holott legjobb pajtása volt! Máskor meg azért kapott ki, hogy vakációra jöve könyveit Kolozsvárt hagyta.¹¹ Edes anyjának okos intelmei és józan oktatása sokat javítottak az ifjú kiforratlan, ingatag jellemén, amivel atyja nem igen törődött. Ridegsége s a mások bajával való nem-törődés azonban apai örökség volt és megmaradt a polgári élet ügyes-bajos dolgaival szemben haláláig, mert érdeklődést és melegséget úgyszólván csak tudományos dolgok és írók iránt tanúsított. Élete egészen ez eszmekörben folyt le, úgyhogy miatta még gazdasági ügyeit is elhanyagolta.

A gimnáziumot elvégezvén, 1812-ben lépett át a jogakadémiára, melynek kétévi tanfolyamát szintén kitüntetéssel fejezte be.¹² De jogi tanulmányai mellett már ekkor sokat foglalkozott történelemmel s nem volt még húsz esztendő, amikor latin nyelven megírta az erdélyi gubernium rövid történetét.¹³ Ez az irodalmi szárnypróbálgatása előrevetette árnyékát, és ámbár az arisztokrata érzelmű Kemény Farkas a fiát udvari pályán szerette volna látni, vére és hajlama Józsefet a szerény, de szép írói pályára terelte.¹⁴

Az atya által kiszemelt hivatali pálya első lépcsőfoka a megyei szolgálat volt, amennyiben 1814-ben Kemény Józsefet kolozsmegyei törvénytudósulni ülnökké választották. Am csakhamar átment a Guberniumhoz, ahol 1815 január 9-én esküdött fel kancellistának.¹⁵ Az ifjú gróf Koszta István mellé beosztva dolgozott, s tehetségével és szorgalmával úgy kitüntette magát, hogy 1817-ben a ittjárom II. Ferenc királynak

⁹ Gerendről írt 1813 július 17-i német és 1814 március 30-i francia levele alapján. Gerend látképét Orbán Balázs *A székelyföld leírása* V. k. (Pest, 1871) 134. lapja jó fametszetéről közöljük.

¹⁰ Eredeti naplófeljegyzése 1833 január 1-ről.

¹¹ Anyja különböző alkalmakkor írt leveleiből.

¹² Jogtanárai 1814 augusztus 12-i bizonyítványa szerint a jogi kurzust kitüntetéssel végezte (primae cum laude praeminentiae), az államtudomány-nál pedig megjegyzik: Nullam utique reflexionem Magnatis habendo, primam eminentiae notam sibi vindicavit.

¹³ Gr. Kemény József ifjúkori (1814-ben írt) művének másolata „Historia, ritus et progressus regii in Transilvania gubernii“ a nagyszombati Báró Brukenthal-Múzeum könyvtárában.

¹⁴ Mikó Imre emlékbeszéde 34. l.

¹⁵ Szolgálati bizonyítványt 1816 augusztus 28-án kért és kapott.

gróf Bánffy György gubernator *a haza egyetlen reménysége* gyanánt, „unica spes patriae“ szavakkal, mutatta be, amire a Felső azt mondta, hogy belőle még státusférfi lészen.¹⁶ Ez a királyi dícséret nagy tisztességet szerzett Keménynek, úgyhogy őszire ki is nevezték tiszteletbeli számfeletti fogalmazóvá.¹⁷ A főkormányzó különben is szerette az olvasott, nagy műveltségű ifjút s annak atyjával együtt arra törekedett, hogy

A tanuló Kemény József oratiója.
(Sajátkezű rajza és írása.)

nem akart a továbbiakért vállalni. Titkolózó sorai közül rosszat olvasván ki, Kemény Farkas rögtön bement Kolozsvárra, s miután megismerte fia tarthatatlan helyzetét, január 7-én írásban kezére bocsátotta a gerendkeresztúri s a hozzátartozó nyolc jószágát, hogy azokat ezentúl maga műveltesse, használhassa, de semmi szín alatt meg ne terhelhesse. Ez a „cessionale“ a 22 évesnél alig idősebb gróftal egyúttal nagykorúsította is, „úgy mindazonáltal, hogy az országból léjendő kiutozását és

atyafiát, gróf Bánffy Józsefát, vegye feleségül. Ezt azonban Kemény József nem szerette s így az öregek házassági terve füstbe ment. Az ő szíve gróf Rhédey Júlia felé húzott, akivel jobban rokonszenvezett s annyira epedt utána, hogy ámbár édes atyja ellenezte, éjszakákon át kilovagolt hozzá Panitba, hogy pár órát vele tölthessen, szülei körében. Egy ilyen alkalommal télidején olyan hűlést szerzett, hogy atyja éjfélkor küldte be fiához udvari papját, páter Antalfi Boldizsárt, hogy lássa¹⁸ s egyúttal anyagi ügyeit is rendezze. Fizetése t. i. nem volt s hazulról kapott havi jövedelméből nem bírt tisztességesen megélni. Mikor aztán a hűséges Fekete látta, hogy egykori dédelgetett tanítványa, az „úrfi“, egyre-másra csinálja az adósságot, 1818 elején jelentést tett róla az apának és sürgősen hívatta, mert felelősséget

¹⁶ Gr. Kemény József házi káplánja, P. Antalfi Boldizsár, feljegyzése 1864 augusztus 27-ikéről, melyet 76 éves korában tett — kilenc évvel Kemény halála után — N. Kovács István felkérésére s hozzá intézve; a Magyar unitárius egyház kolozsvári könyvtárában.

¹⁷ A bécsi Erdélyi kancellária 1817 szeptember 12-i értesítése nyomán.

¹⁸ P. Antalfi id. feljegyzése alapján.

az házosságra való lépését“ atyja hozzájárulása nélkül semmi szín alatt meg ne tehesse.¹⁹

A kapott jószágok évi jövedelme 6000 váltó-forintra rugott, de az ifjú gróf nem lévén takarékosághoz szokva és szokatva, könnyelműen költekezett és csakhamar uzsorások kezébe jutott. Ezek persze az árendából mindig elsőkül egészítették ki magukat s így a gróf állandóan pénzzavarban szenvedett. Jóakarói tudtak erről, szánakoztak is rajta, s ezért számbavéve adósságát kitünt, hogy az már 1300 darab aranyat is meghaladt. Így aztán kénytelenségből zálogba vetették 6% kamatra az összeg erejéig gerendkeresztúri jószágát,²⁰ amire atyja tanácsára Kemény József Bécsbe ment, ahol november közepén gyakorlatra fogadták be az erdélyi udvari kancellárián.²¹ Antalfi pátértől tudjuk azonban, hogy Bécsbe küldésének nem ez, hanem az volt igazi oka, hogy apja véget vessen fia Júlia iránti szerelmének. Ezt főleg azért nem szívelte, mert a Rhédeyek kálvinisták voltak, s nem akarta, hogy házába fia a református vallást behozza. Hanem a beteges, kényes, veszekedő s mindennel elégedetlen öreg gróf még így sem kerülhette el az összekoccnást fiával. Ez ugyanis ifjúi felhevülésében beleszeretett egy karintiai tanár — de nemes-ember — leányába,²² a ritka műveltségű húsz éves Lang Annába, és atyja tudta és beleegyezése nélkül 1821 őszén feleségül vette. Ez módfelett elkéséríté Kemény Farkast, aki fiának magasabb rangú házasságot kívánt, pedig ez azért boldog és üdvös volt. A középsorsú, kis igényű asszony nemesítőleg hatott urára. Az addig léha életet élt és adósságba merült ifjú Keményt egészen megváltoztatta s olyan emberré tette, aki „nagy szorgalmatossággal folytatja hivatását a kancellárián s teljes igyekezetét arra fordítja, hogy magának új érdemeket szerezzen az előlépésre. Erkölsi magaviselete is példás, dicséretreméltó. Kerüli a rossz társakat, istenesen él, épen nem veszteget, semmi közönséges mulatságokba, még csak theatumba sem mégyen és hasznosan foglalja magát egész nap.“²³ Édesatyja azonban még e szép jellemzés mellett sem akart róla tudni, még akkor sem, mikor fia született. De mivel Kemény József fizetéstelen állásában csak nagy gonddal élhetett, 1822 végén az Erdélyi Guberniumnál megürült egyik titkári állásért folyamodott. Vágyódott e magasabb állásra azért is, mivel az aktázást és hivatali életet megunta s az osztrák fővárosban is leginkább kutatással és tudománnyal foglalkozott. Ekkoriban vetette meg oklevél-másolat-gyűjteményének alapját és ekkor (1819 folyamán) írta meg az erdélyi katolikus egyház történetét is, kezdetétől fogva a

¹⁹ Eredetije a Kemény-gyűjteményben.

²⁰ P. Antalfi id. feljegyzése.

²¹ Kemény József kérvényére tett 1818 november 13-i végzés folytán. Így hibás Vass József állítása, hogy Kemény 1820-ban rendeltetett Bécsbe.

²² Bécsben kelt 1823 november 28-i folyamodványában Kemény József maga írja, hogy „juxta cordis sensa“ házasodott. Hogy a leány atyja tanár volt, azt Kőváry László említi, hogy pedig karintiai, abból következtetjük, mert anyja később, 1848-ban is, Klagenfurtban élt.

²³ Rudnay Sándor gr. Kemény Farkashoz Esztergomból írt 1821 december 30-i levelében.

reformáció felléptéig. Ennek kéziratát Rudnay Sándor primásnak ajánlta fel,²⁴ de az, sajnos, soha ki nem nyomatta.

Az igényelt új hivatalt Kemény József nem kapta meg.²⁵ Hiába kérvényezett a nyomorúságba jutott ifjú gróf egyéb helyekre is, mindig udvarias hitegetéssel utasították el. Nem merté hinni, amiről később meggyőződött, hogy mind ennek atyja és befolyása volt oka, mivel évek múlva sem tudott neki házasságáért megbocsátani, sőt átok alatt tiltotta meg hazatérését. Ekkor azonban Rudnay primás lépett fel érdekében atyjánál, biztosítván arról, hogy az ifjú gróf, „ámbár rangjához nézve magához nem hasonló, ugyancsak mégis jeles erkölcsű házastársat vett.“ A keményszívű apa udvariasságból a főpap iránt megígérte ugyan, hogy nincs ellenére, ha fia Szebenben lakik, ahol könnyebben megélhet,²⁶ ám valójában még egy év múlva is úgy nyilatkozott, hogy fiát „alacsony“ házasságáért soha maga elé nem bocsátja, „valameddig alacsony felesége oldala mellett léssen.“ Bármennyire fájhatott is ez Kemény Józsefnek, mégis örülhetett, mert előhaladásában legalább nem gátolta, hogy tíz esztendei ingyen-szolgálat után valami fizetéses állásba nevezhessék ki Bécsben. Akkor már valósággal nyomorgott és uzsorapénzen élt. Ilyent is már csupán Pozsonyban kapott,²⁷ annyi volt a bécsi adóssága.

Az élete 63-ik évét járó öreg Kemény Farkast az is keserítette, hogy felesége „elszenvedhetetlen ambitiojával“ immár hat éve elhagyta, és leányával, Polyxenával, Bécsbe költözött, hol ez idő alatt másfélszázezer forintnál többet prédált el.²⁸ Egy későbbi levelében ezt az összeget már kevesebbnek állítja, amiből az látszik, hogy elkeseredésében túlzott a különben is ingerült, izgága-természetű erdélyi főúr, aki sem családjával, sem mással nem bírt kijönni. Embereivel és alattvalóival szemben is féktelen szigorú volt. Gerenden mai napig emlegeti róla a nép azt a majdnem hihetetlen dolgot, hogy amelyik cselédjére vagy jobbágyára megharagudott, járomba fogatta s úgy szántatott vele, amíg össze nem esett. Pedig ez az ember másfelől istenfélő, vallásos lelkű volt, aki állandó káplánt tartott, ájtatosan megülte a szent ünnepeket, s mikor egy udvarbírája katolikus vallásra tért, ezért hat ökröt, sze-

²⁴ *Vicissitudines Religionis et Cleri Romano-Catholici in Transilvania.*

A prima ejusdem origine, usque ad receptionem Religionem Protestantium et Unitariae deductae per Comitem Iosephum Kemény Hungaro-Transilvanum. (Az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban.) Ajánlva Rudnay Sándor esztergomi érseknek és primásnak. (Vindobonae, die 18-a Decembris. Anno 1819.) Külön ajánlólevéllel megküldve, 4-rétű, 5 számozatlan levél és 225 lap, végig sajátkezűleg írva; 93 fejezetben tárgyalva az eseményeket, egészen 1588-ig, de egy szóval sem említve a jezsuitákat.

²⁵ A bécsi erdélyi udvari kancellária 1823 január 10-i végzése szerint.

²⁶ Rudnay primás Bécsből írt 1823 január 7-i, Budáról írt 1824 március 24-i, valamint Esztergomból írt 1824 május 11-i leveléből.

²⁷ Pozsonyban nyugtáz pl. Levi Ábrahám Joachim zsidónak 1824 június 7-én névleg 6% kamatra felvett 2000 forintot, amelyet csak 1838 november 19-én bírt visszafizetni.

²⁸ Kemény Farkas levele báró Krempné gróf Petki Annához Gerendről, 1825 február 22-ről.

keret, ekét és némi jobbágykiváltságot adott neki.²⁹ Fiáért is naponta fohászzkodott Istenhez, hogy „a mocskot“ törülje el róla. De azért még sem engesztelődött meg annyira, hogy segített volna rajta, bár tudta és érezte, hogy adósságát valamikor mégis csak örökségéből kell megfizetnie. Erre 1826 őszén maga Kemény József figyelmezteté atyját egy fiú szerzetet lehelő szép levélben, kérve, engedje meg hazatérését, mert „hazájában könnyebben szenvedhet az ember, mint idegenben.“ A haragos Kemény Farkas csupán káplánja útján felelt neki. Tőle ugyan lázjöhet, ha akar, Szebenbe, de esztendőnként száz véka búzánál és száz veder bornál egyebet ne reméljen, még kevésbé kocsit, lovat, mert „mint más secretariusok, gyalog is felmehet a consiliumba.“³⁰ Így úti-költséget is a szegény páternek kelle számára szereznie kölcsön s azzal indulhatott meg Kemény József év végén haza feleségével, fiával, szolgálójával és szobalányával.³¹ Hazatérését egyébként báró Apor Lázár könnyíté meg azzal, hogy altorjai udvarházát lakásul átengedte neki addig, míg alkalmazást kap. Közel két esztendeig élt itt Kemény, visszavonultan, amikor báró Jósika János „guberniumi praeses“ útját egyengetvén atyjával való kibékülésének, az szerencsésen meg is történt.³² Kemény József most már Szebenbe költözködött, ahová atya elküldte Gerenden lévő könyveit, néhány butordarabbal s valami eleséggel együtt.³³ Ezt a házikáplán vitte át hozzá, aki visszatérőben észleleteiről négyszemközt beszámolt gazdájának, s úgy nyilatkozott, hogy neki ugyan fia felesége soha sem kell, de ha már választania kell, inkább választja azt, mint a Rhédey-leányt.

A bekövetkezett 1827-ik év nyarán Kemény József végre megkapta rég várt kinevezését. Tiszteletbeli kincstári titkár lett.³⁴ Ez ugyan mégint csak fizetéstelen állás volt, de atya — nem remélt módon — annyira meglágyult iránta, hogy már levelezett is vele,³⁵ sőt még adósságai rendezésére is ajánlkozott.³⁶ Ezt talán azért is tette, mert Bécsben élő felesége és leánya birtokaiból akarták kiforgatni.³⁷ A családi vagyon féltése védelemre bírta a beteges öreg grófot, aki mind melegebben levelez fiával, kit 1828 őszén magához is hivatott, hogy anyagi ügyeit személyesen tárgyalhassa meg vele. Sikerült is atya örökségét teljesen megmentenie, s hogy anyja „a Grófné“ a rövidebbet húzta a dologban, szívtelen magatartásának következménye volt.³⁸ Atyja így lassanként

²⁹ Veress Károly aranyosgerendi ref. lelkész 1911 november 28-án hozzám intézett szíves leveléből.

³⁰ P. Antalfi Boldizsár levele Kemény Józsefhez Gerendről, 1826 október 1-ről.

³¹ Útlevele Bécsben, 1826 november 5-én kelt.

³² Kemény József hivataloskodásáról eddigi életirői oly zavarosan írtak, hogy már csak azért is bővebben kellett azt (kinevezési okmányai alapján) ismertetnünk, hogy végre tisztázzuk annak részleteit.

³³ Ezt Mayer Ferenc Pozsonyban írt 1827 március 14-i leveléből tudjuk.

³⁴ Az erről szóló királyi decretum 1827 július 16-án kelt.

³⁵ Kemény Farkas Gerendről, 1828 február 16-án írt levele nyomán.

³⁶ Gerendről írt 1828 július 20-i levelében.

³⁷ Kemény Farkas 1828 július 28-i leveléből.

³⁸ Gerendről írt 1828 május 10-i másik leveléből.

annyira fölmelegedett fia iránt, hogy azt minden nagyobb ünnepre kihozatta Szebenből.³⁹ Éreznie kellett nyilván, hogy magárahagyatottságában mégis csak ő természetszerinti legőszintébb híve és támasza. Lelkiismereti furdalásai is támadhattak iránta tanusított sok évi ridegségéért, s mivel feleségétől is sokat kelle szenvednie, megnyugvására lehetett, hogy fiában teljesen megbízhatik.

Az öreg Keményné azonban inkább ura különködése és veszekedő természeté miatt hagyta el, nem nagyzási hóbortból, amint ő hirdette. Bizony, sokszor szenvedett, mikor Kemény Farkas elfeledte vagy szélsélyből nem akarta idejében megküldeni rendes havi segítségét. Így megesett, hogy néha még házbérét sem bírta pontosan fizetni s ezért Bécsből Pestre költözött, ahol olcsóbban élhetett. Bár néha-néha írogatott is urának, inkább fiával levelezett. Ő volt a közvetítő a meghasonlott szülők közt mindaddig, míg Kemény Farkas 1830 szeptember 20-án meghalt.⁴⁰ A gróf szeptember 10-én éjjel lett reménytelenül rosszul, mire káplánja váltott lovakkal hívatta fiát betegágyához. Mikor ez megérkezett, megtörtén tette jóvá azt, amit ellene vétett, de amiről addig hallgatott. Midőn t. i. Kemény József megházasodott, atyja felindultságában minden ingóságát és kincsét a gyulafehérvári káptalanra hagyta végrendeletében, azzal a kikötéssel, hogy árverezzék el és tegyék pénzzé. Most azonban magához kérlette Torda-vármegye két hites ülnökét, előtük végrendeletének ezt a pontját módosítván, ingóságait is fiára hagyta.⁴¹

Atyja eltemetése után Kemény József első dolga volt édes anyját meg saját nővérét hazahozatni Gerendre, hogy jóvátegye, amit ellenők szigorú atyja „különös gondolkozása miatt“ vétett.⁴² Aztán kielégítette nővérét a testamentom értelmében s a törvényes formák közt. A gerendi ősi birtokot magának tartotta meg, anyjának pedig özvegyi ellátás fejében évi 8500 váltó-forintnyi járadékot biztosított.⁴³ A nem kevésbé „különös“ természetű és kényes két nő azonban hamar ráunt a falusi élet egyformaságára s így nemsokára visszatért a császárvárosba, melyhez ifjúkori emlékeik is fűzték.

Kemény Józsefet apja halála után más csapás is érte. Mielőtt visszakocsizhatott volna Szebenbe, tizenkét éves leánya, Malvina, vörhenyben hirtelen meghalt.⁴⁴ Hogy enyhülést szerezzen fájdalmára, december elején felesége a nővérével Bécsbe indult⁴⁵ és 1831 tavaszán hosszabb

³⁹ P. Antalfi id. feljegyzése.

⁴⁰ Fia, gróf Kemény József által írt szomorújelentése nyomán, míg szintén fennmaradt fogalmazványa szerint 19-én halt meg.

⁴¹ Az erről szóló végzés 1830 szeptember 18-án kelt.

⁴² Bisztray József Fogarásról írt 1830 november 15-i levele nyomán.

⁴³ A végrendelet executiója Gerenden 1839 november 22-én ment végbe.

⁴⁴ Olvashatatlan aláírású hivatali főnökének 1830 december 3-i részvétleveléből. Kemény József lánya koporsóját a páter jelenlétében, Kemény Sámuel tétette a kriptá egyik üregébe — abból az alkalomból, hogy anyját eltemette — miután előbb csak a kriptá padlójára volt letéve. (Gerendről, 1836 február 20-án írt leveléből.) Ez a kislány Antalfi szerint 1828 december 14-én született, míg első gyermekük Farkas, Mihály volt.

⁴⁵ Útlevelük kelte Nagyszeben, 1830 december 9.

szabadságra Kemény is utána ment;⁴⁶ már csak azért is, hogy évek óta huzodó kineveztetését megsürgesse. Ez most sikerült is neki, „erdélyi kincstári titoknoki rangot“ kapván. A hivatali életet azonban nem szerette, s mivel nem is szorult hivatalra, kelletlenül folytatta. Feljárt ugyan a rendes heti tanácsba, de amint aktáit elintézte, állandóan érezte, hogy hivatalának unalmas tárgyai tudományos igyekezetét elnyomják. Ő, aki hivatal nélkül is megélhet, céltalan áldozatot hoz hazájának azzal, hogy szolgál, mert hivatali elfoglaltsága nem nyújt neki elég szellemi táplálékot.⁴⁷ Ezt felettes hatósága is belátta és szívesen engedélyezett neki évenként 4—6 hónapi szabadságidőt. Így ment ez pár évig.

Gerendi és egyéb jószága kezelését a család régi hűséges emberére, Antalfi páterre, bízta, s maga feleségével Szebenben élt. Itt mégis csak több szórakozásban volt része, mint a falusi kuriájában, ahová csak néhanapján látogatott el. Kötelességtudása azonban nem engedte, hogy hivatalát „csak úgy immel-ámmal“ viselje, amiként írja, ezért végre is lemondott róla, s miután a Felső 1835 március 23-án felmentette alóla, Gerendre hurockodott és ezentúl tisztán a tudománynak kívánt élni. Régi óhajta volt ez, hisz lelkének szárnyaló vágyai ösztökélték reá, bár mostoha körülményei miatt hamarább nem valósíthatta azokat meg.

Itt most már zavartalanul élhetett a tudománynak s gyermekeinek, a könyveknek és kéziratoknak, amint azokat nevezni szokta, ha valaki észrevételt tett arra, miként képes annyit áldozni rájuk.⁴⁸

Am a hivatali méltósággal járó tekintély és tisztesség, úgy látszik, mégis hízelgett neki, mert azt látjuk, hogy — tán felesége ösztönzésére — 1842 tavaszán folyamodást nyújt be a „kincstári tanácsnokság“ elnyeréséért. Ez azonban nem sikerült, még Kováts püspök támogatásával sem,⁴⁹ s némi kárpoztulásul meg kelle elégednie avval, hogy Hunyadmegye táblabírói címmel tüntette ki.⁵⁰

II.

Gróf Kemény Józsefet a gondviselés történetírónak szánta. Hiszen már korán írni kezdett, történelmi olvasmányai pedig oly széleskörűek voltak, hogy huszonkét éves korában még Fessler Ignác munkáit is mind ismerte s azokat annyira becsülte, hogy midőn 1817 őszén híre szárnyalt, hogy ez az Oroszországba kivándorolt kiváló történetírónk nyomorban él, segílyt ajánl fel neki. Elragadtatással ír arról a gyönyörűségéről, amelyet műveinek olvasása szerzett és hódolatát fejezi ki iránta, bár nem hallgathatta el keserűségét a miatt, hogy a papirendből kilépett

⁴⁶ Kemény József 1831 április 7-én már Bécsben volt, de május 27-én már ismét Szebenből ír.

⁴⁷ Levele 1833 elejéről Kovacsóczy Mihályhoz.

⁴⁸ Mikó említi emlékbeszéde (első lenyomatának) 427. l.

⁴⁹ Folyamodványát Kováts püspök 1842 május 23-án terjeszté fel Bécsbe pártolólág.

⁵⁰ Hunyadmegye leirata Déváról, 1842 augusztus 18-án; Kemény József honoratior-iratai közt.

és megházasodott.¹ Irodalmilag azonban — hosszas előtanulmányok után — Kemény csupán 1829 tavaszán lépett fel a Tudományos Gyűjteményben, jegyzeteket nyújtván egyik barátjának a kolozsvári református kollégium történetéről írt cikkéhez. A következő év végéig ugyanitt továbbírt öt cikket írt Dálnoki Incze Józsefnek az erdélyi országgyűlések artikuluszairól szóló mutatója kiegészítéséül az erdélyi románokról, összeállítván (latin nyelven) mindazokat a végzéseket, melyek róluk az 1545—93 közti országgyűléseken hozattak, majd saját családjáról, illetve a Kemények címerében lévő szarvasról, aztán Gelencei Szóke Ambrus régi székely költőről, s végül „Hameln város elvesztett gyermekeiről s az erdélyi szászok abbéli eredetéről való meséjének“ irodalmáról. Egyidejűleg a Nemzeti Társalkodóba is szorgalmasan dolgozott a Hunyadi János nemzetségéről, a románok tudományos törekvéseiről,² a Báthoryak származásáról és utána Kecskés váráról. Ezek az értekezések és ismeretetések forgalomba hozták nevét, kivált olyan kapcsolatban, hogy mindenhez új adalékokkal tud hozzájárulni. Mikor pedig ugyanesak 1830 tavaszán Torma Józsefnek az erdélyi vajdák zonuki grófságáról írt cikkéhez szólt hozzá³ s hozakodott elő különvéleménye igazolására mindenféle meglepő adatokkal és oklevelekkel, a világot kritikai éleselméjűségével is meglepte. Ez a világ persze nem tudhatta, hogy azok az új adatok és elméletek haszontalanok vagy erőszakoltak, s mikor öszire véget ért a két történetíró közt lefolyt tollhare, még üdvözlő verset is kapott a fejedelmi vérből származó Kemény József, aki „saját fényvel ragyogván, fejedelmi író lett.“⁴ Ám ez a fény hamis volt, meg erőtlen is, mert Torma utolsó válaszára Kemény elhallgatott s később bizalmasan bevallá neki, hogy nem volt igaza s legyőztetését elismeri.⁵

Ennyi s ilyen volt Kemény József irodalmi működése, amikor 1831 február 17-i nagygyűlésén az alig megalakult Magyar Tudós Társaság „a magyar nyelv és literatura elősegítésére“ célzó érdemeiért levelező tagjává választotta.⁶ De az előlegezett bizalom még sem esett méltatlanra, mert Kemény haláláig rendkívül nagyra becsülte a kitüntetést, mely őt egyszerre érte a Bécsben működő Gévay Antal és a Szentpétervárt élő Fessler Ignác történetíróval.⁷ Az Akadémiának végig szorgalmas munkása és áldozatkész híve maradt. Most már munkássága is rendszeresebb és céltudatosabb lett, sőt látva, hogy a magyart mennyire nem ismeri a külföld, német folyóiratokba is kezdett írogatni gerendi

¹ Kolozsvárról 1817 november 14-én hozzá írt latin levelének fennmaradt fogalmazványa alapján.

² Pethe Ferenc szerkesztő magasztaló sorai Kemény Józsefről a Nemzeti Társalkodó, 1830. évf. 220—221. l.

³ Torma tanulmánya „Figyelem gerjesztésül, Nemes belső Szolnok vármegye leírásából“ címen jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 1830. évf. I. k. 39—93. l.

⁴ Ez a névtelen vers *Gróf Kemény Józsefhez* intézve a Nemzeti Társalkodó 1830 december 11-i 50. sz. 398—9. l.

⁵ Torma sajátkezű nyilatkozata a polemiát tartalmazó lapszámok fedőborítékán, a M. N. Múzeum könyvtárába jutott példányán.

⁶ Gr. Teleki József elnök a napjának leveléből.

⁷ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, I. k. (Pest, 1833) 65. l.

tusculumában, melyben „elzártan élt a nagyvilág zajától, mint Róma egykori Cincinnatusa és Atticusa, a nemzet szellemi érdekeinek szentelve napjait,“⁸ az úgynevezett közélettel úgyszólván alig törődve. A sok erőszakoskodás láttára ugyan ellenzékinek vallotta magát, de nagyobb tevékenységet nem fejtett ki, csupán a megyegyűlésekre járt be Tordára még Szebenből is, mivel nemzete haladását, mint sokat látott, tanult ember ő is elősegíthette tanácsaival. Így például a tordai olvasó-kaszinó eszméjét ő vetette fel az 1832 őszén tartott girásgyűlésen, esztendőnként száz pengőforintot ajánlván fel javára.⁹ A rákövetkező évben meg Alsó-Fehér megye egyik közgyűlésén tartott beszédet az ország bajainak orvoslása módjáról,¹⁰ kijelentvén, hogy miután immár 22 esztendő óta nem volt diéta, sorsunk jobbrafordultának egyetlen egy törvényes útja az országgyűlés összehívása, mert csak azon egyesülhetünk — úgymond — a közjóra, s csak ott bocsáthatjuk törvényes ítélet alá azt, amit törvényesnek tartunk, s ott orvosolhatjuk sérelmeinket. Fellépése oly bátor, érvelése annyira meggyőző volt, hogy az 1834-i országgyűlésre a megye egyik követévé választották¹¹ s beszédeivel mint jeles, tüzes szónok tűnt fel.¹²

Mindez emelte tekintélyét, alkalmi kirándulásai hivatali helyéről üdítően hatottak szellemére, melyet történelmi tanulmányai és gyűjtései foglaltak el. Mindkettőre tág tere kínálkozott Szebenben, a százszok fő központjában, ahol nemcsak a kincstári és százsz nemzeti levéltár kincseit buvárolhatta át, hanem 1833 tavaszán az erdélyi és magyar alkotmányról nagyobb értekezést is írt németül. Ez azonban mind a mai napig kiadatlan maradt.¹³

Történelmi munkálkodásából csupán a József-nap zökkentette ki. Erre a napra a szomszédos birtokosság nagy számmal sereglett házába, mivel Kemény József igen víg kedélyű ember volt, aki élceivel és tréfaival egész társaságot el tudott mulattatni. Sőt beszélnek róla, hogy farsang idején néha női ruhát öltve járt át a szenterzsébeti házából a közeli andrásfalvi gr. Gyulay kúriába, ahol megjelenésével halálra kacagtatta ismerőseit.¹⁴ Az ilyen pajkosságot, úgy látszik, épen komoly munkásságba merült élete kívánta meg, amikor altesti fájdalmai nem bántották. Egyébként Kemény József igazi tudósként minden napot elvezettnek tartott, amelyet nem a tudománynak szentelhetett, természetét ismerve, vendégei nem is nehezteltek reá, hogy ebéd után őket feleségére hívva, visszavonult dolgozószobájába: másolni vagy indexet készíteni

⁸ Vass József id. emlékbeszédében.

⁹ Kemény József id. 1833 január elseji naplófeljegyzése.

¹⁰ Kézirata (1833-ból) megvan „Collectio manuscriptorum iuridicorum“ c. gyűjteménye XIX. kötete végén.

¹¹ Mikó id. emlékbeszéde 35. l.

¹² Br. Jósika Miklós feljegyzése id. *Emlékirata*, I. k. 99. l.

¹³ *Ansichten über die Entstehung des ungarischen und des damit verbundenen siebenbürgischen Staates und dessen Staatsverfassung*. Hermannstadt, den 17. April 1838. (Gróf Kemény József kézírata báró Bedeus Gusztáv családi levéltárában, Nagyszebenben.)

¹⁴ Néhai gróf Kuun Gézáné (báró Kemény Vilma) szóbeli értesítése nyomán.

kézirati köteteihez.¹⁵ Ilyen munkában lelte örömét és töltötte életét egy magasztos végeél, Erdély történetének megírása érdekében, mivel haláláig igaz maradt az, amit fiatalon mondott, hogy „Erdélynek még nincs Históriaja, de nem is lehet, mert a kútfők (régi kéziratok, oklevelek etc.) nem igen esmeretesek.“ Micsoda korai felismerése ez irodalmunkban a forráskiadások fontosságának, amikor ezt az ünnepélyes kijelentést olvassuk! Ha Isten életemnek kedvez, a régi írókat mind ki akarom adni és idővel Erdélynek történetét is írni, írja tovább.¹⁶ Sajnos, egyik tervét sem valósíthatta meg teljesen, pedig azokra állandóan törekedett. Magyar kortársai közül erre senki alkalmasabb és tanultabb nem vala.

Maga meg a tudomány iránt oly szigorú volt, hogy még tíz évvel fenti nyilatkozata után, 1841 elején is azt állította, hogy aki már most Erdély *histoire raisonnée*-járól ábrándozik, kész csaló, mert megírásához tanulmány kell, a történeti források körültekintő felkutatása és kritikai használata szükséges. Ezek nélkül elvész a *történelem matematikai értéke* s az egész mesévé változik, holott a történelem morálját csakis a fenti módon lehet és szabad sikeresen s meggyőzően felépíteni. Ily tisztult

felfogással dolgozott gróf Kemény József fáradhatatlanul már évtizedek óta kis hazája történetén, s mikor már-már azt hitte, hogy sikerült a dolgok lényegébe hatolnia, csak az előcsarnokig jutott. Nagy fáradtsággal létrejött művét félredobván, Erdély története megírásának palmáját a jövőnek engede át, — úgymond, —

¹⁵ Kemény id. naplófeljegyzése.

¹⁶ Saját vallomása fenti naplójában.

N O T I T I A

Historico - Diplomatica

Archivi et Literalium

Capituli Albensis Transsilvaniae

Auctore

JOSEPHO C KEMÉNY

membr. erud. Soc. Hungaricae

Historia rerum, et transactionum seculi
Condita membranarum hanc simul arca tegit
Fabricius T. V. in fine

C I B I N I I.

Apud bibliopolum W. H. Thierry.

1836.

és előmunkálatai gyanánt történeti források megnyitására adta magát.¹⁷

Igy keletkezett és jelent meg egymásután gróf Kemény József mai is nélkülözhetetlen hat kötetnyi kútfő-kiadványa.

A gyulafehérvári káptalani levéltár ismertetése kéziratával már 1830 május 15-én elkészült, de újra meg újra átnézte és bővítette a kolozsmonostori konvent s a szász nemzet szebeni levéltáraiból, így csak két év múlva adhatta sajtó alá. A kolozsvári cenzor már 1832 október 1-én elfogadta kiadásra, de előre nem látott egyéb okok miatt mégis csak 1836-ban láthatott napvilágot Nagy-Szebenben. A deák nyelven írt két kötetes munkát szerzője Fejér Györgynek ajánlta tisztelete jeléül „Codex diplomaticus Hungariae“ című alapvető nagy műve kiadásával szerzett érdemeiért, melyeket Erdély is hálásan ismert el.¹⁸ Am époly alapvető maga Kemény műve is, amennyiben a hazai káptalanok és konventek levéltáiról előtte senki sem írt, s e téren, miként mondja, maga törte meg a jeget. Az I. kötet elején Kemény a levéltár történetét írta meg oklevelek és országgyűlési végzések alapján, aztán 33 excursus alakjában százakra menő kivonatot nyújt a levéltár különböző gyűjteményes darabjairól, az értékesebb vagy érdekesebb leveleket szószerint közölve. A II. kötetben az erdélyi fejedelmi kancellária protokollumait s az u. n. Királyi könyveket ismerteti, összeállítván az erdélyi országgyűlések jegyzékét is 1700-ig, amivel nagy szolgálatot tett. Épily becses az erdélyi helyneveknek oklevelekből kiszedett betűsoros jegyzéke, telve mai napig felhasználatlan régi magyar kifejezésekkel. Végül az 1511—1703 közti köztörténeti okleveleket tartalmazó négy kötet anyagáról 1330 regesztában számol be,¹⁹ nem remélt gazdag anyagot nyújtván vele a történetírásnak. A gyulafehérvári káptalani levéltárt Kemény előtt már mások is használták kiadványaikban, ám azt valójában ő nyitja meg a tudománynak s mutatta be híven e munkájában, melynek adatait a történetírás soha nélkülözni nem fogja.

De míg ez a műve inkább a történetírókat és kutatókat érdekelte, Nagyajtai Kovács Istvánnal egyidejűleg egy olyan kötet szerkesztésén fáradozott, amelynek darabjait „hazánk fiainak, sőt leányainak is tudniok nem csak igen érdekes, hanem szükséges is volna.“ Nemes hevületükben annak az elenyészett irodalmi társaságnak szép munkálkodását akarták folytatni, amelynek élén a brassói Eder Károly József 1797—1800 közt Schaeuseus Keresztély és Somogyi Ambrus műveit adta ki Szebenben csonkán, mivel önzetlen vállalkozását eléggé nem pártolták. Hasonló sorsa lett harminc évvel utána a szebeni Benigni József és Neugeboren Károly amaz igyekezetének, hogy egy történetíratainkat kiadó társulatot alakítsanak, mivel a két magyar hazában sem akadt 50 tag, aki az első kötet nyomtatása megkezdésére egyenkint 18 pengőforintot lefizessen.

¹⁷ Kemény József levele megjelent *Offenes Bekenntniss meiner Ansichten über das Schreiben einer Geschichte Siebenbürgens* címen a Kurz-féle Magazin I. k. 1—14. l.

¹⁸ Kemény szavai ajánlólevelében.

¹⁹ A 8-rétű munka terjedelme: I. kötet 721, a II. kötet 375 lapnyi.

E két elriasztó példa ellenére Keményék nem csüggedtek, és erőt merítvén abból a buzdító jelenségből, hogy „a nagyobb testvérhonban az öreg Fejér György 1829-ben megindítá magyarországi oklevél-kiadását, s azt hat esztendő alatt 30 kötetre szaporítá.“ Hanem munkájuk tán így sem jön létre, ha Kolozsvárt „Barra Gábor könyv-, szépmű- és papirkereskedése“ annak kiadására nem vállalkozik. Vállalkozását 1837 április 15-én szétküldött „Figyelmeztetés“ alakjában adta tudtúl az olvasóközönségnek, mely egy hónapra reá²⁰ megkapta az Ev. ref. kollégium betűivel nyomtatott „Erdélyország Történetei Tára“ 16 íves szép kötetét.²¹ Köztörténeti érdekességű irodalmi adat, hogy a kiadó 200 pengőforintot s mindegyik szerzőnek 7—7 példányt adott a munkából,²² mely négy krónikát és 28 levelet meg országgyűlési végzést ismeret meg a magyar olvasóval anyanyelvén.

Erdély legrégebb története elevenedett meg egykorú leírásokban e szép kötet lapjain. János király haláláról, fiának, II. János királynak, a Magyarország felé közelgő Szulejmán szultán elé vonulása részleteiről nemcsak a közönség, de még a történetkedvelők is most értesültek először. A lefejezett Gálfi János rabságában készített önéletrajzaiból, meg a székely Bors János krónikájából a Báthoryak mozgalmas korát ismerhette meg a világ. Az országgyűlési végzéseknek (1600-ig való) bemutatása pedig egészen új dolog volt s valósággal közsükséget elégített ki, mivel azokra gyakran perekben is hivatkoztak a nélkül, hogy eddig még valami kielégítő gyűjteményök lett volna. Az új kiadvány tudományos szempontból is megállja a helyét, mert a szerzők az országgyűlési végzéseket például több eredeti példány gondos összevetése alapján adták ki, a hiányokat és törléseket pótolva, hogy teljes és hű szöveget adhassanak. A krónikák fontosabb eseményeit viszont külön levelekkel világították meg. Kiadási elveik közül mindössze azt kifogásolhatjuk, hogy a szükséges felvilágosításokat és utalásokat nem jegyzetben, hanem magában a szövegben közlik, ami nagyon zavaró, bár (zárójelben) teszik azokat.

A magyarságát érezni kezdő társadalom szívesen fogadta az új világot feltáró munkát s vele kiadója is jó vásárt csinált, mert a közönség majdnem utolsó példányáig szétkapkodta, a Magyar Tudományos Társaság pedig 200 aranyas nagy jutalmával tüntette ki.²³ Annál rosszabbul esett a tudós szerkesztőknek, hogy Waltherr László, az Akadémia egyik tagja, a legelőkelőbb pesti folyóiratban, a nélkül, hogy a kötet anyagát ismertetné, sajtóhibáit és a szerzők tévedéseit tárta az olvasók elé.²⁴ Kijelentette ugyan, hogy ezt „minden kisebbíteni törekvő vágyakozás nélkül“ teszi, de válaszában N. Kovács István azért jogos felháborodással kérdezhetette, hogy „eredhet-e tiszta szándékból oly vállalat, mely szerént valaki valamely munkának csupán fogyatkozásairól törekedik szólani, mélyen hallgatva annak minden érdemeiről, bár mi cse-

²⁰ Kovács István írja a Nemzeti Társalkodó 1837. évf. II. fele 127. lapján, hogy az I. kötet május 12-én hagyta el a sajtót.

²¹ A 8-rétű könyv terjedelme XXV és 256 lapnyi.

²² N. Kovács István 1837 március 30-i leveléből.

²³ Kőváry adata az id. Délibáb-naptár 79. l.

²⁴ A Figyelmező 1837 június 20-i 24. száma 191—194. l.

kélyek legyenek is?²⁵ A felületes tudású Waltherr kifogásaira Kovács István szakavatottan, s ami fő, higgadtan felelt,²⁶ kimutatván, hogy amiket hibáztatólag írt „nem egyebek, mint családokozások, botlások s gánecoskodások W. úr részéről, melyek onnan származnak, hogy a szerkesztők célját felfogni s híven szeme előtt tartani nem tudta, munkájukat figyelemmel olvasni s Erdély XVI. századi történeteit alaposan és körülményesen tanulni elmulatta.”²⁷ Válaszában Waltherr ezúttal tárgyilagossá maradt s amint kimagyarázta, hogy ő historikusoktól azt kívánja, hogy lehetőleg eredetiről adjanak ki okleveleket, teljesen igaza is volt;²⁸ csupán arról feledkezett meg, hogy ez nem mindig lehetséges. További kifogásait azonban, hogy 1. a szerkesztők némely levél címét nem közölték, 2. ígéretekkel szemben nem minden adatot nyomattak ki egészen, s 3. arabszámaikkal néhol helytelen idézést tettek, kicsinyesek.²⁹ Kovács mégis olyanoknak találta őket, „amelyek a szerkesztők becsületét homályba borítanák, a *Tár* hitelességét megsemmisítenék és Erdély hazánknek valaha romlást okozhatnának, ha cáfolatlan maradnának”, s e túlérzékeny felfogása alapján három közleményben felelt is reájuk.³⁰ Ezekre Waltherr azonban többé nem vetett ügyet, s avval abban is maradt a különben sem mély és tanulságos irodalmi harc.

²⁵ Kemény József Toldy Ferenchez Gerendről, 1839 március 12-én, a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

²⁶ A Nemzeti Társalkodó 1837 augusztus 15-i 7. száma 97. l.

²⁷ Ugyanott, a 97–128. lapon.

²⁸ Szintén ott, az 1838. évf. I. fele 189. l.

²⁹ A Figyelmező 1837. évf. 21–22. számában.

³⁰ Kifogásait e szavakban Kovács foglalta össze a Nemzeti Társalkodó 1838. évf. I. k. 193. l.

³⁰ Ugyanott, a 24–26. számokban.

ERDÉLYORSZÁG

TÖRTÉNETEI TÁRA

EGYKORBÚ S MAGYAR NYELVEN RÉSZÍTETT TÖRTÉNET-
IRATOR. LEVELER-. ORSZÁGGYÜLÉSI VÉGZÉSEK ÉS
TÖRVÉNYCZIKKELYEBŐL.

KIADJÁN

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

ÉS

NAGY AJTAI KOVÁCS ISTVÁN.

ELSŐ KÖTET.

1540—1600.

KOLOZSVÁRT

BARRA GÁBOR TULAJDONA.

1 8 3 7.

A pesti kritika egyébként nemhogy ártott volna a vállalatnak, hanem még a magyarországi olvasók figyelmét is felhívta reá. Am folytatása elé mégis váratlan akadályok tornyosultak. Kovács István a Kemény Józseftől kapott anyag alapján hamarosan elkészült a „Tár“ második kötete kéziratával s azt Kovács Miklós erdélyi püspök, mint a cenzurahivatal főnöke, 1839 szeptember 30-án elfogadta nyomatásra. A református kollégiumi nyomda október közepén munkába is akart fogni.³¹ Csakhogy a bécsi udvari kancellária felkérte a kéziratot, s bár kinyomatását „cum laude“ megengedte, azt még egy év múlva sem kaphatták vissza türelmetlenkedő szerkesztői.³² Meg-megújuló sürgetéseikre csak 1845 tavaszán került haza s akkor is a gyulafehérvári cenzura-hivatalhoz. Kovács István méltán remélhette, hogy most már hamarosan megkapja az approbatiót, ezért elejét nyomdába is adta.³³ Június közepére így már a 12-ik ívét is kinyomták s az egész kötet július 11-ikére szerencsésen elkészült.³⁴

Hogy e kötet megjelenése miért késett nyolc teljes esztendeig, annak részleteit Kemény még évek múlva is röstellte nyilvánosságra hozni. De egyik elejtett kijelentése szerint a jezsuiták gátolták meg jövőahagyását, mivel az országgyűlési végzések sorozatába felvették természet-szerűleg az 1588-i meggyesi országgyűlését is, melyekben az erdélyi rendek „igen keményen írtak a szerzet ellen,“³⁵ melyet országukból száműztek. Hosszas utánjárással végre is báró Jósika Sámuel erdélyi alkancellárnak sikerült a kiadvánnyal szemben támasztott nehézségeket magasabb helyen eloszlatni.³⁶ Így jelenhetett meg végre annak rég várt II. kötete özv. Barráné és Stein tulajdonában, a királyi lyceum betűivel nyomtatva.³⁷ Ez a kötet ismét három magyar krónikával és 30 egyéb magyar irattal bővíté történeti ismereteinket.³⁸ E krónikák: a marosvásárhelyi Borsos Tamásé a hazai eseményekről, meg konstantinápolyi követségéről, aztán egy névtelené, mely Báthory Gábor halála, illetve Bethlen Gábor megválasztása leírásával végződik. Természetesen ez a kötet is felöleli a megfelelő országgyűlési végzéseket, a tárgyalt események jobb megértését elősegítő magánleveleket is nyújtván. A kötetből azonban csakugyan hiányzanak a meggyesi országgyűlési végzések,³⁹ ami a munka hosszú vajadásának okát megérteti. A közönségnek ez persze nem tűnt fel, de azért a kötet megjelenése előtt a két szerző mégis jónak látta hosszas késése okait a nyilvánosság előtt is feltárni, már csak azért is, mivel sokan azt hitték, hogy a késedelem oka a szerkesztőkben „később támadhatott némi unatkozásban“ vagy a közönség rész-

³¹ Kovács István 1839 október 11-i levele Keményhez.

³² Ugyanó, 1840 szeptember 17-i levelében.

³⁶ Kemény József vallomása a *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde*, 1845. évf. 259. l.

³⁷ Terjedelme XIII és 291 lapnyi.

³⁸ Kemény József e művét még román folyóirat is ismertette, a *Magazinul istoricu pentru Dacia* IV. k. 375–382. l.

³⁹ Jellemző ez azért is, mert a kötetben különben megvan az ugyan-csak jezsuitákkal foglalkozó 1586-i és 1595-i országgyűlési végzések szövege, persze azért, mert ez utóbbiak meg visszahívásukról szólnak.

vétlenségében rejlett.⁴⁰ Ezt ők most nyíltan megcáfolták, habár bölesen elhallgatták a késés valódi okát. E helyett arról a szellemi mozgalomról számoltak be, mely a történetírás terén vállalatuk első kötetének hatása-képen főleg a szászok közt megindult, úgy irodalmi, mint egyleti tevékenység folytán. Ezzel szemben, tapasztalatuk szerint, az erdélyi magyar irodalomban semmi sem történt a forráskiadás mezején, holott alig volt valaha „nagyobb a közszükség ismerni s tudni az ősök multját“ mint most, az átalakulás korában. Szükséges ez azért is, mert a „politika csak a históriára támaszkodva vagy ezzel egyesülve képes okos és böles törvényhozókat adni a nemzeteknek,“ melyeknek okulniok kell a históriából, ez pedig — Schlözer szerint — nem más, mint folyvást haladó statisztika. Ily elmélkedés után Keményék ismertették vállalatuk sajtó alatt álló II. kötetének tartalmát, s a három közleményre nyúlt ismertetés⁴¹ akkora érdeklődést keltett iránta, hogy mikorra a kötet megjelent, a közönség hamarosan elkapkodta. Feltűnő jelenség, amire mainapság ilyen művekkel szemben nincsen példa.

A munka kelendőségét látva az élelmes Stein János, mialatt a két szerző a Magyar orvosok és természetvizsgálók pécsi nagygyűlésén járt, hirtelen újra kinyomatta az elfogyott és immár ritkává vált I. kötetét is. Nyilvánvaló, hogy ehhez neki nem volt joga. Eljárásán méltán ütközött meg a hazatérő Kovács István, aki különben is bíró-ember volt s tudatta róla Kemény Józsefet is. Őnzetlen hazafiasságukat jellemzi, hogy egyikök sem kívánt törvényesen fellépni a kiadó ellen, de bosszantotta őket a dolog, mert ha Stein közli velök szándékát, legalább kijavították volna az első kötetben maradt sajtóhibákat. Stein „pirulva s bánkódva“ ismerte be hibáját, ám mivel az új kiadást Kovács nem engedte piacra bocsátani, abban állapodtak meg, hogy újra nyomatja azokat az íveket, amelyekben túlsok a sajtóhiba s úgy adja ki, mivel a szerkesztők néhány példányon kívül semmi tiszteletdíjra nem tartottak igényt.⁴² A dolog azonban változást szenvedett annyiban, hogy a javítások száma Kovács símitó keze alatt úgy megnövekedett, hogy Stein akár egészen újra szedethette volna a kötetet. Titokban készült lenyomatát azonban mégis kibocsátotta⁴³ s a szerkesztők hallgatólagos beleegyezését, úgy látszik, azzal nyerte meg, hogy Kovácsot a III. kötet összeállításával bízta meg. Ezzel bibelődött Kemény Józseffel együtt egészen 1847 végéig, de mire sajtó alá adhatták volna, kitört a forradalom s a nagyfontosságú vállalat abban maradt.

A *Történeti Tár* I. kötetének megjelenése után Kemény József 1839 elején egy hasonló irányú német kiadvánnyal akarta történetírásunkat gazdagítani. Ennek kiadására a másik kolozsvári kiadó, Tilsch József és fia, vállalkozott, 200 forintot ajánlván fel könyvekben tiszteletdíjúl és 7 példányt a munkából.⁴⁴ Az életrevaló kiadók hamarosan

⁴⁰ Így a Budapesti Hiradó 1844-i II. félévi 9. számában.

⁴¹ Megjelent 1845 június 13—20. közt, a kolozsvári Erdélyi Hiradó 1845-i 48—49. számaiban.

⁴² Kovács István 1845 szeptember 26-i leveléből.

⁴³ Az új kiadásról értesít Kurz, Magazin I. k. 441. l.

⁴⁴ Tilsch és fia 1839 március 14-i levele szerint.

517 aláírókat szereztek, köztük Ferdinánd főherceget. A lyceumi nyomdában megjelent *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens* című vaskos kötet nyolc erdélyi szász krónikát hozott nyilvánosságra az 1526—1693 közti események megvilágítására.⁴⁵ A munkát kiadója 2 forint 24 krajcáron árulta és nagyon vették, még magyarok is.⁴⁶ Így aztán évvégére alig maradt belőle néhány példánya s azért december 1-én előfizetési felhívást bocsátott ki a II. kötetre is. Erre 1840 március végéig már 320 aláíró jelentkezett,⁴⁷ de így is megjelenhetett június elejére, újra négy krónikát s egy csomó levelet nyújtván az 1526—1703 közti évek történetéhez.⁴⁸ A kötetek minden egyes darabjához Kemény ki-

merítő előszót írt, helyreigazításait pedig most már jegyzetben közli. Német szövegolvasása is jó, közlése meg általában hibátlan, de nem helyeselhetjük azt a kijelentését, hogy a hűségre való törekvés mély tudatában az eredeti írásmódnak még hibáit is lenyomatja,⁴⁹ mert így nyilvánvalóan tévesen és elferdített magyar neveket közölt idegen nyelvű olvasóival, a nélkül, hogy vele a tudományt szolgálná, sőt mást is követésre ösztönöz. Becses német kiadványából Kemény bevezetésében egy III. kötetet is ígért,

de az nem láthatott soha napvilágot, habár folytatására a szász Erdélyi honismertető egyesület is buzdította abból az alkalomból, hogy a két kötet kiadásáért 1842-i közgyűléséből köszönőiratban

⁴⁵ A kis 8-rétű kötet terjedelme VIII számozatlan és 382, meg 8 számozatlan lap.

⁴⁶ Ezek figyelmét Kovács István hívta fel az értékes munkára, a Nemzeti Társalkodó 1839. évf. II. félévi 1—3. számában írt bő ismertetésével, melyet így vezetett be: S mi szép a látvány, mikép ez vagy amaz, nem azért halmozza kincsét össze, hogy az abból folyó hasznót, gyönyörűséget csak maga élvezze, hanem azért, hogy hazájára is kiáraszsa, s im itt egy oly

DEUTSCHE

FUNDGRUBEN

DER

GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS.

HERAUSGEGEBEN

DURCH

G. JOSEPH KEMÉNY.

MITGLIED DER UNGARISCHEN GELEHRTEN-GESELLSCHAFT.

KLAUSENBURG

VERLAG VON J. TILSCH UND SOHN BUCHHANDLER.

1839.

üdvözölte.⁵⁰ Épígy nem jelent meg Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos király s kortársai levelezését felölelő másik fontos oklevéltára sem, melynek teljes kéziratát Toldy Ferencnek küldte fel, aki azt jóhiszeműen fel is vette Kemény József 1840-i irodalmi munkásságának jegyzékébe,⁵¹ de pesti kiadója az utolsó percben nyomtatásától visszalépett.

Kemény József idejét ezentúl mindinkább feldolgozások és apró kritikai cikkek írása vonta el a forráskiadás nehéz, de hasznos munkájától. Am e cikk-írással tulajdonképen azt a munkásságot folytatta, melyet a Nagyajtai Kovács István által 1830-ban Kolozsvárt megindított „Nemzeti Társalkodó” lapjain kezdett⁵² és 1833-ban a kassai „Árpádia” című történeti zsebkönyvből folytatott, melynek nagy részét Kemény maga írta 1838-ig, amikor III. kötetével az megszűnt.⁵³ Épígy támogatta ez almanach szerkesztője, Kovácsóczy Mihály, másik párhuzamos vállalatát, a szépirodalmi Szemléelő-t.⁵⁴ Midőn pedig az is kimúlt, a megmaradt többi folyóiratokba írogatott, miután tevékeny lelke szünetlen munkálkodott s mindig abban a nemes irányban, hogy történelmünk homályos kérdéseit kutatásai eredményével megvilágítsa. Egyik bécsi barátjától például (1839 őszén) egy 1361-i oklevélmásolatot kapván, hozzászólt ahhoz az irodalmunkban már több mint tíz esztendeje felvetődött kérdéshez, hogy az 1112-ben elhunyt Henrik portugál gróf magyar származású volt.⁵⁵ Vélekedését Fejér György cáfolta meg, udvarias módon figyelmeztetvén sok olyan körülményre, melyet Kemény az általa közölt oklevélszövegbe elmélyedve nem vett tekintetbe.⁵⁶ A cáfolatra Kemény József 1840 március 18-án felelt, kijelentvén, hogy örömet olvasta a nyujtott felvilágosításokat s ezentúl is minden cáfolást szívesen fogad, mert „az okkal való vitatást nem

minősége tűnik fel a tisztelt gróf úrnak, mely őtet nálunk páratlan fényben ragyogtatja, mert hazánkban mindenek felett a legbuzgóbb adatközlő.

⁴⁷ Tilsch könyvkiadó 1840 március 24-i levele.

⁴⁸ Terjedelme VI számozatlan és 309 lapnyi.

⁴⁹ Erről az I. kötet előszavában így ír: Ich theile nun gleichzeitige einzelne geschichtliche Begebenheiten Siebenbürgens den Geschichtsfreunden mit, und übergebe solche (vielleicht auch aus Übermass alzugrosser Genauigkeit) mit allen Fehlern der damaligen Schreibart, der allgemeinen Benützung.

⁵⁰ Az Erdélyi Hiradó 1842. évf. 289. l.

⁵¹ Eredeti címe volt: *Epistolae Matthiae Corvini, Uladislai II., Ludovici II. regis Hungariae et contemporaneorum, adiectis notis criticis.* (Ld. a M. Tudós Társaság 1840-i Névkönyve 185. l.)

⁵² Ennek 1841. évf. 5. és 9. számában közölt két dolgot, hosszabb szünetelés után.

⁵³ Három kötetben nyolc közleménye jelent meg, egy rakás régi levéllel együtt.

⁵⁴ Ebbe már 1833 nyarán dolgozott, míg 1836 április 15-i 30. száma 465–8. lapján Losárdi Susánnáról írt cikket. Ez VI-ika *A szépnem legjelesebbjeinek csarnoka* című sorozatnak, melyet ez érdekes cikkével a maga részéről is gyarapítani kívánt.

⁵⁵ Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1839. évi II. kötete 167–9. l.

⁵⁶ A Tudományos Gyűjtemény 1840. évi I. 68–76. l.

személyességnek, hanem hasznos és díszes oktatásul veendi“ s magát leginkább akkor érzi megtisztelve, midőn valami munkáját figyelemreméltónak tartja akárki is, még inkább olyan jeles ember, mint Fejér, akinek több alkalma volt nálánál a tanulásra és elmélyedésre.⁵⁷ De nemcsak a Tudományos Gyűjtemény-be dolgozott, — ahol ez a nemes nyilatkozata megjelent — hanem annak 1841-ben való megszűntével a Tudománytár-ba is,⁵⁸ melynek szerkesztője, Luczenbacher János, pár éve maga is kétségbevonta az ő portugálliai vitája alkalmával védett álláspontja alapjául szolgáló oklevél hitelességét.⁵⁹

E kitűnő két folyóiratunk virágjában hervadt el, miután együttesen 336 füzetet szolgálták tisztessen irodalmunkat 28 esztendőn át.⁶⁰ A Tudománytár megszűntetését a Tudós Társaság azzal indokolta, hogy előfizetői nagyon megfogyatkoztak s ezért az erkölcsi haszonnak csekélysége miatt a szükség parancsának hódolva nem folytatja kiadását.⁶¹ A Tudományos Gyűjteménynek azonban még majdnem 200 előfizetője volt megszűnésekor, ami fennmaradását biztosíthatta, s így nem volt alaptalan Kemény József értesülése, hogy azt tulajdonképpen a hatalom hallgattatta el. Egyetlen tudományos folyóiratunk kimulta tehát nem lephette meg Keményt és kortársait, de annyival fájdalmasabban érinté, hogy az erdélyi százok folyóiratait semmi bántódás nem érte, sőt most készültek Brassóban egy újabb történeti szemle kiadására. Ennek szerkesztésére a bécsi születésű Kurz Antal vállalkozott, miután Kemény József szellemi támogatásáról biztosította. Ez a Kurz élénk szellemű, jó tollú íróember és egykori bécsi színigazgató volt, aki adóságai elől Németországból Erdélybe menekülvén, Kemény gerendi kastélyában húzódott meg s talált menedéket. Sokoldalú használhatóságát látva a gróf, néhány évig titkára gyanánt tartotta maga mellett, míg 1838-ban Brassóba távozott mellőle lapszerkesztőnek. Itt adta ki 1840 tavaszán *Nachlese* című kis forrásmunkáját⁶² abból, amit Keménynél összeirogatott, mint akinek — Kurz szellemes megjegyzése szerint — annyi ismeretlen anyaga van, hogy féltucat embert is elvállalhat télire irodalmi hízókurára.⁶³

⁵⁷ Ugyanott, az 1840. évi IV. 79—82. l.

⁵⁸ Egyik utolsó füzetében, az 1844. évi Értekezések VIII. k. 80—92. lapján a régi magyar költészetéről írván, Ádám János kolozsvári polgár 1608-i magyar gyászénekét közölte.

⁵⁹ Luczenbacher cikke a Tudománytár 1840. évi Értekezések VII. 199—202. l.

⁶⁰ A Tudománytár megszűntét a M. Tudós Társaság 1844 december 19-i ülése mondta ki, miután előfizetői 11 év alatt 527-ről 79-re apadtak le s így a társaság a folyóiraatra 13.000 pengőforintnál többet fizetett reá. (A Pesti Hirlap 1845 január 9-i 420. száma 16. l.)

⁶¹ Ezt a folyóirat utolsó füzeté végén Schedel Ferenc titoknok írja így meg, sorait 1844 utolsó napjáról keltezve.

⁶² Teljes címe: *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte, nach authentischen bis jetzt unbekanntem oder unbenützten Quellen und Urkunden bearbeitet von A. K.* (Kronstadt, 1840.) Ez a kis 8-rétű VII és 151 lapnyi kiadvány oly ritka, hogy a fővárosban még a M. N. Múzeum könyvtárában sincs meg.

⁶³ A *Nachlese* III. lapján.

Kurz kis kiadványa öt közleményének tán legérdekesebbike Keményé ifjabb Báthory István naptár-feljegyzéseiről.⁶⁴ Ezeket közli is, úgy amint kéziratát életének 40-ik évfordulója napján (még 1835 őszén) elkészíté. A többi közlemény annyira teli van jegyzetekkel, felvilágosításokkal és könyvutalásokkal, hogy majdnem azt a benyomást teszik, mintha azokat is Kemény írta volna, minthogy Kurz egyéb dolgozatai távolról sem hasonlítanak ezekhez. Feltevésünket megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy munkáját Kurz csupán nevének kezdőbetűi alatt adta ki, amely titokzatosságra nem lett volna szüksége; még tán az is, hogy kis vállalatát abbahagyta, hogy helyet adjon a nagyobb-szabású *Magazin*-nak, melynek első füzeté 1844 elején jelent meg, nagy öröme azoknak, akik az ily irányú művekben gyönyörűségüket lelik. Nagy részét ennek is Kemény maga írta, épúgy mint az utánakövetkezőkét is, amiből azt sejtjük, hogy nyomdaköltségét (vagy legalább egy-részét) is maga fedezte, ámbár sajtászerű, hogy míg könyvekre Kemény ezeket költött, nyomtatásra alig szeretett a magáéból áldozni. A becses vállalatból két kötetnyi jelent meg negyedévi füzetekben,⁶⁵ értékes cikkekkal és adalékokkal bővítve Erdély honismeretét. Kemény dolgozatai benne a legkülönfélébb történeti eseményt, tényt vagy hibás felfogást világosítják meg új adatokkal, s ami jellemző, rendkívül gazdag anyagkészlet alapján. Kemény valóban ebben az irányban — az adalék-írásban — volt erős. Ezzel a pepecselő munkásságával szolgálta irodalmunkat legjobban oly időben, amikor levéltári kutatók és források híján a történetírás nálunk pangott vagy csupán közismert krónikák és könyvek adataiból táplálkozott.

Amit Kemény a *Magazin*-ban írt, az — Mikó Imre találó megállapítása szerint — pályáján új időszakot jelöl meg s a kritikai nyomozás és anyagfeldolgozás irányát képviseli. Bevezető cikkét, amelyben őszinte vallomását tárja fel Erdély történetének megírásáról, már ismertettük. Ebben sok megfontolásra méltó új nyilatkozata van, miként többi tanulmányaiban is, melyek a legkülönbözőbb tárgyakat méltatják, úgy amint azok tollhegyre kerültek vagy pedig amint azokat a közvélemény felszínre vetette, hogy hozzászólásával s a kérdés széles alapú megvitatásával végleg vagy legalább hosszú időre tisztázza őket.

Brutus János Mihálynak Kemény József korában még kiadatlan erdélyi historiájáról írván, kiemeli, hogy ő Joviust (az olasz Paolo Gioviót) nagyobb óvatossággal használja, mint az erdélyi Somogyi Ambrus, aki őt sok helyütt átírja. Különben is — úgymond — kútfőül használt történetírót nem elég csupán idézni, hanem közelebről is meg kell ismernünk mint gondolkozó és cselekvő embert, még magánéletében is, hogy kellően megismerhessük, az igazságot felderítsük s másokkal is közölhessük. Következő cikkében azokról az állítólagos római-dák

⁶⁴ Címe: *Dissertatio diplomatico-critica de isthoc Calendarii Eberiani exemplari et respective de contento in eodem diario manuscripto autentico Stephani Báthori de Somlio, eruto per Josephum C. Kemény.* (A *Nachlese* 85–108. lapján.) Kemény e nagybecsű cikke címét Szinnyei József sem repertoriumában, sem pedig a *Magyar Irók Élete és Munkái*-ban nem közli.

⁶⁵ A 8-rétű „*Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens*“ I. kötete 1844-ben, II. kötete 1846-ban jelent meg.

ermekről ír, melyekről külön tanulmány jelent meg, holott azok hamisítványok, miként már maga a szász Ackner is kimutatta korábban. Erélyesen kikel az ilyen közlések ellen, kivált, hogy azok a szász honismeretű egyesület hivatalos közlönyében jelentek meg. Komolyabb elmélyedésre és kritikára inti azokat, akik hasonló történelmi tanulmányokkal foglalkoznak. Harmadik cikkében a magyar és erdélyországi magyar tanulók részére külföldi egyetemeken alapított és fennálló ösztöndíjakról tájékoztat, hogy megfelelően egy hét éve elhangzott felszólásnak.

Az élénk tartalmú új folyóirat második füzetét Keménynek a legrégibb hazai papír-oklevelekről írt tanulmánya nyitja meg, kiterjesztvén figyelmét azok vízjegyére is, ami nálunk ekkor még ritkaságszámba ment. Ezzel rokon s tán mainapig is magában álló az erdélyi legrégebb papírmalmokról írt tanulságos cikke. A harmadik füzetben Schuller J. K. kritikai dolgozataihoz fűz bő helyreigazításokat és pótlásokat, szemére hányván a szász szerzőnek, hogy a vonatkozó magyar irodalmat munkájában figyelmen kívül hagyta. Aztán az erdélyi magyar vármegyék keletkezéséről ír, majd Hunyadi János elfogatását vizsgálja meg egykorú (1450-i) oklevéllel. A negyedik füzetben Bethlen Gábor 1624—1625-i külföldi politikáját ismerteti új oklevelek bemutatásával. Új adatokat tud fűzni a brassói szász gimnázium háromezrészű fennállása alkalmából megjelent munka anyagához is, hangsúlyozván, hogy nem elég kútfókat idéznünk, hanem mérlegelni kell egyúttal azok szavahihetőségét, vajjon megbízhatók-e és egykorúak-e, mert csak is úgy válhatik belőlünk kritikai történetírő. Ha mindehhez hozzávesszük még azt a már említett 12 kisebb közleményt, melyet e kötetben „levéltári mellék munkálatok“ címen ugyanannyi tárgyról írt, képzetet alkothatunk magunknak Kemény széleskörű tudásáról és tájékozottságáról, meg arról, mily változatossá tudta foglalkozását s ezáltal ez új folyóiratot is tenni.

A *Magazin* második kötete az előbbinél is érdekesebb cikkeket közzölt Keménytől. Mindjárt az első a Bákói püspökség s az ottani ferenczrendi kolostor történetéről szól, helyreigazítván benne az irodalmunkban róluk elterjedt hibákat. Utána az 1494-i szebeni országgyűlésről ír. Erről eddig semmit sem tudunk s az országgyűlés emlékét fenntartó oklevelet hasonmásban is kiadta mások tanuságául, sőt ezidőben készített a szebeni jogakadémia hallgatói számára tíz diplomatikai meg négy gyakorló táblát a magyar oklevél tan elsajátítására, amiért a hallgatók együttes levélben fejezték ki neki hálás köszönetüket.⁶⁰ A következő füzetben az alkotmányos életnek hazánkban, Német-, Francia-, Angol- és Spanyolországban való azonos időben keletkezéséről értekezett, s utána a Franciaországba visszatért Valois Henrik lengyel király utódjául választott Báthory Istvánról, kiemelve, hogy csak így vált világtörténelmi alakká, míg ha itthon marad alig tudnánk róla egyebet annál, hogy egyszerű erdélyi fejedelem volt. Fontos kérdést érint kö-

⁶⁰ A szebeni joghallgatók 1846 április 24-én Keményhez intézett köszönőlevelét ld. *Kurz, Magazin* II. 119. l.

vetkező tanulmányában, a melyben kifejti, hogy a székelyek már a IX. században Erdélyben laktak s nem XII. századi telepések, míg bemutatott oklevelének tanúsága szerint Háromszéken még 1324-ben is éltek besenyők. Külön tanulmányt szánt az erdélyi „oláh” kenézségek történetének, a románok által fizetett tized mibenlétének, meg az erdélyi zsidóknak. Ezek mellett 4 apróságot és 8 könyvismertetést is írt a kötetbe, telve adatokkal és jóakarató újmutatásokkal.

Íme vázlatos, majdnem könyvészeti felsorolása annak, amit Kemény József a brassói *Magazin* két kötetében közölt s ami Mikó Imre szerint egytől-egyig jeles termékei a kútfő-bírálatnak és bírálatos történetírásnak. Kemény e munkásságát Mikó rendkívül nagyra becsülte. Emlékbeszédében az Akadémia nyilvános ülésén őszintén kinyilatkoztatta, hogy „ezen a téren történetírásunkban Katona halála után támadott hézagot betölteni oly hívatott, mint ő alig volt” más.⁶⁷ De ha Mikónak a lényegben igaza is volt, megfeledezett arról, hogy Katona írásmódja már Kemény idejében is meghaladott volt, s nálunk is tért kezdett hódítani az új iskola, amely feldolgozást nyújt s minden melles körülményt, avagy okleveles bizonyítékot jegyzetben közöl, ami szemnek, olvasónak egyaránt csinosabb volt. Ebben az esztétikusabb írásmódban Kemény József ugyan nem sokra vitte, ám nagy tudását és munkásságának jelentőségét az semmiben sem kisebbiti.

III.

Ezt a fontos és sokoldalú munkásságot jutalmazta a M. Tud. Akadémia is, midőn gróf Kemény Józsefet 1844 december 24-i ülésében tiszteletbeli s utána nemsokára igazgató-választmányi tagjává választotta. Ajánlói voltak Schedel Ferenc, Jerney János, Horváth Mihály, Szontágh Gusztáv, Kiss Károly és Teleki József hangsúlyozottan „Erdély történetei s múzeuma körül szerzett jeles érdemeiért” s a megválasztásáról hírt adó hivatalos levélből azt is megtudjuk, hogy az „tetemes szótöbbséggel” történt.¹

Kitüntetését a gróf 1845 augusztus 4-én szép beszédben köszönte meg. Ebben visszapillantást bocsát előre immár majdnem betöltött ötven esztendeje eseményeire, amelyek közül legmagasztosabbnak azt tartotta, hogy a Tudós Társaság 1831-ben tagjai sorába emelte. Aztán arra a közszájon forgó szemrehányásra igyekszik felelni, hogy alig ír valamit magyar nyelven. Elismeri e szemrehányás jogosultságát, de eljárását azzal okadatulja, hogy az *Erdélyország Történetei Tára* megjelenése után ösztönzésére a szászok — és bánatára nem a magyarok — értették meg, mily szükséges ismernünk hazánk multjának eseményeit, melyeknek oly nagy hatása volt a közéletre s hogy e multba csupán a történelem világító fáklyája fényénél tekinthetünk bele.

Az első komoly munkása e nemes feladatnak Schuller Károly nagyszabeni tanár volt 1840-ben megjelent történelmi tanulmányaival,

⁶⁷ Mikó emlékbeszéde (első lenyomatának) 430. l.

¹ Toldy Ferenc Kemény Józsefhez 1844 december 28-án; a M. Tud. Akadémia irattára 1844-iki 130. sz.

amit az 1841-ben megalapított Landeskunde-Verein folyóirata, az „Archiv“, meg egy rakás más könyv követett. Ezzel szemben a magyarok múltjuk megismerésében és feltárásában — ami nélkül a jelen nehezen érthető — hátramaradtak s a történelmet szolgáló három folyóirat: a Tudományos Gyűjtemény, a Nemzeti Társalkodó és a Tudománytár elnémított vagy megszűnt. E mellett Kemény szomorúan tapasztalta, hogy a szászok nem mindig higgadtak és elfogulatlanok a magyarokkal szemben, sőt szándékosan hamis adatokat terjesztenek rólunk külföldre is járó folyóirataikban. Ezért hazafias kötelességet vélt teljesíteni, midőn német nyelven igyekezett a tévedéseket eloszlatni, nyugodtan és megfontoltan, mert hisz — amúgy is kevés — magyar lapjainkat idegenben nem értik meg, szászaink pedig az utolsó erdélyi országgyűlésen elhangzott mérges nyelvviták óta nem is akarják olvasni. E meggyőződéséből kifolyólag indítá — bár névtelenül — harmadéve Brassóban a „Magazin“ folyóiratot is, hogy magában a szászok körében legyen egy tudományos lap, amelyben őket tévedéseikről alkalmilag felvilágosítani lehessen. Csillapítólag hatunk ezzel — úgymond — a felkorbácsolt kedélyekre is, mert nem szabad német nyelvű polgártársaink nemzeti érzését megtámadnunk s általa ellentéteket keltenünk, nehogy türelmetlenséggel vádoltassunk épp a szászok részéről, akik a múltban együtt éltek, szenvedtek és haltak velünk. Az ellentétek kiegyenlítődése úgy is elkövetkezik, miként eljön előbb-utóbb a magyar testvérhazával való unió órája is.² Ezt ő máskor is hangoztatta, de habár az unió érdekében először báró Wesselényi Miklós kezdett izgatni 1830-ban, kevesen tudják, hogy ennek a nagyfontosságú eszmének vele egyidejűleg Kemény József is lelkes híve volt. Ő persze az irodalomban szállt síkra érette, amennyiben „Erdélynek Magyarországhoz való függéséről“ cikket írt, szokása szerint bő okleveles anyaggal igazolván, hogy ez még akkor is igyekezett magához kapcsolni, midőn Erdély önállóvá vált.³ Cikkét tanulmányra bővítve, Kemény hat esztendő múlva újra fellépett e kérdéssel, sok elfeledt oklevéllel bizonyítván, hogy Erdélyország a mohácsi veszedelem előtt résztvett a magyarországi országgyűléseken s így ezen az alapon is természetszerű kiegészítő része volt Magyarországnak.⁴

Kemény tisztos, őszinte pesti beszéde alkalmas lehetett arra, hogy eloszlassa az iránta támadt neheztelést az akadémiások ama csoportjában, amelynek az ő német nyelven való irogatása nem tetszett. El is oszlatta talán, hiszen igazat kellett adnia minden tudós embernek Kemény ama korábbi kijelentésének is, hogy a tudomány nincs nyelvhez kötve.⁵ Ily magasabb felfogás mellett elnémíthatta beszédével azt

² Német fordításban a Blätter für Geist und Gemüth 1845. évf. 35—36. számában jelent meg, magyarul azonban sehol nincs nyoma, még az Évkönyvekben sem.

³ A „Nemzeti Társalkodó“ 1832-i II. kötete 401—413. lapján.

⁴ Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozáshoz és a'beli függéséről, az „Árpádia“ 1838-i III. kötete 1—82. l.

⁵ Ezt egy 1844 őszén megjelent cikke mondatának végén így fejezte ki: unbekümmert über die Nazionele Sprache, denn dass Wissen und die Belehrung ist an keine Sprache gebunden. (Kurz Magazin-ja I. k. 319. l.)

a hírlapot is, amely megszólta a miatt, hogy „látszat szerint már végkép a német nyelvet választotta munkálatai közegéül, holott éppen ő az, ki úgy kellemes és élénk, mint tudós és tanulságos közleményeivel a szendergő historiai érzéket nálunk felébreszteni leginkább segíthetné.“⁶ Csakhogy a reformkorszak tüzes újságíróit érvelése nem nyugtatta meg s ez lehet az oka, hogy akkor, mikor az Akadémiának még oly jelentéktelen üléséről is hasábokat írogattak, Kemény beszédéről egyetlen lapunk sem vett tudomást, hogy pedig ne kelljen róla szólni, még magáról az ülésről sem emlékeztek meg. Hírlapjaink e magatartása indokolatlan volt s azt csakis sokszor túlzásba eső nácionalista szellemük értetheti meg. Hiszen Kemény nem volt kimondottan aulikus és német írásaival valóban a közcélt szolgálta. Az ellene kiélezett szemrehányást pedig elnémíthatta volna avval is, hogy székfoglalóján kívül egyúttal a nyelvtudományi osztályban is két előadást tartott: egy régi magyar ismeretlen nyomtatási zsenyééről,⁷ meg Szenczi Molnár Albeiről, kinek iratait ekkoriban szerezte volt meg,⁸ felajánlván azokat ajándékkul az Akadémiának,⁹ amit méltán nagy meglepetésnek szánt és tartogatott.

Kemény agyonhallgatott ünnepi beszéde azonban sajátosképpen a szászok körében keltett visszatetszést. Benigni József sértőnek vette egyik jegyzetének vele foglalkozó néhány sorát és visszautasította azt a felfogását, mintha lapjában nemzeti gyűlöletet szítana. Ez őt annyival inkább bántotta, hogy az általa nagyrabecsült tudós Kemény József szájából hangozott el olyan testületben, amely a nemzet legtanultabb férfiaiit egyesíti magában, s hogy ő — Benigni — oly családból származik, amely Magyarországnak a török iga alól való felszabadulása harcaiban vérehullatásával küzdött, maga pedig közel félszázada harcol a nyilvános élet terén a haza felvirágzásáért; bár nem tagadja: nyílt ellensége az ultramagyaroknak és magyarománok törekvéseinek, amelyek kerékkötői a nemzeti haladásnak és annyi ellenségeskedést okoznak az egymásra utalt nemzetiségek közt.¹⁰

Válaszában egy hónap mulva Kemény avval védekezett, hogy beszédének fordítása nem elég hű, mert ő Benigniről csak annyit mondott, hogy „néhány állításai szintúgy, mint néha egyéb hírlapi írogatásai is nemzeti ingerültséget okoznak.“ De az általa felvetett kérdésben bővebben tárgyalva is fenntartja Benigni munkásságáról írt felfogását, mert durva, csiszolatlan kifejezéseivel bizony nemhogy csillapítaná, — mint ő gondolja — hanem még inkább izgatja a kedélyeket. Am, ha Benignit Kemény jogosult bírálata sérti, azt a tanácsot adja neki, hogy mérsékelje magát a jövőben és mérlegelje jól szavait, amelyekkel egy olyan nemzetet illet, amelynek kebelében békésen és tiszteletben él.¹¹

⁶ A Budapesti Híradó 1844 július 16-i száma 39. l.

⁷ Ugyanott az 1845 augusztus 7-i 228. sz. 89. l.

⁸ A 343 iratot tartalmazó Molnár-kötetet Kemény József 1845 június havában szerezte Nagyenyeden, özvegy Szathmári Pap Zsigmondnétól; *Kurz Magazinja* II. k. 415. l.

⁹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VIII. k. 9. l.

¹⁰ Benigni válasza „Zeitungswelt“ címen a *Der Siebenbürger Bote* 1845 szeptember 19-i száma 293. l.

Kemény rosszul fordított szavairól adott felvilágosítása teljesen megnyugtatta Benignit, annyival inkább, mert ő — úgymond — Keményt sohasem számította az ultramagyarok közé; hogy pedig cikkeiben néha szenvedélyes, az onnan van, hogy erre a szenvedélyességre politikai ellenfelei izgatják.¹²

Ezzel vége szakadt vitájuknak. S ha Keménynek nem is sikerült Benigni szenvedélyességén változtatni, ő, a konzervatív főúr, továbbra is síkra szállt mindig, valahányszor hazáját és uralkodó fajtát bántalmazták. Ezzel Kemény nagy szolgálatot tett nemzetének, habár az ilyes publicistikai irogatás nem neki való volt. Ez őt lelki nyugalomban, adat-kutatással összekötött mindennapos kedves munkájában s az új ismeretek felderítésével járó gyönyör csendes élvezetében zavarta. Lám, miért kelle a fenti rövid újságcikk megírásához is teljes négy hét! Neki életének minden perce drága volt, hisz kutató szelleme állandóan valami új adatismeretet termelt, aminek közlésével vagy megírásával egyeseket megörvendeztetett vagy az irodalmat gazdagíthatta. Az egész 1839-ik év folyamán „májdugulás“ kinozta, de amint egészsége javult, munkakedve is feltűnően megnövekedett s az kivált az Akadémiával való összeköttetése fejlesztésére ösztönözte. Így 1840 tavaszán felküldte Ádám János kolozsvári kereskedő-polgár 1606-ból való elégiáját és más írásait, amelyek kinyomatását Döbrentei Gábor javasolta.¹³ Kiadásukat Toldy Ferenc vállalta magára a Tudománytárban, aki egyben azt is közlé Keménnyel, hogy amily élénk örömmel és tanulással olvasta a „Nachlese“ első füzetét,¹⁴ annyira sajnálta, hogy a benne lévő cikkek nem magyarul s nem az Akadémia folyóiratában láttak először napvilágot.¹⁵ A következő év elején a Kolozsvár külső falainak lebontásakor előkerült, állítólag 1482-i magyar sírkőről és egyéb régiségekről írt tanulmányát mutatták be,¹⁶ amelyeknek rajzát Nagyajtai Kovács István nyújtotta be kiegészítőleg bővebb hozzászólással.¹⁷ Egy hónap mulva meg már Döbrentei útján ajánlta fel az Akadémiának Temesvári Pelbárt szentbeszédeinek 1489-i ritka kiadását, amelynek értékét különösen emelé az a körülmény, hogy a XXXII. levél alján, a Szent Istvánról szóló beszéd végén, három sornyi egykorú magyar bejegyzés van,¹⁸ ami oly feltűnést keltett, hogy rögtön elhatározták annak hasonmásban való közlését.¹⁹

¹¹ Kemény „Leitende Antwort“ cím alatti felelete a *Blätter für Geist* 1845 október 20-i száma 321—3. l.

¹² Benigni viszonzválasza a *Siebenbürger Bote* 1845 november 14-i sz. 257. l.

¹³ Az 1840 április 21-i heti ülés jegyzőkönyvéből; az Akadémiai irattár 1840-i 17. sz.

¹⁴ Ez a már idézett *Nachlese* című kis füzet még 1840-ben Kemény József ösztönzésére s nyilván az ő költségén is jelent meg Brassóban.

¹⁵ Toldy Ferenc Keményhez Pestről, 1840 június 2-án. (Fogalmazvány.)

¹⁶ M. Académiai Értesítő 1841-i I. k. 44. lapja az 1841 március 29-i kisgyűlés lefolyásáról.

¹⁷ Nagyajtai Kovács István felterjesztése Kolozsvárról, 1841 június 13-áról; Akadémiai irattár 1841-i 37. sz.

¹⁸ Döbrentei Gábor Budán, 1841 április 19-én kelt levelével nyújtotta be őket az Akadémiának; Irattár 1841. évi 4. sz.

¹⁹ Az 1841 április 26-i kisgyűlésről szóló jegyzőkönyv szerint; M. Académiai Értesítő 1841-i I. k. 52. l.

Ilyen s ehhez hasonló dolgok foglalkoztatták Kemény Józsefet gerendi otthonában, amelyben ha egyes hírlapok magyar-ellenes kifakadásai pillanatnyilag néha bosszantgatták is, csendes napjait tudományos hírek s olykor jóleső kitüntetések tették kellemessé. Ilyen érte például a bécsi Császári Tudományos Akadémia részéről, amely őt 1847 május 14-én rendes tagjai közé sorozta.²⁰ Az előbbi év őszén tette Keményt tiszteletbeli tagjává a mainzi Történelmi és Régészeti Egylet is,²¹ 1847 végén pedig a Római Régészeti Levelezések Intézete,²² míg hat év múlva a párizsi akadémia választá tagjává, bár a bécsi császári kormány e tagság elfogadását nem engedte meg.²³

A hazai egyesületek közül 1844 október 8-án a Természettudományi Társulat választotta tagjává²⁴ s ezenkívül választmányi tagja volt a nagyszombati Landeskunde-Vereinnak.²⁵ Mint ilyen, hűségesen résztvett e tevékeny egyesület tárgyalásaiban, 1845-i nagygyűlésén pedig ő lett a történelmi szakosztály elnöke²⁶ és ő képviselte azt a Magyar orvosok és természetvizsgálók 1847-i soproni vándorgyűlésén is.²⁷ Ezeket a vándorgyűléseket különben is rendkívül szerette, úgyhogy kezdve az 1843 nyarán Temesvárt lefolyt gyűlésen, egymásután megjelent a kolozsvárin, pécsin, kassain és sopronin, eleinte a gazdasági, majd a természetrajzi szakosztályokban. E hosszú kirándulásaira élénk tudásvágya vezérelte, hogy megismerje hazájának még nem látott részeit s az a nemes törekvés mozdította ki kényelmes otthonából, hogy példaadásával másokat is buzdítson arra, hogy a haza szellemi és anyagi művelődése iránt érdeklődjenek s azt telhetőleg szolgálják. Ezért még felolvasást is tartott a pécsi gyűlésen a kolumbácsi legyekről,²⁸ sőt ebédet is szokott adni a gyűlés nevezetesebb tagjainak tiszteletére. Utazni amúgy is nagyon szeretett. De mivel jóformán csak olyan helyekre vágyódott, ahol egyúttal kutatható is, Bécsen és Ausztrián túl nem terjedtek útjai. Üdülés végett csupán Karlsbadot meg Badent kereste fel többször fürdői kedvéért, de oda sem ment soha könyv és írás nélkül. Ez útjairól kézirati köteteinek előszavai is tanuskodnak. Ezek tájékoztatnak hosszabb bécsi tartózkodásairól, amelyek például 1822

²⁰ Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XI. k. (Wien, 1864) 154. lapján, miután életrajzát öt lapon át közli.

²¹ Az 1846 október 21-én kelt díszoklevelet a „Verein zur Erforschung der Rheinischen Geschichte und Alterthümer“ Mainzban kelt 1846 november 5-i elismerő levéllel küldte meg Kemény Józsefnek.

²² Az „Istituto di corrispondenza archeologica“ titkára, Dr. Henzen Vilmos Rómából írt 1848 január 10-i levelében kérde Keményt, hogy megkapta-e már diplomáját?

²³ Kemény József levele alapján.

²⁴ Dr. Kovács Sebestyén társulati titoknok 1845 január 23-i értesítéséből.

²⁵ Vass József adata id. emlékbeszédéből, a Kolozsvári Közlöny 1857. évf. 396. l.

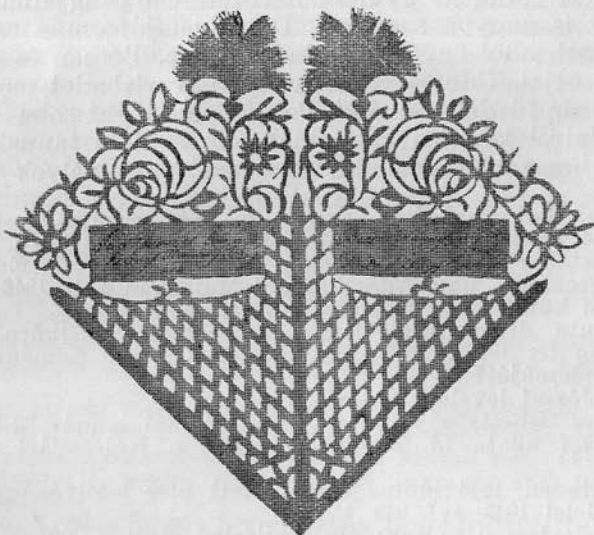
²⁶ E Szászsebesen, 1845 június 6-án tartott ülés lefolyásának ismertetése a Blätter für Geist 1845. évf. 213. l.

²⁷ Mellérendelt társai voltak: Dr. Gottfried Müller, Eugen von Friedenfels és Michael Fuss. Küldetésükről írt 15 lapnyi együttes jelentésük a nagyszombati Báro Brukenthal-Múzeum könyvtárában.

²⁸ Az úgynevezett kolumbácsi legyekről. *A magyar orvosok és természetvizsgálók... munkálatai* VI. k. (Pécs, 1846.) 90—93. l.

február végétől 1823 elejéig, 1832 május közepétől augusztus 26-ig, 1834 októberében egy hónapra, 1835 november 1-től 1836 április végéig és 1845 augusztus havában pár hétre terjedtek.

Ez a gyakori bécsi út bizony elég sok alkalmatlansággal járt, ha meggondoljuk, hogy még a karlsbadi kúrára menéshez is engedélyért kelle a gubernium útján folyamodni, miként azt 1831 július 6-án tette. Ám ez utakat s a velük kapcsolatos szórakozást a változatosság s az életművészetről vallott magasabb felfogása is megkövetelték s nem bánta akkor sem, ha őket olykor holmi vesztegzárral járó internálás is zavarta, mint például a nagy kolera idején, 1831 nyarán, amikor Kemény Józsefnek augusztus havában három hetet kellett vesztegelnie a brucki Contumaz-táborban huszonkettőmagával. Idejük azonban kellemesen telt, mert a társaságban volt a Königsberg-család, Litomsky lengyel nemes családja, három angol, egy török úr, meg néhány francia nő, sőt Schwarz Károly udvari színész. Ez a kényszerű tartózkodás persze sok pénzbe került, mint maga az út is. Így például (Kemény feljegyzése szerint) a Biasini-féle póstakocsin Kolozsvárról Pestre négy hely ára 72 forint volt 1845 júliusában, három év múlva meg Szolnokról haza Kolozsvárra két helyért 38 frt 28 krajcárt kelle fizetni. No de, eleget takarékoskodhatott otthon Gerenden, ahová Kemény őszire mindenünnen igyekezett hazatérni s egész tavaszig dolgozott, ki sem mozdulva házából.

A kisebbségek nemzetközi védelme és az állami jogok.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályában tartott előadás 1932. december 20-án.

I. A világháborúban győztes nagyhatalmak, amikor a nemzetiségi elv hangoztatásával, de a valóságban annak a vesztes államok terhére sokszoros, súlyos megsértésével megrajzolták Európa új politikai térképét, szükségesnek látták a vallási és nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi szerződésekkel való biztosítását. E szerződésekben ama jogok biztosítékairól is gondoskodtak. Ilyen biztosíték az, hogy „amennyiben a szerződés cikkeinek rendelkezései oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, azok a rendelkezések a Nemzetek Szövetségének védelme alatt fognak állni“. Továbbá „ezek a rendelkezések a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem változtathatók meg“ (a kisebbségi szerződések 2. cikkének 1. bekezdése). A Nemzetek Szövetségének védelme azt jelenti, hogy „a Nemzetek Szövetsége Tanácsának minden egyes tagja joggal bír a Tanács figyelmét a szerződésbeli kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívni.“ Ily esetben a Tanács oly módon járhat el és oly utasításokat adhat, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak (a szerződések 12. cikkének 2. bekezdése).

A nemzetközi jog mai álláspontja szerint az egyesek rendszerint nem lehetnek alanyai a nemzetközi jogoknak. Ennek megfelelően a kisebbségi szerződésekben sem származnak jogok közvetlenül a kisebbségek számára. A szerződések csak azt a kötelezettséget állapítják meg az illető államok részére, hogy a szerződésben kikötött jogokat saját jogszabályaik által megadják. A nemzetközi szerződésnek ugyanis közvetlen joghatása a polgárookra nincsen. Az állam és polgárai viszonyát csak a nemzetközi szerződés végrehajtásaként jelentkező állami jogszabály szabályozhatja. Jogot az egyes csak az állami jogszabályból nyer.

A nemzetközi szerződés államban való érvényesülésének egyáltalában ez a belső jogszabályozás a feltétele. Olykor a szerződés az államban erre irányuló, különben is magától értetődő kötelezettségét is kimondja. Így a magyar békeszerződés 171. cikke szerint „Magyarország kötelezi magát, hogy minden olyan törvényt, rendszabályt és rendeletet kihirdet és hatályban tart, amely szükséges a jelen rendelkezések keresztülvitelének biztosítására“.

II. A nemzetközi szerződésnek és a belső állami jognak ezen viszonyából folyólag a kisebbségi szerződések is abból az alapfeltevésekből indulnak ki, hogy az illető államok a szerződések rendelkezéseit saját

belső jogszabályaik által valóra váltják. Hogy ezek a jogszabályok a szerződések rendelkezéseivel megegyezőek legyenek, arra nézve a szerződések 1. cikkében alkották meg a biztosítékot. Ezen cikk szerint az illető állam kötelezi magát, hogy „a 2—8. cikkeiben foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül ismeri el, hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellenmondásban vagy ellentétben, s hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos“. A szerződések fent hivatkozott cikkeiben az élet és szabadság teljes védelme, a vallásszabadság, az állampolgárságra vonatkozó jogok, a jogegyenlőség, a nyelvhasználati jog, végül jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeknek, iskoláknak és más nevelőintézeteknek saját költségen való létesítési, igazgatási és felügyeleti joga van biztosítva. A román kisebbségi szerződésben a legutóbb említett jogok a 9. cikkben foglaltatnak, mivel a zsidókra vonatkozó 7. cikk közbeiktatása következtében a cikkeek számozásában itt eltérés van. Azonban a szerződések intencióját tekintve, a román kisebbségi szerződés 9. cikkét is olyanak kell tekintenünk, amelyre az 1. cikk fenti rendelkezése kiterjed.

Az alaptörvény fogalmát nem minden állam közjoga ismeri. Az írott alkotmánnyal bíró államokban az alaptörvény olyan törvényt jelent, amely magasabbrendű a többi törvényeknél, amennyiben ezek vele nem állhatnak ellentétben, és amennyiben ellentétben állának, nem lehetnek hatályosak. Ezenfelül azonban az alaptörvények a létrejöttük és megváltoztatásuk különös, megnehezített módjánál fogva is különböznek a közönséges törvényektől. A nem írott, hanem történeti alkotmánnyal bíró államok (Magyarország, Anglia) az alaptörvénynek ezt a fogalmát nem ismerik. A kisebbségi szerződések szóban levő 1. cikke azonban világosan megmondja, mit kell érteni azon, hogy az illető államok a 2—8. cikkeiben foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül ismerik el. Ezen azt kell érteni, hogy ama rendelkezésekkel semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem állhat ellentétben és velök szemben nem lehet hatályos. Ilyen magasabbrendűsége minden jogállamban az alkotmánytörvénynek van. Ez, mint már a rómaiak mondták, a törvények törvénye, lex legum, és ha a bíróságok a szabályszerűen kihirdetett törvény érvényét rendszerint nem is vonhatják kétségbe, azt alkalmazni kötelesek, mégis alkotmányjogi kifogás esetében az erre hivatott alkotmányi bíróság az alkotmánnyal ellenkező közönséges törvényre nézve annak alkotmányellenességét és ennél fogva nem alkalmazhatóságát megállapíthatja. Mint-hogy azzal a magasabbrendűséggel, amelyet a kisebbségi szerződések 1. cikke előír, a közönséges törvényekkel szemben az alkotmánytörvény bír, ebből következik, hogy az illető államoknak a végből, hogy a kisebbségi szerződés 1. cikkében foglalt kötelezettségüknek eleget tegyenek, írott alkotmányukba kell foglalni a kisebbségi szerződés megfelelő rendelkezéseit.

A kisebbségi szerződések 1. cikkének szóban levő rendelkezése a nemzetközi jognak az állami joggal szemben fensőbbiségét fejezi ki. „A nemzetközi jog szempontjából — mondja a hágai Állandó Nem-

zetközi Bíróság 1926. május 25-i ítéletében — a nemzeti törvények egyszerű tények, az államok akaratanak és cselekvésének megnyilatkozásai épúgy, mint a bírósági határozatok vagy a közigazgatási intézkedések.“ Az alkotmányba foglalásnak teljesen egyeznie kell a kisebbségi szerződés vonatkozó rendelkezéseivel, mert ezekkel semminemű törvény, tehát az alkotmánytörvény sem állhat ellentétben. Az a levél, amelyet Clémenceau francia miniszterelnök, mint a békekonferencia elnöke, 1919. június 24-én intézett Paderewszki lengyel miniszterelnökhöz, amidőn neki a lengyel kisebbségi szerződést megküldötte, világosan kifejezi, hogy a nagyhatalmak „biztosítani akartak a szerződés által a legtartósabb és legünnepelesebb formában bizonyos lényeges jogokat, amelyek a lakosoknak megfelelő védelmet adnak, bárminő változások következének is be a lengyel alkotmányban.“ (II. cikk.)

III. Az érdekelt államok annak a kötelezettségnek, hogy a kisebbségi szerződésnek az 1. cikkben említett rendelkezéseit alkotmányukba foglalják, általában nem tettek eleget. Teljesen eleget tett e kötelezettségnek Ausztria, amennyiben az osztrák alkotmány 149. cikke kimondja, hogy „a saint-germain-i békeszerződésnek a kisebbségek védelmére vonatkozó szakaszai alkotmánytörvényként tekintendők“. (Magyarország itt nem jön tekintetbe, mivel nem írott, hanem történeti alkotmánya van.) Csak részben tett eleget az említett kötelezettségnek Csehszlovákia a nemzeti, vallási és faji kisebbségek védelmére vonatkozó rendelkezésekkel, amelyek az alkotmány VI. fejezetében foglaltatnak, továbbá a hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó 1920. február 29-i alkotmánytörvénnyel. A lengyel alkotmány is csak a kisebbségi iskoláknak saját költségen való létesítésére, a nyelv művelésére és a nemzetiség megtartására nézve foglal magában rendelkezéseket (109. és 110. cikkek). Egyáltalán semmi rendelkezést nem foglal magában a kisebbségi jogok tekintetében a román alkotmány és a szerb-horvát-szlovén állam alkotmánya.

Az 1923. évi román alkotmány indokolása azzal magyarázza a kisebbségi jogoknak az alkotmányból való kihagyását, hogy e jogoknak az alkotmányba foglalására azért nincsen szükség, mert a jogegyenlőségnek fogva a kisebbségek is élvezik az alkotmányban biztosított összes jogokat. Ez az indokolás azonban egyáltalában nem állja meg a helyét, mert a jogegyenlőségnek az alkotmányban való kimondása egymagában még nem adja meg a kisebbségi jogokat. A jogegyenlőség kimondásával az államok még nem tesznek eleget a kisebbségi szerződés 1. cikkében vállalt ama kötelezettségüknek, hogy a szerződésnek ott említett cikkeiben foglalt rendelkezéseket az ott megjelölt értelemben alaptörvényekül ismerjék el. Ezen az sem változtat, hogy — mint a román alkotmányban — az állampolgárok alapjogai „faji, nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül“ vannak elismerve. Ellenkezőleg, a jogegyenlőség csak akkor van meg, ha mindazon esetekben, amikor a nyelvkülönbség, mint a nemzetiség legszembetűnőbb kifejezője, szerepet visz, határozottan kifejezést nyer az alkotmányban, hogy az illető jog az állampolgárt az ő nyelvbeli különbségére való tekintettel, vagyis anyanyelvének ama jog gyakor-

latában való érvényesítésével illeti meg. Így a kötelező, ingyenes állami elemi iskolai oktatásnak az alkotmányban való kimondásából nem következik, hacsak ez külön kimondva nincsen, hogy az állam a többségtől eltérő nyelvű állampolgárok gyermekei számára elemi iskoláiban ezek anyanyelvén kötelese nyújtani az oktatást. Az oktatás szabadságának kimondásából hasonlóképpen nem következik, hogy a kisebbségek saját költségükön felállíthatnak saját anyanyelvű iskolákat.

Az az álláspont, amely a kisebbségi jogokat a jogegyenlőségnek alkotmányi kimondásával megadottaknak véli, a nemzeti államnak és a nemzeti szuverénitásnak tizenhét századvégi francia felfogására támaszkodik. E felfogás szerint állampolgárság és nemzetiség egy, amint a franciának a két fogalomra nincs is külön szava, mindkettőt a „nationalité” szóval fejezvé ki. E szerint minden állampolgár egy és ugyanazon nemzetiséghez tartozna, ami azonban az államok legnagyobb részében nem áll. Magában Franciaországban a nagy forradalom idején az állampolgárok negyedrésze nem tudott franciául. Minthogy azonban a bretonok, katalánok, korzikaiak, elzásziak akkor a nemzetiségi öntudatnak teljes híjával voltak, és így a nyelvi különbség nem váltott ki bennök érdekkülönbségeket, valamennyien csak franciáknak tudták magukat. Így abban az időben állampolgárság és nemzetiség valóban egynek volt vehető. Ma azonban sem a franciáknál, sem másutt az állampolgárság és a nemzetiség nem fedi egymást. A szerződések óta lábrakapott „kisebbség” kifejezés mögött az említett felfogásnak alapjául szolgáló demokratikus formái egyenlőség áll, amely csak a számot nézi, de nem a minőséget, vagyis a nemzetiségbeli különbséget.

Annak következtében, hogy az államok a kisebbségi szerződések rendelkezéseit nem foglalták az alkotmányba, hiányzik az a belső biztosíték, hogy nem fognak a szerződések rendelkezéseivel ellentétben álló törvényeket hozni, és amennyiben hoznának, azokra nézve az alkotmánybírótság alkotmányellenességüket és nem alkalmazhatóságukat meg fogja állapítani.

IV. Az államok azonban még azzal sem tettek volna eleget nemzetközi kötelezettségüknek, ha e kisebbségi jogokat alkotmányukba foglalják. A szerződést kötelesek végrehajtani. Már pedig az végrehajtva csak akkor van, ha az államok a szerződés rendelkezéseinek megfelelő törvényeket hoznak. Eme kötelezettségüknek az államok általában szintén nem tettek eleget. Törvényeik, amint ez számtalan példával kimutatható, a szerződések rendelkezéseivel ellentétben álló rendelkezéseket foglalnak magukban. Így a szerződések rendelkezéseinek belső állami jogként érvényesülése nincsen biztosítva. Igaz, hogy a becikelyezés által a szerződés törvénnyé vált. De a közigazgatási hatóságok az egyes törvények szerint, illetve az azok alapján kiadott végrehajtási rendeletek szerint kötelesek eljárni, még ha azok a nemzetközi szerződéssel ellenkeznek is. A bíróság is csak a törvény alapján járhat el és nem vizsgálhatja, hogy a törvény ellenkezik-e vagy sem a nemzetközi szerződéssel. Így a szerződéssel ellenkező törvényekkel szemben a közigazgatási bírói védelem sem vehető igénybe. Vala-

mely nemzetközi szerződésnek a törvénytől eltérő rendelkezése csak akkor érvényesül a törvénnyel szemben, ha ezt az illető törvény kifejezetten kimondja. (Igy a házasságjogra vonatkozó 1894. évi XXXI. magyar törvénycikk 120. szakasza szerint államszerződéseknek a házassági jogviszonyokra vonatkozó intézkedései akkor is irányadók, ha ezen törvény határozataitól eltérnek.)

Mint hogy az államok sem alkotmányukba nem foglalták a kisebbségi szerződések rendelkezéseit, sem azoknak megfelelő törvényeket nem hoztak, s így a szerződések nincsenek végrehajtva, ennél fogva kisebbségi jogokat az állami jogok nem ismernek. Ennek következtében a kisebbségek a szerződések rendelkezéseinek megsértése esetében egyedül a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által nyújtott igen tökéletlen jogvédelemre vannak utalva. Az érdekelt államok gyakran panaszkodnak a miatt, hogy a kisebbségek a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak, holott ennek épen az államok maguk az okai. Mert ha a kisebbségi szerződések rendelkezéseit megfelelő törvények hozásával belső állami joggá tették volna, megadván azok megsértése esetére a közigazgatási bírói védelmet, az esetben a közigazgatási bíraskodás által bent az országban a panaszok legnagyobb részét orvosolni lehetett volna és a kisebbségek csak ritkán lettek volna kényszerülve arra, hogy a Nemzetek Szövetségének védelmét igénybe vegyék.

Meg kell ezzel kapcsolatosan emlékeznünk a kisebbségi szerződésekkel kötelezett államoknak arról az álláspontjáról, amely szerint a kisebbségek számára a szerződésekben biztosított jogok korrelációban vannak a kisebbségek lojalitásával. A Nemzetek Szövetsége közgyűlésének 1922. évi szeptember 21-i határozata is jónak látta a kisebbségek lojalitásának szükségét hangoztatni. A kisebbségi szerződésekkel kötelezett államok által oly előszeretettel hangoztatott lojalitás semmi egyéb nem lehet, mint az állampolgári hűség és engedelmesség. Ez egyformán áll a többséghez és a vallási és nemzeti kisebbségekhez tartozókra nézve. Ezen túlmenő valami különös kisebbségi lojalitás nem létezhet, mert az ellenkezne az állampolgári köteleességek egyenlőségével. A kisebbségi szerződések egyáltalában semminemű rendelkezést nem tartalmaznak, amelynek értelmében az államok a kisebbségi jogokat csak az esetben kötelesek megadni, ha a kisebbségek a minden állampolgárra egyformán fennálló állampolgári hűségén és engedelmességén túlmenő, valami különös lojalitást tanúsítanak. Erről — talán a véget érni nem akaró nyelvvizsgákhoz hasonlóan — állandóan tanuságot tesznek. A kisebbségi jogok megvonásával még akkor sem lehetne az egyest büntetni, ha az állampolgári hűség és engedelmesség ellen vétene. Ennek büntetése csak az lehetne, amit a büntető törvény a többséghez és a nemzeti kisebbségekhez tartozókra nézve egyaránt megállapít. Minden ezen túlmenő büntetés ellenkezne a jogegyenlőséggel. Mint hogy pedig az egyes cselekedeteiért az egész kisebbséget felelőssé tenni nem lehet, a kisebbségi jogoknak állami jogokként elismerését az egyes kisebbségi személyek lojalitásától függővé tenni nem lehet.

A kisebbségi szerződések 12. cikke értelmében a Nemzetek Szövet-

sége Tanácsának minden tagja felhívhatja a Tanács figyelmét a szerződési rendelkezések megsértésére. Ez a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1920. október 22-i határozata értelmében (az ú. n. Tittoni-féle jelentés) a Tanács tagjainak nemcsak joga, hanem kötelessége is. Ugyanezen határozat szerint a Nemzetek Szövetsége kötelesek meggyőződni arról, hogy a kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket mindenkor végrehajtják-e. A kisebbségekre vonatkozó szerződési rendelkezések végrehajtva nincsenek, mert, amint láttuk, az államok sem alkotmányukba nem foglalták e rendelkezéseket, sem azoknak megfelelő törvényeket nem hoztak. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa azonban mindeddig szemet húnyt e tény előtt, az államokat eme kötelezettségeik teljesítésére nem figyelmeztette. Ezen kötelességmulasztást a kisebbségi szerződések 12. cikke értelmében a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság ítéletével is meg lehetne állapítani, amit még kevésbé provokált eddig a Tanács. Tehát sem az államok nem teljesítették e szerződések végrehajtására vonatkozó kötelességüket, sem a Nemzetek Szövetségének Tanácsa nem teljesíti saját maga által is elismert ama kötelességét, hogy a szerződések végrehajtását ellenőrizze.

V. A kisebbségi szerződések bevezetése azt a kijelentést tartalmazza, hogy az illető állam „saját akaratából a szabadság és igazságosság határozott biztosítékait óhajtja megadni az ország minden lakosának, bármily fajhoz, nyelvhez vagy valláshoz tartozzanak is”. Hogy ezt saját akaratából kívánja tenni, az csak diplomatikus szólam annak a feltevésnek kizárására, mintha ezt valami kényszerből folyólag tették volna, bár tudvalevő, hogy a kisebbségi szerződéseket tényleg csak a nagyhatalmak kényszerítő nyomására fogadták el hosszas húzavona után. Egészen rosszul elhelyezett diplomatikus szólam ez, mert ha saját akaratukból oly nagyon iparkodtak volna a kisebbségek jogait elismerni, akkor egészen felesleges volt ez irányban nemzetközi szerződés által kötelezni magukat. Mindaddig pedig, amíg a szerződések rendelkezéseit végre nem hajtják az által, hogy azoknak rendelkezéseit törvényeik által belső, állami joggá teszik, a szabadság és igazságosság biztosítékairól a vallási és nemzeti kisebbségeket illetőleg szó nem lehet, mert, amint már mondottuk, a szerződés csak kötelezettségvállalás e tekintetben, amely teljesítésre vár. E sorok írója már az európai nemzetiségeknek első, 1925. évi kongresszusán rámutatott arra, hogy az államoknak a szerződések rendelkezéseit állami törvényekké kell tenniük és azoknak érvényesülését független közigazgatási bíróság védelmével kell biztosítaniok. Ez az egész kisebbségvédelemnek alapkérdése, amelynek kellő megoldása nélkül a vallási és nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok egyenjogúságáról nem beszélhetünk. De nem beszélhetünk a kisebbségek valódi védelméről sem. A kisebbségi jogoknak állami jogokká válása esetében ugyanis e téren a joguralmat a szigorúan a jog szerint ítélő bíróság biztosíthatná, míg a nemzetközi védelemnek mai felette elégtelen szervezete mellett a kellő védelmet a Nemzetek Szövetségének Tanácsa nem adhatja meg, mert nem bírói, hanem politikai jellegű testület, amely mint ilyen, nem a jogi szempontot igyekszik érvényesíteni, hanem

mint a kormányok és a kisebbségek közt kiegyeztető, közvetítő szerepet vivő, igen nagy ingadozásokat megengedő méltányossági szempontok szerint jár el. Mindig nagyobb figyelemmel van a kormányok érzékenységre és a kormánycselekmények tekintélyének megőrzésére, mint a kisebbségek jogos igényeire.

VI. Ami különösen a romániai helyzetet illeti, tudvalevő, hogy az évek előtt megígért kisebbségi statutum máig sem jött létre. Hogy ilyen úgynevezett statutumra szükség van, az előadottakból következik. Meg kell azonban jegyezni, hogy egy kisebbségi statutum a kisebbségi kérdés belső megoldását teljesen nem adhatja, mert a későbbi törvényalkotás során mindig merülhetnek fel kérdések, amelyek a kisebbségek szempontjából külön szabályozást igényelnek. Azt sem lehet elhallgatni, hogy mindaddig, amíg az állami jog a kisebbségi jogokat nem ismeri, a kisebbségi államtitkárságféle intézménnyel való kísérletezésnek alig lehet valami értelme. Létesítését csak a külföldi közvélemény kedvező hangolásának szándéka magyarázhatja. Amíg nincsen állami jog, amely a kisebbségek javára a kisebbségi szerződésben foglalt rendelkezéseket valóra váltsa, addig hiányzik az a jogi alap is, amelyre támaszkodva, az ilyen kisebbségi államtitkárságféle hivatal a kisebbségek jogos érdekeinek megfelelően fejthetné ki a maga tevékenységét.

Mindent összevéve, a kisebbségek védelme tekintetében az állami, belső jogi helyzet teljesen ellentétben áll ama feltevésekkel, amelyekből a kisebbségi szerződések kiindultak. Ezek azt tételezték föl, hogy az államok a szerződések rendelkezéseit alkotmányukba foglalják és ama rendelkezéseknek megfelelő törvényeket hoznak. Ennek az állapotnak megszüntetése, vagyis ama feltevések bekövetkezése a kisebbségeknek és az államoknak egyaránt érdeke. Érdeke a kisebbségeknek azért, mert csak ez esetben lehet szó valóban kisebbségi jogokról és azok védelméről. Másfelől érdeke az államoknak azért, mert ily módon a belföldön lévén lehetséges a kisebbségi jogsérelmeknek reparálása, elérhető lesz, hogy a kisebbségek a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által nyújtott nemzetközi védelmet, tehát azt az eljárást, amelyet a kisebbségi szerződésekkel kötelezett államok ma is az állami szuverenitást kisebbsítőnek tekintenek, csak kivételesen vegyék igénybe.

Dr. Balogh Arthur.

Magyarok a román népköltészetben.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1932. február 4-i szakülésén.

A gazdag román népköltészetben gyakran találkozunk magyar nevekkkel, történeti és képzeletbeli, helyesebben talán történelmileg homályba merült szereplőkkel, nem ritkán a magyar történelem kimagasló eseményeire és személyeire irányuló vonatkozásokkal. Leggyakoribbak azonban a magyarság egyetemességére, azaz a magyar faj tulajdonságainak összességére vonatkozó népi megállapítások.

A népköltészeti termékekből merített adatok értékelésénél azonban már eleve el kell fogadnunk s a népszichológia alapján természetesnek kell vennünk a következő jelenségeket:

1. Minden nép önmagát tartja legtöbbször s minden vele érintkezésbe került népet alacsonyabbrendűnek hisz. Ezt átviszi a népeket képviselő egyénekre is. Innen van a népköltészetben a gyakori gúnynév más népekre. Nincs kivétel ez alól egyik népnél sem. Az általános népi jellemhez tartozik e tulajdonság, melynek különbözőképpen magyarázható pszichológiai okai lehetnek s éppen ezért a népköltészet csúfolódásait más népekkel szemben kellő értékükre kell leszállítanunk.

2. Általában azt tapasztaljuk, hogy két nép között minél nagyobb az érintkezés, annál gyakoribb népköltészetükben a másik nép rovására történő kedvezőtlen megállapítás, mert nagyobb a súrlódási felület politikai és társadalmi téren egyaránt. Nem civakodhatunk olyannal, kit nem is ismerünk. A magyarságtól távolabb lakó ókirályságbeli vagy éppen besszarábiai román ritkábban került s kerül a magyarral még ma is érintkezésbe, mint az erdélyi vagy a Kárpátok tulsó szegélyén lakó román. Így az onnan gyűjtött népköltészeti termékekben ritkább is a magyar vonatkozás, ámbár a népköltészetben gyakran nehezen követhető vándorlásokkal találkozunk.

3. A népköltészeti termékeknek mindig van valamilyen természetes megindítója. Az egyszerű nép őszinte s költészete igazi érzelmeket fejez ki. A hamis érzelmeket megszólaltató ismeretlen költő szellemi terméke csak igen rövid életű lehet. Azt a nép vagy egyáltalán nem veszi ajakára, vagy rövid idő alatt magának megfelelően alakítja át.

Midőn a román népköltészet alapján azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy milyenek ismeri a román nép a magyart, természetesen csak az olyan magyar vonatkozást mutató román népköltészeti termékek bírnak jelentőséggel, amelyeknek népi jellege kétségbevonhatatlan. Azonban az ezekből levont következtetésekkel is nagyon óvatosaknak kell lennünk. Amidőn pl. Simion Florea Marian bukovinai gyűjteményében az egyik tánczó azt mondja, hogy „az egész hegy hosszában nincsen olyan, mint a magyar vitéz s az egész Magyarországon nincsen olyan, mint a román

lány”,¹ látjuk, hogy itt két szerelmes szív összedobbanásáról van szó. Mit következtethetünk e táncszóból? Ha nem akadunk e táncszónak változataira, melyeket más vidékről jegyeztek fel — ebben az esetben nem ismerek olyan változatot, mely a magyar legényről tenné e kijelentést, míg második része többször és több változatban előfordul² — olyan Bukovinába kivándorolt magyar fiúval állunk itt szemben, aki szerelmesét Bukovina Ilisești falújában találta meg egy román leányban. Tanácsos azonban e téren óvakodnunk a kategórikus kijelentésektől, mert csaknem úgy állunk a román népköltéssel, mint a tündérmeséknek őstípusokra való levezetésével szemben állott Anatole France, ki arra a kérdésre, hogy minden mesével külön-külön elvégezte-e ezt az eljárást, azzal válaszolt, hogyha mindezt megtette volna, fején egy hajszál sem maradt volna s a kérdezőt csak zöld szemellenző védelme alatt, négyszeres okulárén keresztül nézhetné.³

Mi sem lehetünk biztosítva az ellen, hogy nem kerülte-e el figyelmünket ránk nézve valamelyik fontos román népköltészeti termék. Ezek gyűjtése és kiadása nem mondható befejezettnek s így az anyag állandóan növekszik. De lehetetlen is volna minden legkisebb vonatkozást felsorolni. Elegendőnek tartom csak a legjellegzetesebb példákkal bemutatni, miként gondolkozik rólunk és milyennek lát minket maga a román nép. A népköltészből összeállított mozaiktükörben hívebb képet nyerünk, mint az írott irodalom homorú vagy domború tükrében, mely mindenképpen torzít.

Az egymás mellett vagy éppen összekeverten élő népek népköltészeti termékeiben az egymás megítélésének vizsgálata nemcsak az etnológiának alkotja egyik érdekes ágát, hanem sok kultúrtörténeti s néha történeti kérdésre is hasznos felvilágosításokat adhat.

I.

Vonatkozások történeti személyekre és eseményekre.

A román népköltészetben többször találkozunk Mária Terézia („Maria Trej”) nevével. Mária Terézia tettei általában csodálattal említtetnek. Az Oltról szóló egyik prózai legenda⁴ azt beszéli el, hogy az Oltnak nem volt medre, hanem elöntötte az egész Barcaságot és Olténiát. Valóságos tenger volt, mely a déli hegyektől az északi hegyekig terjedt. A románok az Olt vize miatt nem lakhatván a síkságon, a he-

¹ Sim. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*. A Román Tud. Akadémia „Din Vieața Poporului Român” c. kiadványában, 85. l. 20.

² Lásd Sim Fl. Marian i. m. Oprisești-ből való 15. és 16. táncszavát, a 166. lapon. A táncszó első részére vonatkozólag v. ö. Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș* c. gyűjteményének 39. lapján a 11. költeményt, melynek kezdősorai szerint „az egész Magyarországon nincs olyan, mint a román fiú”.

³ Anatole France, *Le livre de mon ami*. Calman—Lévy, 175. kiadás 286—287. l.

⁴ C. Rădulescu—Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice adunate din Oltenia și din Muscel*. București, 1910. 70—71. l.

gyekbe húzódtak. De jött Mária Terézia, a hegyeket Vöröstoronynál átvágta s útat engedett az Oltnak. Az Olt vizétől felszabadult üres helyekre Mária Terézia Szászországból behozta a szászokat, s nekik adta a jó földet. A románok a szászok miatt nem költözhettek le a síkságra s ott maradtak, ahol laktak, a hegyekben.

Egy másik legenda⁵ ugyancsak Mária Terézia nevéhez kapcsolódva azt meséli el, hogyan cserélték el a törökök Orsovát a német birtok Ada-Kaléval. A csere feltétele az volt, hogy a németek egy nap és egy éjjel olyan malmot csináljanak Orsova felett, melyet csak a Cserna vize hajt. Nem azért német a német, mondja a legenda, hogy meg ne csinálja a malmot.

Általában a román népköltészetben gyakran németet találunk ott, ahol magyart várnánk. Különösen áll ez a katonadalokra, hol csak a legújabb időkben származókban olvasunk magyarokról, honvédségről. Oka ennek az volt, hogy hosszú ideig a közigazgatás és a hadsereg hivatalos nyelve a német volt.

Érdekes, magyar történeti adatnak is felhasználható adatot közöl C. Rădulescu-Codin 1848-ról,⁶ melyet teljes fordításban közlök: „1848-ban a magyarok felkeltek a németek ellen, viszont a határon túli (tehát erdélyi) románok a magyarok ellen, akik elnyomták és most is elnyomják őket.

Azt mondják — mondja az elbeszélő, — hogy a magyarok borzasztóan elverték a németeket, mikor is azok félelmükben levelet küldtek a muszkáknak.

És jöttek az oroszok a Bánáton keresztül, hátba támadták a magyarokat és teljesen leverték őket. Vittek aztán mindenféle zsákmányt, rabokat, marhákat, amit csak találtak és mentek vissza Muszkaországba.

Amint a magyarok ökrös szekerein mentek, a muszkák így énekeltek: „Mondd csak, nénim, igazán, hol van az út a Bánátba, Oda vagyok híva én, hogy a magyarral verekedjem. — Hej magyar, rossz idő jár, Vedd puskádat s kardodat, S indulj hazádba, mert betörték a muszkák és megeszik szalonnádat.“

Rădulescu-Codin említi bevezetésében,⁷ hogy nagyon elterjedt volt ez a nóta: „Vai săracul Ungurul, Cum și-a pierdut cumpătul, L-a zăpăcit Muscalul...“ (Jaj, hogy elvesztette fejét a szegény magyar, megzavarta a muszka), ami világosan mutatja, hogy az egyszerű nép mindig az elnyomottal érez.

Az 1848-as időkről közli N. Georgescu Tistu⁸ Buzău megyéből való gyűjteményében Iroftei Nuțu 80 éves Mânăstirea Ciolănu-beli pap alábbi szavait:

„Nyole éves voltam, midőn elhaladtak a muszkák Pătîrlage (község) mellett. Hallatszott énekük és muzsikájuk. Ott pihentek vagy három napig. S járkáltak a katonák a faluban, az asszonyoktól vettek

⁵ C. Rădulescu—Codin i. m. 82—83. l.

⁶ I. m. 105. l. VIII. legenda.

⁷ I. m. XI. l.

⁸ *Folklor din Județul Buzău*. Buc. 1928. 84. l.

tojást, csirkét, libát s még loptak is. A magyarok ellen mentek. Akkor volt ez, mikor megszabadították az osztrákokat a magyaroktól.

Én is hallottam — mondja az elbeszélő —, hogy nincsen fegyverük, s hogy cseresznyefából csináltak maguknak ágyúkat, kövekkel verekedtek s megverték őket. (T. i. a magyaroknak nem volt fegyverük s őket verték meg.)

S mesélte egy orosz katona, mikor visszatért, hogy a fogoly katonák között mintegy 22 magyar asszonyt találtak, kik a németekkel harcoltak.

— „Jaj, hogy megrémítettek ezek minket — mondták a katonák.“

Érdekes adat, mely egyrészt azt bizonyítja, hogy mennyi magyar foglyot hurcolt el az orosz, másrészt, hogy a katonákkal egy sorban katonaruhás asszonyok is harcoltak.

N. Georgescu-Tistu gyűjteményében⁹ a 70 éves Ion Iena Dragomir az 1877-beli *plevnai* ütközettel kapcsolatban azt mondja, hogy az oroszok az ütközet után nem akartak kimenni az országból s azután így folytatja: „Curte-de-Argesig haladtunk s úgy volt, hogy a magyarok ellen menjünk.“ Ha ez az állítás történelmileg nem is igaz, jellemző a győző román katonák akkori hangulatára.

Tepeş vajdának a törökök elől Erdélybe való meneküléséről ad számot egy legenda.¹⁰ A nép képzelete szerint a menekülő megfordítja lován a patkókat, hogy az üldözők ne akadjanak nyomára. A fejedelem bízott benne, hogy a hegyeken túl is keresztények laknak s nagyobb hadsereget fog ott találni, hogy a törököket kiűzze.

Negru Vodáról hasonló legendát közöl C. Rădulescu-Codin.¹¹ A vajda Magyarországra menekül a tatárok elől. Lovára megfordított ezüst patkót tesz. C. Rădulescu-Codin elmondja, hogy e legendát G. Şapcaliu történelemtanártól hallotta, ki szerint Muscel megye északi részén a legtöbb faluban nem úgy tudják, hogy Negru Vodá a hegyeken túlról jött, hanem hogy oda, t. i. Magyarországra menekült. (A legtöbb legenda szerint ugyanis Negru Vodának Erdélyben volt birodalma s innen ment ki.)

Stefan vajdának (Nagy Istvánnak) a magyarokkal vívott harcait több költemény őrzi. Az Alecsandri¹² gyűjteményében hármát is találunk. Az egyikben (XLIV. doina) Nagy István szól a sólyomnak, hogy emelkedjék a magasba s nézzen körül a határokon, mert nagy zaj hallatszik. A sólyom azt feleli, hogy másnak bajt jelentene ez a zaj, de Nagy Istvánnak nem, mert ő is sólyomivadék. Egyébként a „dicsekvő“ magyarok, hitszegő lengyelek, a tatár khánok és a török hordák törtek be. Nagy István azt feleli, csak hadd jöjjenek s legyenek az ő zsákmányai, mert sokan jöttek már, de kevesen mentek vissza. Négykezű román ő, kinek van orvossága a pogányok ellen, mégpedig a tatárok ellen nyíla, a törökök ellen széles pallósa, a lengyelek ellen buzogá-

⁹ I. m. 53. l. CL.

¹⁰ C. Rădulescu-Codin, *Ingerul Românilor*. Buc. 1913. 84. l.

¹¹ *Legende tradiții și amintiri istorice*. Buc. 1910. 247—48. l. Lásd még a 33. jegyzetet a 111. lapon.

¹² *Poezii populare ale Românilor*, Buc. 1856.

nya s „a magyarok ellen pányvája.“ — A másik dalban (XLV. 1. doina) nincsen párja István vajdának. Ha elindul Suceavából, úgy őrzi a határokat, mint valami fal. Karja szüntelenül veri a tatár hordákat és „a magyar seregeket“. — A harmadik ének (XLV. 2. doina) szerint úgy lakik István Suceavában, mint egy sólyom. Ha felkerekedik, lóháton van éjjel-nappal s négy határ felé verekszik. „A tatárokat lemészárolja, a magyarokat felperzseli,“ (célzás a Suceava megyei Baiara, hol 1467-ben Nagy István megverte Mátyás királyt és a magyarokat. A felgyújtott városban sok magyar odapusztult.) a törököket szétszórja, a lengyeleket hajuknál fogva akasztja fel és járomba fogja.

A *Vitéz Mihály*ról szóló költeményekben szintén találunk utalásokat a fejedelemnek a magyarokkal folytatott harcaira. Az Alecsandri gyűjteményében levő költemény például (LIII.) Mihály dicsőítéséről szólva azt mondja, hogy sok tatár, török és magyar lett holttestté a román kardtól.

A *Movila lui Burcel* című költeményben Burcel sok tatárnak, lengyelnek és „büszke magyarnak“ zúzta össze a fejét.¹³

Történeti vonatkozás tükröződik vissza abból a *Brâncoveanuról* szóló költeményből is, melyben Brâncoveanunak mintegy állandó jelzője lett e mondas: „aki megrémítette Erdélyt“. (Care-a'nspäimântat Ardealul)¹⁴

Itt említem meg, hogy Rădulescu-Codin¹⁵ Corbii-Marceluluiból való gyűjteményének bevezetésében összeállította az öreg falusiak elbeszélései alapján azokat a hagyományokat, amelyek azt mutatják, hogy az odavaló lakosság tekintélyes része a Szeben melletti Jina községből vándorolt ki a magyaroktól való nagy félelmében. Az Argeş völgyén igyekeztek a Bărăgan-i pusztára, de Corbi-ban megtelepedtek. Megjegyzem, hogy egyes román történetírók szerint Hunyadi János és Hunyadi Mátyás Corbi községből származnak s innen van a Corvin név. E szerint Corvin János apjával, Voicuval, 1399-ben (Rădulescu-Codinnál 1499-ben) jött át Magyarországra, hol Vajdahunyad várát kapta a magyar nemesi Hunyadi névvel (C. Rădulescu-Codin, *Lit. trad. și obicei. din Corbii-Muscelului*. Bev. 3. l.). Corbii Muscelului lakosságának nyelve egyezik az erdélyi román tájszólással.

Valószínűleg Erdélyből költöztek ki a Suceava megyei Tătărăuși község lakói is, kiket a környék „Ungureni“-oknak (magyarországiaknak) csúfol s kiknek nyelve teljesen elüt a környék dialektusától.¹⁶ Sok magyar szót őriznek s kiejtésük is a románban idegenszerű. A történeteszekre hárul megállapítani, vajjon a szóban forgó kivándoroltak nem magyarok voltak-e. Alexandru Vasiliu mondja, hogy a hagyomány szerint az erdélyi vagy bukovinai Iglédiu vagy Niglédiu, mások szerint az erdélyi Frij községből vándoroltak ki.

¹³ Alecsandri i. m. 169. l.

¹⁴ Nic. Păsculescu, *Literatura Populară Românească*. Buc. 1910. 197. lap 7. és 10. sor.

¹⁵ *Literatură, tradiții și obiceiuri din Corbii-Muscelului*. Buc. 1929.

¹⁶ Alexandru Vasiliu, *Cântece, urături și bocete*. Buc. Bevezetés XV. l.

A *Hora és Cloșca* című költeményben¹⁷ Hora és Cloșca együtt vannak, nagy tüzet gyújtottak s vígan énekelik, hogy hadd égjen és nőjjon az általuk gyújtott tűz, mert Magyarországon ég. A refrén: Szóljon a dal, járja a tánc ennek a tűznek világánál. Ezután sok szidalom következik a magyarságra, átkozzák, veszett kutyának nevezik a magyart, kinek már eleget türtek; ideje, hogy megbosszulják magukat. Minden szakasz az előbbi refrénnel végződik. Az utolsó szakaszban azonban megváltozott a helyzet: Hora és Cloșca együtt vannak, elhagyta a szerencse őket, vígan énekelve égnak a tűzben.

Meg lehet állapítani, hogy a magyar történelem nagy alakjai és eseményei aránylag igen kis mértékben indították megéneklésre a román nép lelkét.

Történeti vonatkozást látok azokban a Moldovából való dalokban is, melyek a magyarokat ki akarják üldözni Moldovából, mert drágává tették a megélhetést s eleszik a románság elől az élelmet. Ismeretes Moldovára vonatkozólag az az elmélet, hogy Moldovában a magyar a régibb telepes s a városi életben még a XVII. században is sokáig nagy szerepet vitt a magyarság, de vidéken is tekintélyes számú volt.¹⁸ Az Alecsandri gyűjteményében levő *Ungureanul* (a magyar) c. dal¹⁹ arra szólítja fel a rövid ujjasú magyart, hogy ne maradjon sokáig Moldovában, hanem menjen vissza hazájába és egye ott a szalonáját. Csináljon házat a szemétdombra, kenje be foghagymával, hogy megvédje a kísértetektől. Fusson a hegyeken, még Erdélyen is túl, mert amióta Moldovában van, megdrágult a juhturó és kipusztultak a juhok. Sim. Fl. Marian pedig *Moldoveanul și Ungureanul* (a moldvai és a magyar)²⁰ címen közli az Alecsandritól említett dálnak változatát, melyben azonban a magyar így felel vissza: „Te hosszú süvegű moldovai, vedd puskádat, hogy üldözz el a hegyen túl, Erdélybe, mert ha országomban bármilyen rossz kenyér is volna, mégis sokkal jobb, mint idegen országban.“ Úgy látszik, hogy ez a magyar valamilyen éhínség miatt vándorolt ki, de nem valami jó fogadtatásra talált. Megtaláljuk egy rövidebb változatát²¹ Mariannál Bukovina Zaharești községéből, de az erdélyi felelete nélkül. Ide sorolhatjuk azt a rövidebb párbeszédes dalt is,²² melyben otthon figyelmeztetik a rövid ujjasú magyart, hogy ne járjon sokat Moldovába, mert megtépett fejjel fog visszatérni. A magyar azt feleli, hogy Moldovában jó világ van; aki oda megy, nem jön vissza. Odament egyik fivére s holnap megy ő is.

Sok történeti vonatkozást őriz a román *betyárköltészet*. A román népköltészetben szereplő „haiduc“ szó a magyar hajdú szó többszámú alakját őrzi. A románban a magyar „szegénylegény“, „betyár“ jelentésével bír. De amíg a magyar betyár szó jelentése a magyar népköltészetben a pusztával és nádassal van összekötve, a román „hai-

¹⁷ Alecsandri i. m. LV.

¹⁸ Erdélyi Irodalmi Szemle 1928. 1—4. sz. 155. l. nt.

¹⁹ VII. hora. Alecsandri szerint az I—XXIII. horákat Moldovából gyűjtötte.

²⁰ *Hore și chiuituri din Bucovina*, 9. l.

²¹ Ibidem 51. l.

²² Sim. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*. 134. l.

duc“ szó olyan szegénylegény-félét jelent, kinek rejtekhelyéül az erdő, a „codru“ szolgált. A román „haiduc“-ból is a szegények védelmezőjét csinálta a romantika. A haiduc eleinte általában a gazdagoknak volt ellensége, később azonban a régi román társadalmi viszonyokat jellemzően az idegenek, főleg a fanarioták ellensége lett. A nép szemében az idegen csak a nép elnyomásából és kizsákmányolásából gazdagodhatik meg. A fanarioták valóban igazolták e néphit kialakulását.

A „haiduc“ körül valóságos népköltészeti műfaj alakult ki, az úgynevezett „doina haiducească“ vagy „doina vitejească“. A román népköltészet sok híressé lett szegénylegényt ismer. (Bujor, Corbea, Grozea, Pinteá, stb.) Gyakran előfordul, hogy valamelyik román haiduc egy-egy híres magyar szegénylegénnyel kerül össze. A román népköltészetben „Januş Ungureanu“ (Magyar János) tett szert nagy hírnévre. Különösen Moldova népköltészete említi magyar haiduc-at. E költeményekben nagy szerephez jut a nemzeti öntudat.

A „*Mihu Copilul*“²³ (A Miska Gyerek) című balladában Mihu a Herja erdön (Észak-Moldova) megy keresztül éjfél tájban. Csontkoboza messze hallatszik, lova patkója alatt szikrázik a kő s megvilágítja az éjszakát. Egyszerre azonban lova le akar térni az útról. Gazdája kérdésére azt feleli, hogy a völgy mélyén, egy sziklaasztalnál 45 levente lakomázik. A sziklaasztalon arany betük vannak bevésve. Ott ül „Magyar János“, az öreg betyár, csapzott szakállal az övéig ér. Hosszú, széles kardja, vontesövű karabélyja s acélozott szíve van. A szikla körül ülnek vitézei, fegyverüket a foguk között tartják. Jó fogású, vastagnyakú, edzett legények, kik nem bérért szolgálnak. Magas csákójukat úgy hátracsapták, hogy annak forgója hátukra ér. Ha ezek meghallják Mihut, rávetik magukat s jaj lesz mindkettőjüknek. Mihu azonban biztatja lovát, hogy csak ne féljen, mert a magyar dicsekvő, nem veszedelmes, csak a szája nagy, de nem nagyon harap. II. rész: Egyszerre János a mulatozásból feláll, kihúzza magát és figyelt. Meghallotta a szép vitézi éneket s az édesen bús csontkoboz hangját. Megparancsolja vitézeinek, hogy menjenek a hang elébe. Ha ifjú vitéztől jön a hang, ne öljék meg, hanem megkötözve hozzák elébe. Ha ellenben a hang valami öreg asszonytól, elvarázsolttól jön, adjanak neki egy pofont, s engedjék útjára. A magyarok elindulnak, Mihu útját elállják, de az szétszórja őket s folytatja útját tovább. Most János azt parancsolja embereinek, hogy lándzsával és puskával törjenek Mihura. Mihu azonban kéri a vitézeket, engedjék meg, hogy élénekeljen nekik egy olyan szép dalt, amilyent még nem hallottak. III. rész. Mihu belekezd az énekbe. Oly tüzzel, vággyal és fájdalmasan énekel, hogy még a csillagok is megállanak. A magyarok is figyelmesen hallgatják. Egyszerre János hangja úgy megszeli, mint még soha s lakomára hívja Mihut. Lakoma után ketten állanak ki megküzdeni. Heves, hosszú a küzdelem, de végre Mihu leteríti Jánost s fejét veszi. A magyarok kővé meredve állanak. Ekkor Mihu odaszól nekik, hogy aki

²³ Alecsandri, i. m. XXIII. ballada, 62. l. Alecsandri azt mondja, hogy a balladát Ştefan Nour nevű Bicaz-i vadász énekelte.

közülük fel bírja emelni a földről az ő fegyverét, menjen vele s legyen a barátja. De a fegyverzetet egyik sem tudja megmozdítani. Erre Mihú így szól hozzájuk: „Ti hitvány haramiák, hagyjátok nekem az erdőt, ti fogjátok jármot, mert nem vagytok olyanok, mint mi, nem vagytok büszke, vitézségre való emberek, csak kapálásra való népség.“ S ezzel két ujjával felemeli fegyverzetét s énekelve megy tovább az erdőben.

Bő tartalmát adtam a maga nemében nevezetes balladának, mert kultúrtörténeti szempontból is fontosnak tartom.

„*Haiducul rănit*“²⁴ (A sebesült vitéz). A vitéz sebesülten fekszik az ökrös szekéren. A szekeret anyja hajtja felfelé a hegyi úton s folyton kéri az ökröket, hogy csak lassan menjenek. A fiú odaszól anyjának, hagyja csak, hogy menjenek, ő rajta úgy sem segít már semmi. Azután így folytatja: „Amíg ép voltam, sok viadalban győztem, sok székelyt learattam, hogy földemet megtisztítsam.“ De most rajta a sor, neki is el kell hagynia a földet, hol csak kínlódás az élet.

„*Florea Schiopan*“²⁵ (Sánta Florea). „Meghalt Sánta Florea egy magyar kezétől, de amíg meg nem halt, sok magyart elpusztított.“ — Énekeljenek a madarak gyászdalt érte, sírjon felesége, mert szép házat kapott, sírjon mind a nyole ökor, mert idegen jár ezután velük. Két szerencsétlen fiúcska maradt utána.

Egy vitézi doinában²⁶ két hajdú beszélget. Az egyik kérdi a másiktól, hogy mivel táplálkozik, mert sohasem látja dolgozni. A kérdezett azt feleli, hogy tavasszal és nyáron veszi kis batyúját s felmegy a hegyre, mert ott több a jűh. Onnan lemegy az Olt völgyébe a magyar ménéséhez. Ragyáért imádkozik, mert az elálmósít s a csikósok elaluszna. Ő pedig ellopja a fél ménest s viszi a Brancoveți-i vásárra.

A *Stan din Bărăganu*²⁷ (Bărăgani Stan) című balladában az egyik hajdu (Drăgan) azt mondja a másiknak (Stannak), hogy menjenek mindketten Magyarországra, ahol vitézi kenyér vár rájuk.

Több vitézi dalban az erdélyi szegény legényeknek nagy becsülete van, mintha többre tartanák őket,²⁸ s különösen kiemelik szép lovukat.

Egy másik vitézi doinában²⁹ arra kéri a vitéz lovát, hogy vigye fel még egyszer a hegyre, hogy körülnézzen a világban. Báresak eljönne az idő, mikor a román ismét feltámadjon és megszabadítsa Erdélyországot a tolvajoktól. „Ez nem kutyák országa, ez a románok országa, nem magyarok földje, hanem a bennszülött földieké.“

A „*Lelea vitează*“³⁰ (A vitéz asszony) arról szól, hogy tele van az ország a magyar hernyóval és a szász zsizsikkel. Hívja a románo-

²⁴ Alecsandri i. m. LXXVI. doina.

²⁵ Alecsandri i. m. LXXIX. doina.

²⁶ Alecsandri i. m. LXXV. doina.

²⁷ Nic. Păulescu, *Literatură populară românească*. Buc. 1910. 310. l. 180—190. sor.

²⁸ Lásd Nic. Păulescu i. m. 173. l. 248. és köv. sorait.

²⁹ Alecsandri, i. m. LXXIII. doina.

³⁰ Alecsandri, i. m. LXXX. doina.

kat, menjenek puskával és baltával megtisztítani a hegyet. Neki nincs fegyvere, de a fogával és ujjával megy a pogányok ellen.

A *Vrăbiuța*³¹ (Verebeeske) című dalban arra kéri a verebet, repüljön gyorsan Erdélybe, hozzon onnan hírt, jót vagy rosszat. Van-e ott még testvér, vagy megölte őket a gyűlölt magyar? Ha még élnek Erdélyben testvérek, szeretne tüstént ott teremni, hogy lássa őket; ha meghaltak, bunkósbotlalt akar bosszút állni.

Ide sorolhatjuk azt a Máramarosból való vitézi dalt³² is, mely azt mondja, hogy az egész világon nincsen olyan, mint a román fiú, olyan rabló, mint a magyar, olyan átkozott, mint a német, és olyan csaló, mint a zsidó. A román csak dolgozza a földet, nehéz verejtékben él és táplálja a sok falánkot. A magyar folyton hazudik, amíg tönkretesz, a német elvisz katonának és éhezett, a zsidó beleül a birtokodba, amit uzsorával szerzett. Hogy lehessen, Uram Isten, a három ellenség között élni?

Szelidebb hangot és reális gondolkozást mutat a C. Rădulescu-Codintól közölt daltöredék,³³ melyben a legény arra kéri a Dunát, változzék fekete tintává és kacsatollá, hogy levelet írhasson anyjának pénzért, ruháért és lóért, hogy harcba mehessen az Olton túlra a magyarral megverekedni. Vagy ő fogja megverni a magyart, vagy a magyar őt.

II.

A szerelmi költészetben található vonatkozások.

Az alábbi fejezetben a szerelemmel kapcsolatos magyar vonatkozásokat állítottam össze. Ezek között találunk néhány olyan költeményt, mely egészében magyar vonatkozású, a legtöbbje azonban csak néhány sornyi vagy éppen pár szó terjedelmű magyar vonatkozást tartalmaz.

A szerelem nem ismer határokat s gyakori eset, hogy román fiú szeret magyar leányba vagy megfordítva. Pedig Gheorghe Barițiu szerint a románok között közszólam lett, hogy három lépésre kell állani minden olyan románától, kinek magyar felesége van.³⁴

A „*Maghiara*”³⁵ (A magyar lány) című költemény szerint a magyar lány szerelmes egy ifjúba, kit egy híres román, átjövén a határon, sok magyar nemessel együtt rabul ejtett. A gyönyörűséges leány három napig hiába várva szerelmesét, lóra ül, hogy Zimbru birodalmába menjen a szeretett ifjúért a határon túlra. Zúg az eső, dühöng a szél, de a leány nem fél az égi vihartól, mert nagyobb erő, a vágy, hajtja. Egy ismeretlen folyócska partján lóva megáll, nem akar átmenni. A leány biztatja, a ló szűkül, végül beugrik a vízbe s Maghia-

³¹ Alecsandri, i. m. LXXXIII. doina.

³² Tit Bud, *Poezii Populare din Maramures*. Buc. 1908. 39. l.

³³ *Legende, tradiții și amintiri istorice*. Bevezetés IX. lap.

³⁴ *Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urma*. Sibiu, 1889. III. kötet 196. lap.

³⁵ Alecsandri i. m. V. doina.

rã többé nem jön ki a habokból. Hajnalhasadtakor teste a virágok közt feküdt a haboktól fehér part mellett. Azóta a folyó neve Maghiarina. E költemény Moldovából való s igen régi keletű regének látszik. Magyar vonatkozás szempontjából megérdemli a további kutatást, hogy van-e benne valamilyen magyar történeti mag.

Putnából közli Sim. Marian a „*Feciorul unguresc*”³⁶ (a magyar fiú) című dalt, melyben a román leány a magyar fiú után eped, mert háza van a völgy mellett és az ajtó az útra néz; csupa virág az inge és sarkantyú peng a lábán, amint lép; madárérekhez hasonló hangja és negédes járása annyira rabul ejtette a leányt, hogy szíve úgy olvadozik utána, mint a halzsír.

„*Liiana din Ardeal*”³⁷ (Erdélyi Ilona) című ballada szerint a leány a hegyeken túlra szökök kedvesével. Boldogan élnek, de szeretnék, ha a leány apja is velük lenne s ezért a legény eljön apósáért, de az megöli a vejét. A leány hazajön apjához, ki egy gazdag úrhoz akarja feleségül adni leányát, de az megátkozza apját.

*Fântâna cu doi brazi*³⁸ (Kút két fenyőfával) c. versben egy román legény két magyar testvért megölt egy magyar leányért, ki nem mutatót iránta ellenséges érzelmet. A leány egy határmenti magyar úr leánya volt és sokat kacérkodott a kútnál a román legénnyel, mire a két magyar fiú megtámadta a leányt, de az mindkettőjüket megölte és a fenyők alá ásta őket. Gyöngyvirágot ültetett fejükhöz és lábukhoz, hogy valahány leány elhalad mellettük az úton, keservesen megsírassa őket. (Tudni kell, hogy a román népköltészet szerint a gyöngyvirág a földre hullott könnyből lett.)

Gyakori motívum a szerelmi dalokban, hogy a legény kedvesét arra akarja rávenni, hogy hazát cseréljen. Tudor Pamfile gyűjteményének 39. dalában³⁹ a legény Erdélybe akar jönni, mert Foca-tól kezdve üres a mező és a fiatalok ideje van. De a leány nem hajlandó otthagyni házacskáját, mert megátkozna az anyja.

Ritkább jelenség, hogy az Erdélyből elkerült leány ösztökéli kedvesét, hogy jöjjön vele vissza Erdélybe. Ilyen az a dal,⁴⁰ melyben a leány igyekszik rábeszélni kedvesét, hogy menjen át vele az erdős hegyeken Erdélybe, hagyja el házát és mezejét, mert vele nem lesz rossz dolga. Van sok nyája hegyen-völgyön és bánat nélkül fognak élni Oituztól egészen a völgyig. Viszont egy Curtea de Argeș-ből való dalban⁴¹ a legény arról panaszkodik, hogy milyen elhagyatott és árva, s azt kívánja, hogy így járjon mindenki, ki a Maros csendes vizét issza. A Marosról különben a román népköltészetben elég gyakran esik szó. Egy bukovinai községből, Stoenesti-ből, való táncszó⁴² hazugság-

³⁶ *Hore și chiuituri din Bucovina*, 15. l.

³⁷ Al. Marianu Marinescu, *Poezia populară*. Balade. Pesta. 1859.

³⁸ Alescandri i. m. XII. doina.

³⁹ *Cântec de țară*. Buc. 1913. 134. l.

⁴⁰ *Ibidem* 56. dal.

⁴¹ *Ibidem* 215. l. 9. dal.

⁴² Tudor Pamfile i. m. 317. l. 261. táncszó. Erdélyből kerülhetett ki, mert megvan Iarnik-Bârseanu: *Doine și strigături din Ardeal* című gyűjteményében is. București, 1885. 62. l.

nak mondja azt a hitet, hogy aki a Marosból iszik, férjhezmegy vagy megházasodik. De azért hívja a kedvesét, igyanak ők is belőle, hogy egymáséi legyenek. Egy másik dalban⁴³ a leány hívja a kompóst, hogy vigye át a Maroson, mert hazájába akar menni. De a kompos csak csókért akarja átvinni. A leány nem hajlandó, inkább átmegey lábbon, s ha belefutad, a kompos felel érte.

Egy másik dalban⁴⁴ a legény Lina nevű kedveséért nemcsak viseletét, hanem nyelvét is meg akarja változtatni s el akar menni onnan, ahol annyira elkeserítette a világ szája. Egy szintén Lina nevű menyecskéről szóló dalban⁴⁵ arról van szó, hogy a menyecske elküldte urát Magyarországra sófuvározással, hogy ott elpusztuljon, s csak a híre jöjjön vissza. De az ott marad s levelet ír, hogy meg is fog ott nősülni. Hiába kéri most már Linát feleségül, mind csak első férje után eped.

Megható példa az Erdélyből való kivándorlásra Alexandru Vasiliu gyűjteményében a „Zöld rozskalász”⁴⁶ kezdetű dal. Búcsút vesz a legény Erdélytől, felmegy a hegyre, visszanéz még egyszer hazájába s akkor eszébe jut kedvese. Szíve elszorul a kedvese utáni vágytól s őt is magával akarja vinni. De midőn visszamegy érte, a csendőrök elfogják, jól megverik s börtönbe dugják a szökési kísérletért. Mikor kiszabadulva kedveséhez visszamegy, azt már a földben találja.

Van olyan dal is,⁴⁷ mely azt mutatja, hogy valaki azért megy a határon túlra, mert sok adót vetettek ki rá vagy mert lovat lopott.

Érdekes, hogy Magyarországtól aránylag olyan távol eső vidékről, mint Buzău-megye, közli N. Georgescu Tistu azt a különben elég gyakori népköltészeti motívumot,⁴⁸ hogy két madár veszekedik Magyarországon a közös kedvesért. A szegény magának követeli, mert szeme többet ér a gazdag, de csúf nyájainál, szemöldöke pedig annak juhainál. A madarakon természetesen lányokat kell érteni.

III.

Általános jellegű gúnydalok a magyarságra.

Egy táncszó⁴⁹ szerint, mikor az ördög haragos, náluk jár a faluban, mikor bolondabb, az út mellett jár; mikor még elkeseredettebb, leánykérőbe megy; ha meg unatkozik, felmegy Pestre, megbolondítja az urakat s azután megpukkad a kacagástól.

A magyar lányra sok gúnydal van. Míg a román lány mellén keble remeg, addig a szegény magyar asszonynak lóg, mint a nöstényfarkasnak.⁵⁰ Több olyan táncszót találtam, melyekben a legény hirte-

⁴³ Gh. Fira, *Cântece și hore*, Buc. 1916. 30. l.

⁴⁴ Gh. Fira, i. m. 68. l.

⁴⁵ Tudor Pamfile, *Cântece de țară*, 43. l.

⁴⁶ Alexandru Vasiliu, *Cântece, urături și bocete*, 165—166. l.

⁴⁷ Iarnik-Bârseanu i. m. 137. és 291. l.

⁴⁸ N. Georgescu-Tistu, *Folklor din județul Buzău*, Buc. 1928. 47. l.

⁴⁹ Tit Bud i. m. 58. l. 123. táncszó.

⁵⁰ Idem 52. l. 61. táncszó.

len felkiált, hogy elfelejtette megtáncoltatni a magyar lányt. Bizonyára egyrészt nem valami hódító jelenség lehetett, másrészt egyedül lehetett magyar a táncban, hogy így rákaptak. Legtöbb ilyen táncszó Bukovina különböző községeiből való.⁵¹ A magyar lánnyal szemben általában a román lány szépségét emlegetik. Van olyan dal is, mely szerint egész Magyarországon és egész Romániában nincs olyan lány, mint az erdélyi.⁵²

A fentebbiekhez hasonló kellemetlen helyzete lehetett a bukovinai falvakban az egymagukban lakó vagy kisebb számban levő magyaroknak. A nép kicsúfolja azt, ki valamit a többségtől eltérően csinál. Másrészt a kivándorolt magyarok szegények voltak, miként a táncszókból kitűnik. A nincstelen embert pedig a nép nem veszi számba, rendszerint ki is csúfolja. Ilyen gúnydalok: Az ördögadta magyar ül a bogáncs — más változat szerint a kerítés — tetején, meglát egy korhadtt fadarabot és azt hiszi, hogy málé.⁵³ Ugyanilyen hazájából elkerült szegény magyarról szólnak azok a táncszók, melyekben arról van szó, hogy a magyar ül a földön és varjakra — más helyen libára — lövöldöz. Akár talál, akár nem, azt tervezi, milyen leves, illetőleg sült, lesz belőle.⁵⁴ Egy táncszó arról értesít, hogy a magyar egész nyáron vizet hord egy szegény kancával, egy szegény csikóval pedig túrórt fuvaroz.⁵⁵ Több táncszó pedig azt a tanácsot adja a magyarnak, hogy ne vesse a búzát — más helyen a málét — sem igen korán, sem igen későn, mert nem ehetik aztán búzakalácsot, — más helyen málét, kenyeret.⁵⁶ Ez utóbbi gúnyos táncszók keletkezésére az adhatott alkalmat, hogy a magyar az új viszonyok között nem találta el a vetés idejét s termés nélkül maradt. Meglephette a bennszülötteket az is, hogy a magyar kivándorolt sült hagymát evett s tett a puliszkára is. Sok táncszó kezdődik a „hagymás magyar“ kifejezéssel.⁵⁷ A nép előtt szokatlan dolgok gyakran durva gúnyra adnak alkalmat,⁵⁸ mint azt egy Ilișesti-ből való táncszó mutatja. Természetesen a magyar tánc sem találkozik tetszéssel, de megtörténik, hogy az anya intő szava ellenére is a leány szívesen járja azt.⁵⁹

Szelid irónia van a következő találós kérdésben: Van egy cél-táblám, magyarul beszél, senkisem érti. Megfejtése: fecske.⁶⁰ A magyar beszédet akarja kigúnyolni, melyet, mint a madárnyelvet, senki sem

⁵¹ Lásd Sim. Fl. Marian: Udești községből a 13. és 23., Bosanci-ból a 6., Stroesti-ből a 4., Rădăuți-ból a 17. táncszókat.

⁵² Alesandri i. m. LXIII. doina.

⁵³ Sim. Fl. Marian i. m. Udești. 11., 12., Bosanci 7. és 74.

⁵⁴ Ibidem Bosanci 7., Stroesti 5., Buniuți 38., Ilișesti 28., 29.

⁵⁵ Ibidem Drăgoești 27.

⁵⁶ Ibidem Udești 14., Stroesti 5., Ilișesti 27., Mănăstirea Homorului 19., Drăgoești 26.

⁵⁷ Ibidem Udești 13., Zaharești 34., Stroesti 4.

⁵⁸ Ibidem Ilișesti 22. [A vászonharisnyás magyar a hegyen van turóért, mert megfiadzott egy macska a lehullott faleveleken s van elég túró. A rövid szokmányos magyar a hegyen van vajért, mert megfiadzott egy kurta kutya s bőven van vaj a feneketlen fazékban.]

⁵⁹ Ibidem Drăgoești 8., Ilișesti 52.

⁶⁰ Tache Papahagi, *Graiu și folklorul Maramureșului*. 146. l.

ért meg Mármarosban, ahonnan e találós kérdést feljegyezték.

Itt említem meg, hogy bár természeténél fogva a kolindában a leg-ritkábban fordul elő magyar vonatkozás, két erdélyi kolindában szerepel a „cifra magyar fiú”.⁶¹ Mindkét esetben kérőként lép fel, de a lány nem megy hozzá.

IV.

Katonadalok.

Katonadal a régi Románia területén általában kevés volt, magyar vonatkozású pedig éppen kis számban található. Amelyek mégis előfordulnak Erdélyen kívül is, nagy részben Erdélyből kerültek ki. Észrevette ezt már Tudor Pamfile is.⁶² Ilyen Erdélyből elkerült katonadal az a Muscel-ből való is, mely még át sem alakult s minden valószínűség szerint az 1882-i boszniai harcokat énekli meg.⁶³ A világháború idején azonban sok erdélyi katonadal lett ismeretessé a Kárpátokon túl is. Természetesen átalakulnak, de sok dalban a régebbi eredet könnyen kimutatható. Egyik, Muscel-ben lejegyzett dal azt mondja, hogy a császár katonái megparancsolták a lányoknak, hogy ne viseljenek gyöngyöt és pántlikát, mert Erdélyben nagy gyász van. A fiúk a muszka és a szerb vérében úsznak, a vér a lovak sörényéig ér. Mindenki gyászoljon és járjon feketében. Aztán kéri a muszkát, kössön békét, hogy a románok az ősi birtokra térhessenek vissza.⁶⁴

E katonadal a világháború elején kerülhetett ki Erdélyből, mikor Románia még nem lépett be a harcolók sorába. Ha nem volna Erdélyből lejegyzett több hasonló motívumú dal, azt kellene hinnünk, hogy az erdélyi románok iránti rokonérzésből a Okirályságban keletkezett.

Okirályságbeli, de valószínűleg teljesen újkeletű az a háborús dal, amelyikben a legény búcsúzik falujától, mert esetleg Magyarország földjén fog megpihenni egy tölgybokor alatt. Harangozni a német ágyúk fognak, a papot a hollókárogások fogják helyettesíteni.⁶⁵ A Kárpátokban való halálról több katonadal beszél.⁶⁶ Nagyrománia egyesítésének eszméje, a testvérek felszabadítása, Vitéz Mihály példája lebeg a harcbandulók katonák előtt néhány dalban.⁶⁷ De a családban érzik a gyerekek az apa hiányát, hiába vigasztalja őket anyjuk azzal, hogyha nem tér vissza apjuk, új apát kapnak, a gyerekek csak a régít akarják visszakapni, mert az a térdén ringatta őket.⁶⁸ A háborúban levő katona lelkivilágát hűen tükrözi vissza az a dal, mely szerint

⁶¹ Tifraş Unguraş, lásd Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal*, Buc. 1914. 110. l.: Colinda cătaneî; 127. l.: Ferice de-un boieriu.

⁶² I. m. Bevezetés X. l.

⁶³ L. Rădulescu-Codin, *Literatura, tradiții și obiceiuri din Corbiu-Muscelului*. 10—11. l. 41. dal.

⁶⁴ *Ibidem* 25. l.

⁶⁵ *Ibidem* 23. l.

⁶⁶ *Ibidem* 26. l. 39.

⁶⁷ *Ibidem* 31., 33. l.

⁶⁸ *Ibidem* 33—34. l.

hareba kell mennie, de gondolatban otthon van; elsősorban gyerekeire gondol, majd felmerül lelkében a kétely, hátha az asszony könnyen elfeledi. A háború borzalmi nyertek megörökítést több dalban.⁶⁹ A lelkesedés már fogytán van, a katonák csak a borzalmakat érzik s türelmetlenül kérdik, mikor lesz vége a Németországgal való háborúnak. Az egyik dal Szűz Mária ellen panaszkodik, hogy pusztává hagyta lenni az országot s visszaidézi a mozgósítást. Egy vasárnap éjjélkor meghúzták a harangokat, összegyűlt a hadsereg, felét küldték Magyarországra, felét Bulgária ellen. A sebesültek kínjának leírása után áldja Erdélyt, hogy nem terítette le mind őket. Azután áttér az életben maradtak szenvedéseire.⁷⁰ Az egyik dal⁷¹ azt mondja, hogyha I. Károly király élt volna, azt mondta volna a németnek, magyarnak, bolgárnak és az összes országoknak: Oh, ti idegen, pogány szokású nemzetek, gondolatotok meg, ne mérszárójátok egymást. Elég volt már, ne szaggassátok egymást egy darabka földért. Gondolatotok a szent Istenre.

Az erdélyi régibb román katonadalok csoportjába kell soroznunk azt a dalt, melyben a Bukovinába került katona szeretne madárrá lenni, hogy Kolozsvárra jöhessen egy szép korcsmárosnéhoz.⁷² Erdélyből kikerült katonadal az Alecsandri LVI. doinája is, melyben a román legénya miatt panaszkodik, hogy idegeneknél kell raboskodnia. Szívesen lenne román katona, ha lenne román hadsereg. De inkább a tölgyfán lógjon, hogysen a húszároknál szolgáljon. Egy másik dalban a legény szidja a németet, hogy Pestre vitte katonának.⁷³ Egy másikban a leány kéri a budapesti madarat, hogy hozzon hírt kedveséről, él-e vagy meghalt. Mert ha él, várni fogja, ha meghalt, egyházi szertartást fog neki rendeztetni.⁷⁴ Egy katonadal bolondnak és rossznak nevezi a magyarokat.⁷⁵ Egy másikban szívesen katonáskodna a legény, ha nem volna kedvese; mire az erdők kizöldülnek, jön a levél s mennie kell a honvédekhez.⁷⁶ Egy dal azt kívánja, égjen el egész Szeben, csak a karók maradjanak meg belőle. Dermedjenek meg a generálisok és őrnagyok, mert amióta őrnagyok lettek, sok leány öregedett meg és sok menyecske lett özvegyé. A városok közül legtöbbször Szeben, Brassó, ritkábban Kolozsvár szerepelnek, mint a legények szemében gyűlölt városok. A leány büszke katonakedvesére, s azt tartja, hogy a királynak nincs szebb katonája, mint az ő kedvese.⁷⁷

Az erdélyi román népköltészetben gazdagon tökröződik vissza az 1914-ben kitört világháború első 3—4 évének története. A román nép lelkében a háború által kiváltott érzéseket Tache Papahagiunak Máramaros vidékéről 1925-ben kiadott gyűjteménye alapján állítottam össze.

⁶⁹ Ibidem 35. l. 68., 69. dal, 37. l. 73. dal.

⁷⁰ Ibidem 37—38. l. 74. dal.

⁷¹ Ibidem 39. l. 77. dal.

⁷² Sim. Fl. Marian i. m. 65. l.

⁷³ Tit. Bud. i. m. 40. l.

⁷⁴ Tache Papahagi, *Graii si folklorul Maramuresului*, Buc. 1925. 12. l.

⁷⁵ Tache Papahagi i. m. 33 l.

⁷⁶ Tit. Bud. i. m. 41. l.

⁷⁷ Iarnic-Bârseanu i. m. 314 l.

Fontosnak tartom a magyarság szempontjából megvizsgálni, s amennyire lehet, időrendi sorrendbe állítani azt az érzelmi fejlődést, amivel az erdélyi románság a világháború eseményeire reagált. Az időrendi összeállításban természetesen csak a háború kimagaslóbb eseményei adhatnak támpontokat. Ami a vizsgálat tárgyává tett érzésvilág kifejezési formáját illeti, tudnunk kell, hogy a háborús katonadalok is természetesen felhasználják a nép előtt ismert régebbi katonadalokat vagy más természetű költeményeket. Így a háborús dalokban is sok régebbi dalra való visszaemlékezést találunk. A népköltészet általános tulajdonsága az, hogy a nép új érzéseit régi formákhoz köti, régi ismert dalokban fejezi ki.

Az egyik dal szidja a szerbet, hogy lelötte császárunkat (sic!) s feleségét és ezzel megtelt a világ gyásszal. (16. l. LXV.) Egy másik dal (14. l. LVIII.) szerint tizennégyben (sic!), mint szép napon a vihar, érkezett a szomorú hír. Az emberek ott hagyták a kaszát a barázdában, elhagyták minden kedves dolgukat s az ország zászlójával mentek le Szerbiába. Sok vitéz gyűlt a zászló alá. De egy-két óra múlva új parancs jött: hagyjátok el a várost s induljatok a háborúba. A még otthonmaradtak is elindultak. Megtelt a világ veletek. Egyik ment Szerbiába, másik Oroszország felé. Majd így folytatja: Hej kedvesem, mikor elmentél, búcsút vettél, megcsókoltad gyermekeinket. Az asszonyok és gyermekek úgy maradtak, mint a szekér kerék nélkül, mert az apa világgá ment. E dalon világosan látszik, hogy két, talán három dalból olvadt össze.

A XXXI. dalban mennek a fiúk, mint a fellegek. Felvirágozva és feltollazva mennek, tele vannak vággyal. De az ágyútól megrémülve, sebesülten jönnek vissza. Egy másikban pedig (XXXII.) a sebesült ujonccokkal, kik az útszélre dobva fekusznak, senki sem törődik, csak egy holló ólálkodik felettük.

A CXXXVI. dal kéri a leányokat, hogy menjenek férjhez, ne várjanak a fiúkra, mert azok a Kárpátokban vannak eltemetve. Ha a leányok tudnák, hogy hol, keresztet tennének s virágot ültetnének arra a helyre.

A CXXVI. dal talán az egyetlen, mely nem az ellenséget szidja elkeseredésében, hanem azokat, akik útát csináltak a havasra. A dal végén azonban lesendesül s megállapítja, hogy sok ujonc ment el, mentek jók és rosszak. Testvérei és rokonai is elmentek.

Régebbi dalokkal van átszőve a XXX. dal. A legény azt kéri, hogy szűnjön meg már nagy egyedülvalósága. Szülei nincsenek, hogy kiváltásák, mert anyja nem törődik vele, nővérei nem ismerik az ő útjait, apja pedig a föld alatt van. A föld bokrokkal és a vitézeknek és huszároknak sírdombjaival van tele. Nincsenek vele hazai emberek, sem lányok, hogy őt megénekeljék. A pap éneke helyett a muszkák lőnek, a harangszó helyett úgy szólnak a muszka ágyúk, hogy visszhangzanak a hegyek.

Egy másik dal (XXXVI.) tűzzel égeti a muszka országát, mert a Kárpátok tetején hullnak a fiúk a muszka golyótól. A föld nem szenvedett annyit, amióta van. Vérrel van borítva s rázzák az ágyúk. A gyerekek szüleik, a nővérek fivérei után sírnak. Az utolsó sorok hangulata

van egy másik kis dalban (CXLVII.): Ahonnan egy katona elindul, szegényen marad a ház, a tűzhely körül ülő gyermekek azt sem tudják, ki volt apjuk.

A CLXVI. dalban a leány anyjának panaszolja bánatát a háborúban levőkért s valósággal drámailag írja le a háború borzalmait. „Egyik kiált, nincs egy kezem,“ a másiknak nincs nyugta, mert szívében van a golyó. „Másik kiált: nincsen lábam.“ Végül az orosz pusztulását kívánja.

A szülők énekének nevezhetjük a CCII. dalt, mely csendes rezignációval foglalja össze, mit jelentett a háború a nép szemében. Nemcsak a fiúkat vitték el, hanem az ökröket is (célzás a rekvirálásokra). Énekelve mentek a fiúk, mindnyájukat vonaton vitték s hordágyon hozták haza. Csak szüleik sajnálják őket.

Az erdélyi román háborús dalokban is megtalálható az a motívum, mely a magyar háborús dalokban is megvan: a császár csinálja a háborút és ő meg is szüntetheti. Az egyik dalban (LIX.) a leány még a császárhoz is elküldi levelét, hogy megtudja, él-e vagy meghalt hozzátartozója. A LXIV. dal felszólítja a császárt, hogy menjen ki az udvarból s nézze meg a háborút. Nézz meg, hogyan lövik és vágják egymást. A szanitécek mennek összegyűjteni és bekötözni őket, de nem tudnak átmenni a véren. Egy másik dal (CXXVII.) a császárt arra kéri, hogy legalább három napra menjen a hegyekbe. Láss, hogy tele van a hegy katonák és tisztek sírjaival. Ugyanilyen tárgyú a CLXVIII. dal is. E motívum különben megvan a régebbi gyűjteményekben is.

Igen sok az oroszokat szidalmazó háborús dal. A háború negyedik évében keletkezett az a dal, (XXII.), melyben a leány arról panaszskodik, hogy fivére három és fél éve nem dobhatta le hátáról a puskát s most sem dobhatja le, mert Oroszországban van. Ugyanebből az időből való a LXVI. dal is, melyben a leány fogságba esett kedvesének szídjá és fenyegeti az orosz, hogy meg fogja átkozni, mert még most sem akar békét. E dalban valószínűleg az orosz forradalom kezdetére van célzás, midőn azt mondja, hogy nem lesz az oroszoknak haszna az országból s elveszti a koronát. A fogságbaesés is többször előforduló téma. Az egyik dal (CXLVI.) a nagybátya fogságbaesését énekli meg, egy másikban a leány a foglyokat nyilvántartó irodához fordul s a holtak irodájából jön a sürgöny, hogy kedvese meghalt. A leány fel akarja keresni, hogy sírjára virágot ültessen s fejéhez keresztet tegyen.

A LXXXVI. dalban a leány szídjá Galiciát, hogy a fiúk temetője lett. Öt év óta hiába várja kedvesét, mert annak sírján zöld fű nő. Egy másik dalban (CXIX.) már hat éve várja a leány a legényt s a kakukot kéri, hogy vigye neki hírül vágyódását. A legény azt feleli, hogy szívesen menne, de a kapitány nem engedi. Sok idegen ország földjére lépett, mióta hazulról elindult, csak haza nem térhetett. Mikor úgy volt, hogy haza megy, pázsit nőtt számára (meghalt).

Az olasz frontra szintén találunk vonatkozásokat. A CXXV. dalban a leány arról panaszskodik, hogy kedvesét beöltöztették a háborús ruhába s elvitték a szerbhez, onnan meg a taljánhoz, hogy soha többé ne találkozzanak. A CLXV. dal azt mutatja, hogy a leány kedvese Itáliában esett el. Ha tudná, hogy felkel, elmenne, hogy megkeresse.

Romániának a háborúba való belépése s talán éppen a Szeben környéki harc talál visszhangra egy régebbi keletű katonadalnak háborús dallá való átalakításában. (XX.): Bármilyen nagy város Szeben, csak két útja és egy ösvénye van. A fiúk sorban mennek s utánuk mennek sírva az anyák. „MenjeteK vissza, anyák, nem tudjátok, hova megyünk mi, mert mi a háborúba megyünk. Háborúba a magyarokkal, hogy összetörjük a románokat.“ (!) Trombita és dobszóra mennek az élet és napok megrövidítésére.

E dal egyik változata Brassóhoz kapcsolódik. „A dombokon Brassóban két faggyúgyertya ég, senki el nem oltja s lelkemet sirattatja. Sírok este, sírok reggel, míg arcom elfogy.“ Azután csekély különbséggel az előbbi dal párbeszéde következik, de már kimarad az a kitétel, hogy a „magyarokkal“ (cu Ungurii) és helyette ez áll: „az ellenségekkel“ (cu duşmanii) megyünk a románok ellen, s hozzát teszi, „jaj a mi fejünknek“. Azután így folytatja: „a század őrmestere egész éjjel nem alszik, írja, hogy ezer fiú halt meg“. A dal befejezése: Hadd haljanak, nem törődöm, jönnek még hazulról ujoncok.

Amilyen meglepő a XX. dalban, hogy a román katona azt énekelte, hogy a magyarokkal együtt megy a románokat összetörni, époly természetesen kell vennünk, hogy az utóbbi változatban e kifejezés elmaradt. Nagyobb változáson azonban még nem ment keresztül a dal.

Az erdélyi román nép háborús katonadalai azt bizonyítják, hogy az erdélyi román nép a háború borzalmaait a magyarsággal közös érzéssel viselte. Nem akadtam egyetlen olyan román háborús dalt, mely irredentizmust mutatna. A világháborút visszatükrözőtető román katonadallokban az erdélyi román nép panasza általános természetű s mindig a központi hatalmakkal szemben álló ellenfeleket szidják s okolják a szenvedésekért. Ennek véleményem szerint az a pszichológiai oka van, hogy a háború kitöréséért az egyszerű nép benső meggyőződéssel a szerbeket tartotta bűnösnek, így természetesen vette a megtorlást s az ő hadbavonulását is. A régebbi keletű irredenta színezetű erdélyi katonadallak, melyeknek tekintélyes része különben a Kárpátokon túli gyűjteményekből lett ismeretes s amelyek természetesen a ottani népkán megváltozhattak, a világháború alatt elvesztik irredenta színezetüket.

Erdélynek elfoglalása a románoktól, Budapest megszállása, az impériumváltozás — az eddigi gyűjtések szerint — még nem talált visszhangra a román népköltészetben. Ennek okát az események gyors bekövetkezésében látom; valósággal hiányzott a fizikai idő ilyen természetű népköltészeti termékek megszületésére, másrészt hiányzott a népköltészet legfőbb megindítója: a fájdalom, a szenvedés. Búsongó lelkiállapot nélkül nincs népköltészet. Az öröm épügy megölje ennek, mint a kultúrálódásban való előhaladás.

Az összrománság népköltészetének alapján keresve a feleletet a feltett kérdésre: milyen véleménnyel volt az idők folyamán a magyarsággal szemben maga az egyszerű román nép, a következőket állapíthatom meg:

A román népköltészet minden műfajában előforduló magyar vonatkozásokból az tűnik ki, hogy a román nép a magyartól általában elnyomottnak, kizsákmányoltnak érezte magát. Eltekintve a szerelemmel kapcsolatos költeményektől, melyek azonban más elbírálás alá tartoznak, nem igen találunk annak nyomára, hogy a két nép a hosszú érintkezés alatt lelkileg közelebb jutott volna egymáshoz. Még a közös veszedelem, a tatár, török és német nyomás sem enyhítette a románság bizalmatlanságát a magyarsággal szemben. A hosszú török elnyomatás ideje alatt a népköltészet és hagyomány megőrizte ugyan annak nyomaait, hogy egyes vajdák a magyarságtól kértek segítséget, de a segélyvárás, mintha maga is természetellenesnek tartaná, csak azért gondolja teljesedhetőnek, mert „a hegyeken túl” is keresztények laknak. A magyar történelem nagy eseményei és személyei nem igen ihlették költészetre a román népet. Csak egyszer, az 1848-as szabadságharcában leverte magyarság iránt csillan fel az együttérzés halvány sugara egy ókirályságbeli dalban.

A vitézi énekekben a vetélkedés a tetőpontjára jut. Itt szólal meg először erőteljesen az irredenta hang is, bár tagadhatatlanul kiérzik e költészetből, hogy a román vitéz bizonyos tiszteletet árul el a magyar vitézzel szemben még akkor is, ha legyőzi azt. A román népköltészetben a magyarság állandó jelzője lett a „büszke, dicsekvő, nagyszájú, cifra” stb. Erkölszi defektusokat azonban a román nem tulajdonít a magyaroknak, s ami szórványosan előfordul, az esetek ritkasága folytán nem bír jelentőséggel. Épp így a táncszók gúnyolódásai természetes folyamánai az egyén önmaga nagyratartásának.

Az erdélyi származású katonadalok túlnyomó részében a román legegény a szülői háztól, illetőleg kedvesétől való elszakadás okozóját s általában boldogsága megrontóját a németben látja s azt szidja. Közös vonás tehát ez a magyar katonadalok ismert jellemzőjével. Csak az egészen újkeletű román katonadalokban találjuk meg a honvédségnek s általában a magyarságnak szidását. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy az erdélyi románok nagy része még a honvédség felállítása után is a német vezényszavú közös hadseregben szolgált, másrészt talán a magyar népköltészet hatását is feltételezhetjük benne. E feltételezés esetén elsősorban a kurucköltészet hatására kell gondolnunk. Épen ezért a román népköltészet vizsgálatában különös súlyt helyeztem arra, vajjon hagyott-e a kuruc-labanc világ valamilyen nyomot a román népköltészetben? Eddigi kutatásaim azonban semmivel sem támogatják ezt a feltevést. Nem találtam ugyanis még utalást sem a kurucvilág vezéralakjaira, míg a törökvilágra több román ballada és balladatöredék utal. Ebből tehát az következik, hogy a kurucvilág eseményei sem hagytak mélyebb nyomot a román néplélekben.

A magyarsággal való együttérzés tekintetében egészen új, a multtal

szemben szokatlan fejezetet mutat a román népköltészetben a világháborút visszatükröztető erdélyi román katonadalok csoportja. Az irreudenta nem talál hangot benne. Az erdélyi románság nagy zömét, a népet, semmi sem választja el érzésben a magyarságtól. A háború kitörését, eseményeit, a katonák, az otthonmaradottak szenvedéseit, reményeit illetőleg ugyanazon reflexiók vannak a román népköltészetben, mint a magyarban. Az évszázadok folyamán állandóan fennálló érdekellentétből leszűrődött antagonizmust a háborús közös sors, a közös veszedelem — legalább a közös veszedelem idejére — kiküszöbölte a nép egyszerű fiából. A veszedelemvállalásból az erdélyi román katona nem vonta ki magát. Ez a háborús erdélyi román népköltészetből levont megállapítás összhangban van egyébként azoknak az egykori katonáknak személyes tapasztalataival, kik a világháborúban román többségű ezredekben szolgáltak.

Dr. Kántor Lajos.

Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1933. január 26-i szakülésén.

Alkalmunk volt már rámutatni arra, hogy az eddig nem sok figyelemre méltatott s jelentéktelennek tartott anekdotaanyagunk rendkívül érdekes és messze ágazó kapcsolatokat rejteget. Nem egy olyan magyar anekdota van még ma is forgalomban, amelynek első irodalmi megrögzítése Arlottóhoz (1396—1484), a tréfáiról híres firenzei plebánoshoz, fűződik, s egész csomó anekdotánkról derült ki az a meglepő összefüggés, hogy figyelemmel követhető vándorútjának első föltünése a humanista Poggio (1380—1459) történeti jelentőségű facetiagyűjteményéhez kapcsolódik.¹ Azt is sikerült észrevenni, hogy irodalmunkban számos szétszórt Eulenspiegel-nyom² jelzi az olyan széltében elterjedt népies tréfák áthasonulását és meghonosodását, amelyeknek eredete és származása a középkor ízlésében és darabos jókedvében gyökerezik. Arlotto, Poggio és Eulenspiegel a különböző típusú anekdotatárgy világszerte ismert képviselői. Nevükkel érintkező kapcsolataink a magyar anekdotaanyagunk széles nemzetközi rétegére utalnak. Ennek feltárása egyrészt a szellemi vonatkozásainkat gyarapítja, másrészt a magyar humor sokszínűségére és asszimiláló készségére vet világosságot.

Hiányos volna azonban a magyar anekdota vándorelemeinek rendszerezése, ha vizsgálódásunk sort nem kerítene Naszreddinre, s utána nem járna annak a kérdésnek, hogy a török humor e fogalommá vált típusának az a jellegzetes kópésága, páratlan naivitása, sok kudarcot valló nevetséges együgyűsége, amely Kelet mókázó kedvének egészen sajátos megnyilatkozása, s a népszellemmel szorosan egybeforró az a furfangossága és találékony bárgyúsága, amely mögül rendszerint igen mély értelmű bölcsesség villan ki, milyen változat-formákat termelt a magyar kedélyvilágban. Mert kétségtelen, hogy félezeréves vándorútja, amely az egész világot behálózta, minálunk is hagyott nyomokat, csak-hogy ezek rendkívül szétszórtak és szinte a felismerhetetlenségig elmosódtak. De épen ezért érdemes feladatnak látszik anekdotakincsünk Naszreddin-elemeinek összeszedése s beillesztése a nemzetközi anyag keretébe.

Szükséges azonban, hogy előbb a Naszreddin-irodalom mai eredményeit legalább nagy vonásaiban áttekintsük és összefoglaljuk. Ma-

¹ György Lajos: *Poggio- és Arlotto-elemek a magyar anekdotairodalomban*. Bp. Szemle, 1929. 214. k. 56—90. l.

² György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai*. Erd. Múzeum, XXXVI. 1931. 355—390. l. Erdélyi Tud. Füzetek, 40. sz.

gáról Naszreddinről, bár neve és tréfás alakja Kelet és Nyugat minden tájékán annyira jól ismert, hogy pusztá említése vidamságot kelt és mosolyt fakaszt, alig lehet valamit mondani. Legendás alakjához hiteles adatokkal még nem sikerült közelebb férkőzni. Annyira nem tudunk róla semmit, hogy sokáig még a létezését is kétségbe vonták s pusztán mitikus személynek tekintették. Ma már a kutatás legalább annyit kiderített róla, hogy valóban élő személy volt, mégpedig — amennyire tréfáinak vonatkozásaiából megállapítható — a XIV. század közepén (1360 körül) Kisázsziában, talán épen Aksehirben, született, s abban az időben működött és szerepelt, amikor a tatár Timurlenk igáját nyögte a hazája. A török nyelven lataif-nak nevezett tréfáiból ezenkívül még csak az tudható meg, hogy előkelő társadalmi állást töltött be. Hodsa, tehát egyházi és világi ügyekben vezető és ítélkező tekintélyes személy volt. Sajnos, e néhány jelentéktelen vonással ki is merül minden tudásunk Naszreddin személyéről és életkörülményeiről. Ennek magyarázatául pedig az szolgálhat, hogy az ötszáz évvel ezelőtt élt Naszreddin neve alig száz esztendeje vonta magára az irodalom és a tudományos kutatás figyelmét. Addig a keleti néphagyomány zártabb keretei között éldegélt. Csak a múlt század elején kezdenek fölbukkanni és közlésre kerülni az európai könyvtárak kézírataiból olyan tréfás anekdoták, amelyek az akkor még egészen ismeretlen Naszreddin neve felé irányítják a tudományos érdeklődést. Így vett róla tudomást Goethe is 1816-ban az orientalista Diez prelátusnak hozzá írt leveleiből. Négy száz esztendőnek kellett ugyanis elmulnia, míg a nép ajkán élő, apáról fiúra öröklődő Naszreddin-tréfasorozat lejegyzésre került s hazája szűkebb területén túl az egyetemes köztudatba is átvándorolt. A félezeréves hagyomány csak akkor lett közkinccsé, amikor 1837-ben Konstantinápolyban az első nyomtatott kiadása megjelent. Így körülbelül ettől az időtől lehet számítani Naszreddin nyugati ismeretét. De csak pár évtized kellett ahhoz, hogy az egész világ szeretetébe fogadja a hodsa kedves alakját. Népszerűségét gyorsan terjesztették tréfáinak a nyugati nyelveken megjelent fordításai, a mind több gonddal készült újabb gyűjteményei s a tudományos szempontokkal is számot vető kiadásai. A század közepén, 1854-ben, W. Barker egy párhuzamos török-angol szöveget bocsátott közre, majd Wilh. von Camerloher 1857-ben németül tolmácsolta, 1872-ben Athénben görög szövege jelent meg s 1876-ban Decourdemanche brüsszeli francia fordítása mélyítette tovább európai ismeretét. A Mehemed Tevfik-féle 1883-i gondos török kiadás újabb lendületet adott az egyre szélesedő érdeklődésnek, s amióta Reinhold Köhler (*Orient u. Occident*, 1862. Kl. Schr. I. 481. l.), René Basset algiri egyetemi tanár (*Revue des trad. pop. XVI.*) és M. Hartmann (*Z. d. Ver. f. Volksk. V.*) az öszszehasonlító és folklorisztikai vizsgálódásaik körébe vonták a páratlan kedélyű hodsa-anekdotákat, kitűnt, hogy Naszreddin ismerete a mohamedán Kelet arab, perzsa, tatár nyelvterületeire is kiterjed, s örmény közvetítéssel a szibériai kínai határokig huzódik. Másrészt kiderült, hogy rokonságának köre a bolgár, görög, szerb, horvát, román, délolasz és az északafrikai vidékekig ágazik s mindenütt gazdag hajtása

van a környezethez símuló elmés török tréfáknak. Lassanként arra is rákerült a sor, hogy egy félszázad gyűjtőmunkájának, kritikai vizsgálódásának és tudományos kutatásának eredményei rendszereztesse- nek és összefoglaltassanak. Így bocsátotta közre 1911-ben Albert Wesselski a német nyelvű két kötetes Naszreddin-gyűjteményét.³ Ez a legteljesebb sorozat török, arab, berber, máltai, szicíliai, kalábriai, horvát, szerb és görög forrásokból 515 darab Naszreddin-tréfát közöl, a füg- gelékül csatolt jegyzetek pedig nyomon kísérik az egyes darabok elter- jedtségét és világjáró vándorútját. E kritikai kiadásban a kutató előtt az egész világgal ismeretségben álló Naszreddin jelentőségének hatal- mas méretei bontakoznak ki.

A mi irodalmunkban Naszreddin nemesak előnyösen és igen jól ismert, hanem különös figyelemben is részesült. Amennyire megállapí- tanom sikerült, mi 1821 óta ismerjük a török hodsának abban az idő- ben nemesak nálunk, hanem általában Európa-szerte meglehetősen idegenül hangzó nevét. Ebben az évben jelentkezik először magyarul Nasureddin néven a Kulcsár-féle Hasznos Mulatságok hasábjain (I. 31. l.). A következő évtizedben, 1836-ban, a Rajzolatok (14. sz. 112. l.), Munkácsy János szépirodalmi és divatlapja, közöl négy Naszreddin- anekdotát. Behatóbb ismertetésére és méltatására csak a század máso- dik felében kerül sor, amikor a fent említett kiadások és fordítások a Naszreddin-tréfát mindenütt a figyelem és az érdeklődés középpont- jába terelik. Így Pozder Károly az Egyet. Phil. Közlöny VI. évfolya- mában (1883. 1079—1084. l.) és Thury József a Vasárnapi Ujság XXXII. évfolyamában (1885. 26—28. sz.) foglalkozik tüzetesebben a hodsá érdekes alakjával. Természetesen mindkét közlemény részletes szemelvényekben mutatja be a Naszreddin-tréfaanyagot. A legérde- mesebb munkát ezen a téren nálunk kétségkívül Kúnos Ignác végezte, aki a mult század 90-es éveiben Kisázsia ajdin-kóniai vilajetjeiben a néphagyományból 137 eredeti Naszreddin-anekdótát jegyzett le. Gyűj- teményét a Mehemed Tevfik 1883-i kiadásából 168-ra egészítve ki, pár- huzamos török és magyar szöveggel a M. Tud. Akadémia kiadásában tette közzé 1899-ben.⁴ Kúnos kiadása a nemzetközi Naszreddin-iroda- lom megbecsült és figyelemre méltatott forrása. Ugyancsak Kúnos Ignác volt az, aki legtöbbet tett Naszreddin magyar népszerűsítésében. Gyűjteményéből 1926-ban népszerű kiadást⁵ rendezett, pár esztendővel ezelőtt pedig rímbe szedte⁶ a legkedvesebb Naszreddin-tréfákat.

³ *Der Hodscha Nasreddin*. Türkische, arabische, berberische, maltesische, sizilianische, kalabrische, kroatische, serbische, und griechische Märlein und Schwänke. Gesammelt und herausgegeben von Albert Wesselski. Weimar, 1911. I—II. Narren, Gaukler u. Volksliebblinge. Bd. 3—4.

⁴ Dr. Kúnos Ignác: *Naszreddin hodsá tréfái*. Budapest, 1899. M. Tud. Aka- démia. Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, XVII. 2.

⁵ Kúnos Ignác: *A török hodsá tréfái*. Naszreddin mesternek, a közel és távol keleten ismert bölcs és híres kisázsiai hodsának csalafintaságai és mulatságos esetei. Török eredetijét gyűjtötte és magyarul megírta. Gyoma, 1926.

⁶ Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*. Hodsá-strófák, török tréfák. Buda- pest, 1930.

A Naszreddin-kérdésnek tehát multja és tekintélyes anyaga van irodalmunkban. Köztudomássá még sem vált az az érdekes jelenség, hogy számos Naszreddin-tréfa tarkítja és élénkíti a magyar anekdota-világot. Ez az indítéka annak, hogy Naszreddin-kapcsolatainkat az alábbiakban a hodsá-tréfák egészen magyarra idomult változatainak számbavételével egészítjük ki. Különböző helyekről összekeresgélt olyan magyar szövegeket közlünk, amelyeknek pontos mása olvasható Naszreddin különféle szerkezeteiben. Mindjárt az első pillantásra meglepő darabjaink szembetűnő eredetisége. Az idegen származás semmi külsősége sincs rajtuk. Jegyzeteink azonban utalnak arra, hogy nemcsak a magyar nyelvterületen belül ütök föl hol itt, hol ott a fejüket, hanem tőlünk távol eső különböző időkben és különböző helyeken is ugyanabban a formában mutatkoznak. Kikutathatatlan módon vándorló és mindenütt eredeti nemzeti vonásokkal megtelepedő olyan vándortárgyak ezek, amelyek, bár Naszreddin nevéhez tapadtak, tulajdonképpen az örök emberi kedély egy-egy helyzetre vagy viszonyra illő tréfás kedvének felvillanásai. Nehéz is, sőt lehetetlen megállapítani, hogy Naszreddinnek tulajdonképpen mennyi része volt e csalafintaságok elkövetésében vagy az önmagát nevetségessé tevő bárgyuságok szellemes kieszelésében. Az adatok legalább arra vallanak, hogy ő is részben az elmúlt korok vándoranyagát hasonította magához, s legendássá vált alakja meg a nagy népszerűsége csak arra volt alkalmas, hogy a könnyen mozgó tréfákat a köztudatban megrögzítse, fenntartsa és tovább terjessze. Ezért helytelen lenne fölvetni és vitatni a tulajdonjog kérdését. Mai tudományos módszereink nem is képesek többre, csupán annak pusztá megállapítására, hogy sajtóságos megnyilatkozások ezek a kedélyszikrák, amelyek térben és időben igen messzi eső pontokon csodálatos azonossággal pattannak ki. Azt azonban kikutatni és megmondani nem lehet, hogy miképpen kapcsolódnak és függenek össze a különféle jelenségek. Így nekünk is be kell érünk annak tovább nem vitatható meglátásával, hogy vannak egészen eredetieknek tetsző anekdotáink, amelyek pontosan egyeznek a valahol messzi Keleten már évszázadokkal ezelőtt kialakult Naszreddin-tréfákkal.

Közleményünk a Wesselski-féle kritikai kiadás sorrendjét követi s az egyes darabok magyar előfordulási helyeit időrendben sorakoztatja. Az első adat mindig azt a helyet jelöli, ahonnan anekdotánkat közvetlenül vettük. Itt csak azok a tréfák kerülnek bemutatásra, amelyeknek Naszreddin-vonatkozása még nem került tárgyalásra. A már földolgozott anyagot fölösleges volna ismételtetni. A teljesség kedvéért erről dolgozatunk végén rövid összefoglalást adunk.

1. Furfangos predikáció.

Egy vasárnap sehogy sem akart a plébános úr prédikálni, hát e végből fortélyhoz nyult. Felment a szószékre s így kezdte:

— Kedves atyámfiak! Tudjátok-e, miről akarok én beszélni?

Mondták a hívők:

— Nem tudjuk, nem tudjuk.

— No hát, ha nem tudjátok, akkor nem is beszélek. Menjetez haza!

A hívők összenéztek, de nem volt mit tenni mást, mint szépen haza menni. A másik vasárnapon azonban jó előre összebeszéltek, hogyha a plébános úr esetleg megint azt kérdené, mit a mult héten, úgy azt mondják rá: tudjuk.

És eljött a vasárnap. A plébános úrnak megint nem volt beszéde, s így a már egyszer sikerült fortélyt vette elő. Így kezdte a szószekről:

— Kedves hiveim! Tudjátok-e, miről akarok én beszélni?

A hívők nagy buzgalommal mondogatták:

— Tudjuk, tudjuk.

— No hát, ha tudjátok, — vágta vissza a plébános úr, — úgy én el sem mondom. Eredjetekek szépen haza!

Nagy lehangoltságot szült ez az újabb fordulat és nagy tanácsot tartottak egy ilyen újabb előfordulható eshetőségre. Addig tanácskoztak, míg végre is elhatározták, hogy a plébános úr kérdésére a hivek egy része azt mondja: tudjuk, a másik része: nem tudjuk. Így majd nem fog kibujhatni.

Alig várták már a vasárnapot, amikor is — beszéd természetesen megint nem volt, — így kezdte újból a plébános úr:

— Kedves fiaim! Tudjátok-e, miről fogok én szólni?

A hívők kissé összemosolyogva mondogatták össze-vissza:

— Tudjuk, nem tudjuk.

Hanem a plébános uron most sem tudtak kifogni. Azt mondta a megrökönyödött hívőknek:

— No hát azok, akik tudják, mondják meg azoknak, akik nem tudják, — és most eredjetekek haza!

Papramorgó, II. 1895. 5. sz. 4. l. — Rajzolatok, 1836. 14. sz. 112. l. — EPhK. VII. 1883. 1084. l. — Vas. Ujság, XXXII. 1895. 27. sz. 431. l. — Szajkó, III. 1893. 43. sz. 3. l. — Herkó Páter, III. 1895. 27. sz. 10. l. — Uram Bátyám, XV. 1900. 17. sz. 196. l. — Kúnos: *Naszreddin*, I. sz. — Dvorzsák: *Adomák és veszemék*, 1903. 598. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 79. l.: „Szószeken a hodzsa.“

Naszreddin legismertebb tréfája (I. sz.). A prédikáció harmadik fordulata Arlotto 8. facetiájában is olvasható. — Vö. Wesselski: *Naszreddin*, I. 205. l. I. sz. j., Wesselski: *Arlotto*, I. 188. l. 8. sz. j.

2. Késő bánat.

Aludt a cigány s álmódott arról a jó kávéról, aminek ő kelme csak az alját itta, azt is nagy ritkán. Álmában így szólítá meg a pincér:

— Na cigány! Van ám kávé, iszol-e?

— Hogyne innám, csak kapjak.

— Hideg kell vagy meleg? — volt az újabb kérdés.

— De ha akar lenni, hát csak legyen meleg, — vélé a cigány.

— Akkor várnod kell, — mondja a pincér, — mert a hideg készen van s most kell még fölmelegíteni.

— Hadd melegedjék, — okoskodék álmában a cigány.

Csakhogy mire fölmelegedett a kávé, a cigány fölébredt. Ekkor kezdett még csak káromkodni, hogy milyen bolond volt ő, hogy mindjárt meg nem itta azt a hideget.

Vas Gereben: *Adomák*. ÖM. X. 369. l. — Vas Gereben: *Garasos arisztokracia*. ÖM. VI. 175. l. — Vajda János: *Magyar bors*, 1876. 155. l. — Pozder Károly, EPhK. VII. 1883. 1082. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 5. sz. — Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 87. l. 48. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 40. l.: „Kilenc ezüst para.“

Naszreddin azt álmodja, hogy valaki 9 aszpert ad neki. Nem akarja elfogadni, hanem tizet követel. E közben fölébred s érzi, hogy üres a tenyere. Hirtelen behúnyja szemét s mondja: „Meggondoltam a dolgot, add csak ide a 9 aszpert.“ (5. sz.) — A valóságra ébredés keserű csalódásának anekdotáját Petrus Alphonsus a XII. század végén szerkesztett *Disciplina Clericalis*-ában így beszéli el: „Opilio quidam in somnis mille oves habuit. Quas mango quidam cupiens emere ut carius venderet, sicut somnianti visum fuerat pro unaquaque ove duos solidos dare volebat. Sed qui vendebat, cum duobus solidis denarium pro unaquaque poscebat. Illis de pretio contententibus hoc modo somnus euanuit. Sed venditor dum esse somnium comperit, nondum apertis oculis clamare cepit: Pro unaquaque mihi viginti denarios tribue, et quotquot sunt tecum abduces“ (Ex. XXXI: *De opilione et mangone*. Hilka kiad. 47. l.). — Ez összevethető a 940-ben meghalt Achmed ibn Abdirabbihi *Kitab al ikd al farid* c. elbeszélésével (l. Revue d. trad. pop. XVII. 95. l.), a 450 körül élt Hierokles hasonló tárgyú facetiájával és egy kínai elbeszéléssel, amelyet St. Julien közölt 1824-ben a *Journal Asiatique* IV. 100. lapján. Vö. Wesselski: *Naszreddin*, I. 206. l. 5. sz. j.

3. A szél ereje.

Az x-i plébánosnak gyönyörű kertje volt, ahol többek között répát is termelt. Hogy azonban veteményeit a tolakodóktól biztosítsa, egy hatalmas komondort tartott, elnevezvén ezt „Cigány“-nak.

Egy alkalommal a faluvégi cigány, zsákkal a hátán, belopodzott a kertbe, mialatt a plébános véletlenül a tornácra jövén, szólította a kutyáját:

- Cigány!
- Itt vagyok, kezseit csókolom, — szól oda sompolyogva a cigány.
- Mit látok? Hát te mi a manót keresel itt?
- Kenyergem alásan, nagy sélvés volt s beledobott a tisztelendő úr kertjébe.
- Hát a répa a kezdedben?
- Hát instálom, megfogocskodtam egy répába, de Isten tudja, kicsúszott a földből.
- Ej, ej! Hát a zsák mit vétett?
- A zsák, instálom. Hogy azs erdeg pustította volna el a zsákot, erre má nem is gondoltam.

Herkó Páter, VI. 1898. 5. sz. 10. l. — Balogh Lajos: *Gondüző*, 1873. 32. l. — Csukássi József: *A magyar clerus adomákban*, 1879. 119. l. — Gracza György: *Nevető Magyarország*, II. 335. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 8. sz. — *A Kátsa cigány adomái*, 1903. 49. l. — Kolumbán Samu, Ethn. XIV. 1903. 385. l. — Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 85. l. 1. a. 98. l. 228. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 42. l.: „Pasa rétje.“

Naszreddin számos változatban lejegyzett jól ismert tréfája (7. sz.). Ő is azzal mentegetőzik, hogy a szél sodorta a kertbe. A kertésznek arra a kérdésére pedig, hogy ki tépte ki a répát a földből, azt mondja: „Ha a szél olyan erős volt, hogy engem ide belökhett, akkor volt ereje ahhoz is, hogy a veteményt kitepje.“ „És hogy jutott a zsákkodba?“ „No látod, — válaszolt a hodzsa, — magam is épen ezen gondolkoztam, amikor ide toppan-

tál.“ — Még csattanósabb a válasz egy másik változatban: „No, nézd csak, — szólt a hodzsa, — igazán csodálatos dolog. Jer csodálkozzunk rajta mindketten!“ (Kúnos: *Naszreddin*, 19. l.) — Naszreddin tréfájánál is régiebbnek látszik a perzsa Ubeid Zakani († 1370) szívderítő írásaiban felfedezett változat, v. ö. Wesselski: *Naszreddin*, I. 207. l. 7. sz. j.

4. Halleves.

Elfáradván a levélvivésben a cigány, leült magát kipihenni a Tisza partjára, s hogy szomját elolthassa, neki hasal a folyam vizének. Kérdi a juhász, ki nem messze legeltette a nyáját a part buja pázsitján:

- Mit csinálsz, more?
- Hát hallevessel táplálkozom.
- Bolond vagy te more, hát hol a hal?
- Hol-e? Hát csak itt van ni, itt uskál azs orrom elitt — la!

Kőmives János: *Gondüző*, 1867. 114. l. 224. sz. — Komáromi kal. 1864. — *Adomatár*, 1871. 243. l. — Neveessünk, 1873. 77. l. — Gracza György: *Nevető Magyarország*, II. 337. l. — Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 87. l. 34. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 18. l.

A Kúnos-féle változat (44. l. 41. sz.) így hangzik: Látja egyszer a hodzsa, hogy egy tó vizében sok kacsa úszkál; meg akarja őket fogni, de elröppennek előle. A hodsa egy darabka kenyeret vesz a kezébe, leül a víz mellé, belemártja a kenyeret és eszegeti. „Mit eszel?“ — kérdi tőle egy ember. „Kacsalevest“, — feleli a hodsa. Vö. Wesselski: *Naszreddin*, I. 214. l. 40. sz. j

5. Nem ismer magára.

A hortobágyi csárdába a nagy zivatar elől betért egy kolduló kapucinus barát, egy hadházi paraszt ember és egy borbély. Az idő nem bocsátotta őket tovább, megháltak a csárdában. Este jól felöntöttek a garatra; közülök legjózanabb maradt a borbély. Minthogy a csárdában sok szegénylegény szokott megfordulni, a borbély pedig még jobban ijesztgette a barátot és a paraszt embert, elhatározták, hogy éjjel egyikük felváltva strázsálni fog. Megállapodtak, hogy éjfél előtt a borbély, éjfél után a paraszt marad fenn. A barát nagyon részeg volt, azt aludni hagyták.

A paraszt is lefeküdt, s el lévén nagyon ázva, mélyen aludt. Alvása közben a pajkos borbély a hadházi paraszt bajuszát tövig levágta s fején koszorut nyirt. Észre sem vette a paraszt, oly mélyen aludt. Éjfél után felköltötte a borbély a parasztot, aki nagy mámorosan föltápáskodott s elővévén pipáját, ügyetlenül megtöltötte. Valamiképen rágyújtott, mialatt a falon levő tükörrre pislantott s önkéntelenül felkiáltott:

— Aujnye az áldóját annak a borbély apádnak! Hiszen azt mondtad, hogy én strázsálok éjfél után és mégis a részeg barátot költöttem fel helyettem!

A borbélynak, aki a hadházi atyafi pénzét is elemelte, ekkor már hült helye volt. A hadházi ember visszatért tanyájára s nem mert hazamenni, míg bajsza, haja annyira-mennyire ki nem nőtt.

Uram Bátyám, IX. 1894. 34. sz. 404. l., XVII. 1902. 5. sz. 52. l., XX. 1905. 8. sz. 91. l. — Nagy Ignác: *Bors és paprika*, 1845. I. 24. l. 58. sz. — Hegedüs Lajos: *Eredeti tréfák*, 1857. 14. l. — Ludas Matyi, I. 1867. 9. sz. 66. l. — Az Űstökös, XX. 1869. 41. sz. 328. l., XXII. 1879. 1115. sz. 500. l., XXIII. 1880. 1125. sz. 111. l. — Garam: *Élcek*: 1857. II. 38. l. — *Adomatár*, 1871. 84. l. 118. sz. — Vajda János: *Magyar bors*, 1876. 64. l. — Rokkant Huszár: *Huszár humor*, 1878. 159. l. — Bús Vitéz: *A javából*, 15. l. — Babik József: *Fráter Jukundján*, 1891. 121. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 44. sz. — Herkó Páter, III. 1895. 33. sz. 10. l. — Bolond Miska, III. 1899. 118. D. — Ördög Pirula, I. 1901. 14. sz. 2. l. — Magyar Bors, II. 1902. 6. sz. — Dvorzsák: *Adomák és veszemék*, 1903. 3461. sz. — Kópé, II. 1912. 8. sz. 6. l. — D'Elte: *Anekdóták*, 1912. 33. l. — Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 90 l. 97. sz. — Tali Ferenc Lajos: *A világ 1200 legjobb anekdotája*, 1931. 178. l.

Naszreddinnél is előforduló motívum. Egyszer nagyon zavarba jött a hodsza, mert ugyanolyan turbános és köpönyeges emberrel találkozott, mint ahogyan ő volt ruházkodva (43. sz.). Más alkalommal egy öreg dervis, akinél az éjszakát töltötte, alvás közben levágta a hodsza szakállát és haját. Amikor hajnalhasadtával Naszreddin tovább ment s útközben szomját csilapítva a víz tükrében meglátta magát, csodálkozva kiáltott fel: „No ezek a csirkefogók kicseréltek engem s ott felejtettek az ágyban“ (298. sz.). — Anekdótánk legrégebb emléke az V. században élt Hierokles tréfája; ennek hasonlóképen három szereplője van: a kopasz, a borbély és a tökfilkó. Ezt A. Eberhard *Philogelos* kiadása után németül közli Wesselski: *Das lachende Buch*, 1914. 95. l. 26. sz. U. ő az eredeti görög szöveget is kiadta: *Naszreddin*, I. 274. l. — Meglehetősen elterjedt az a motívum, hogy valaki a ruhája kicserélése miatt vagy a külső körülmények megváltozása folytán nem ismer magára. A VIII. században al Farzadnak perzsa költő, a XIV. században Sercambi (2. nov.) és a XV. században Poggio (Fac. 68) beszél el hasonló történetet. Népies elágazódása az európai meseirodalomban Grimm 34. és 59. meséje nyomán követhető tovább. Vö. Wesselski: *Naszreddin*, I. 214. l. 43. sz. j., 274. l. 298. sz. j., Bolte-Polívka, I. 340—342. l.

6. Teljesült kívánság.

Miska bérest sokan ismerték mindenféle furesaságáról s különösen szavajárásáról, minthogy azt szokta mondani:

— Adjon Isten száz forintot, de egy garas se legyen híja, mert én el nem veszem.

Egykor saját gazdája is, a kocsmában iddogálván, tisztán hallotta kedves szolgájának szavajárását.

— Megállj béres! — gondolá magában. — Majd próbát teszek én veled.

Ezzel előbb haza kullogott s kilenevenkilenc forintot csupa rézpénzben Miskának szűrűjébe dugott, maga pedig a padlásra feküdt föl, várván, mit fog csinálni Miska a pénzzel.

Miska nemsokára hazajött, — ruháját letépvén róla a jó barátok, — azonban mindegy! Miskának jó kedve volt, s akkor is mormogta saját kedvenc szójárását. Mécsét gyújt, szűrét előkeresi, hogy éjjelre betakaródzzék vele; azonban a pénznek sulya figyelmet gerjeszt, megnézi, mi az. S íme, pénz, mégpedig a megszámlálás után kilenevenkilenc forint, csak a századik hiányzik.

— Na hagyj! — mondja Miska, — hordja el a patvar azt az egy forintot, a nélkül is jó ez.

Lejött ezen szóra a gazda s a pénzt visszakövetelte, de Miskától nem tudta visszabeszélni, bármennyire okoskodott. Másnap újra kezdte a lármát a gazda, de Miskán ma is csak annyit fogott, mint tegnap.

— Gyere a főbíróhoz, — mondja a gazda.

— Mennék ám, — szól Miska, — ha le nem tépték volna rólam a ruhát.

— Az még nem baj, — beszél a gazda, — van nekem, húzd föl azt, — s amint mondá a gazda, hozott ki ruhát.

Elmentek. A vád elmondása után kérdi a bíró Miskát, hogy igaz-e a vád.

— Nem igaz az, tekintetes főbíró uram, — felel Miska. — Gazdám egy istentelen fukar, kit már akkor is kilel a hideg, hogyha másét látja, — folytatá odább, — sőt hogy jobban higgye a tekintetes úr, még az is kitelik belőle, hogy azt mondja, hogy a rajtamvaló is az övé.

— Persze, hogy az enyim, — kiáltá kétségbeesetten a gazda.

— Mondtam úgy-e? — utalá Miska, ki fősvény gazdáján kifogván, nevetve ment haza.

Vas Gereben: *Nevezzünk*, 1856. 153. l. ÖM. IX. 431. l. — Vas Gereben: *No még egyet nevezzünk*, 1856. 162. l. ÖM. X. 435. l. Itt egy olyan változatát beszél el, hogy a cigány a 99 forintot az utolsó garasig megissza s aztán rablónak áll be az erdőben. Egyszer egy arrafelé utazó püspököt támad meg, s mikor ez Istenfiának nevezi magát, azt követeli tőle, hogy fizesse meg neki az egy forintot, amivel az Isten adós maradt neki. — Pozder Károly, EPhK. VII. 1883. 1082. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 55. sz.

Naszreddin így fohászodik: „Oh Allah, ezer aranyat adj nekem, de ha kilencszázkilencvenkilencet adsz, el nem fogadom.“ Őt egy zsidó teszi próbára, s amikor nem tudnak egyezségre jutni, Naszreddin csak úgy hajlandó a bíró elé menni, ha a zsidó öszvért ad alája s bundát kölesönöz neki. A bíró előtt aztán azt mondja: „Amilyen gonosz ember ez a jahudi, még a rajtam lévő bundát és az öszvért is, amelyen ide jöttem, a magáénak képes vállalni.“ Úgy is történik, mire a bíró a jahudit elkergeti, a hodsza pedig az öszvérrel és a bundával hazafelé indul (Kúnos, 50. l.). — Ez a régi népies tréfa összefügg az ófrancia *Farce des deux savetiers* teljesen hasonló történetével (vö. P. Toldo, Z. d. Ver. f. Volksk. XIII. 1903. 420–426. l.), Sabadino delli Arienti olasz novellájával (*Le Porretane*, 1483. 20. sz. Vö. Dunlop—Liebrecht, 271. l.), a spanyol Timoneda 18. elbeszélésével (*El Patramuello*, 1576. Bibl. d. aut. esp. 1850. 158. l.) s Grimm *Der gute Handel* c. 7. meséjének utolsó részével. — A második változat (a hiányzó pénz megszerzése) L. Domenichi gyűjteményében (*Facetie et motti arguti*, 1548 F. 4. b. l.) jelentkezik először, majd a XVI. század közepéről való angol *Jests of Scogin* csínyjel közt (Hazlitt kiad. II. 128. l.) tűnik föl. — Vö. Köhler: *Kl. Schr.* I. 490. l., Wesselski: *Naszreddin*, I. 220. l. 54. sz. j., Bolte—Polívka, I. 65–67. l.

7. Bimbó.

Elhitették a pusztai atyafival, hogy a Bimbó borjúból, „akit“ egy városi embernek adott el, nemsokára ügyvéd lesz. Egyszer aztán valami ügyes-bajos dolga akadt, elindult hát a városba ügyvédet keresni. Egy ház kapuján kis táblára ez volt írva: Tulok Pongrác ügyvéd. Alig hitt a szemének.

— Aunnye! Hát mégis csak kinevelődött a Bimbó, no má biz csak ené maradok, — morfondírozott magában.

Benyit az irodába, alig győzi a Bimbót bámolni.

— No hát kend mit bámul? — kérde a Bimbó.

Az atyafi megszólal:

— Bimbó, nem ismersz?

— Megbolondult kend? — szólal meg megint a Bimbó.

— Bocikám, ne, ne, — morog a megrökönyödött gányó, s azon veszi magát észre, hogy az ajtón kívül került. Magához térve a bámulattól, csak ennyit mondott:

— Ejnye, ütne meg a ménkü! Hát még most is megvan az öklelős természeted!

Herkó Páter, VI. 1898. 47. sz. 7. l. — Herkó Páter, III. 1895. 20. sz. 12. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 63. sz. — Mehet! Pokrócz Adám vices naptára, 1899. 22. l. — Móka, III. 1910. 1. sz.

Naszreddint rászédtek, hogy elveszett számara kadi lett. „Azon egy cseppet sem csodálkozom, — felelte a hodsza, — mert valahányszor hozzászóltam, mindig hegyezte a fülét“ (63. sz.). — Anekdotánk közelebb áll a tuniszi változathoz (385. sz.), amelyben a hodsza fel is keresi hivatalában a kadi, kedvesen szólítgatja s abrakkal kínálgatja. A kadi bolondnak tartja a hod-sát és száz botot vágat rá. — Ez a keleti származású anekdota Naszreddin valamennyi változatában olvasható, de nyugaton is mindenütt ismeretes. V. ö. Köhler: *Kl. Schr.* I. 491. l. 63. sz., Bolte, *Z. d. Ver. f. Volksk.* VII. 1897. 93. l., Archiv f. slav. Philol. XIX. 267. XXII. 305. XXIX. 453. l., Wesselski: *Naszreddin*, I. 224. l. 63. sz. j., II. 196. l. 385. sz. j.

8. Kinek hisz inkább?

— Nincs itthon az úr.

A tudós ember jól látta a játékot, de úgy tett, mintha nem venné észre és hinne a szolgáló szavának. Amint jött, szépen eltakarodott.

Nemsokára ezután a tudóst ment látogatni ezen ismerőse. Ekkor meg a tudós csapta be vendége előtt az ajtót és maga kiáltá fönnhangon:

— Nincs itthon az úr.

— Hogy, hogy? — mondá a látogató nevetve, — hát nem magad vagy-e te, kinek a szavát hallom, hogy nincs itthon az úr?

— De ha mondom, hogy nincs itthon, — viszonzá megint a tudós.

— Ejnye, hát nem te magad vagy? Hisz hangod elárulja, hogy itthon vagy.

— Ej, ej, — mondá a tudós, — micsoda szemtelenség az tőled, hogy saját szavamnak sem adsz hitelt, mikor én szolgálód szavára elhittem, hogy nem vagy otthon.

Ekkor vette észre magát a jó barát és szégyenfejjel kotródott el az elmés tudóstól.

Vas Gereben: *Nevezzünk*, 1856. 299. l. — *Halálra neveltető könyv*, 1811. I. 34. l. 53. sz. — Rajzolatok, 1836. 14. sz. 116. l. — Vas Gereben: *No még egyet nevezünk*, 1856. 217. l. — Kőmives János: *Gondűző*, 1867. 157. l. 278. sz. — Vas. Ujság, XXXII. 1885. 26. sz. 418. l. — Az Űstökös, XXXII. 1889. 1651. sz. 183. l. (Naszr.) — Herkó Páter, II. 1894. 42. sz. 10. l. (Scipio). — Bolond Miska, III. 1899. ápr. 22. sz. — Kúnos: *Naszreddin*, 16. 53. l. 65. sz. — Dvorzsák: *Adomák*, 1903. 6184. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 56. l.

Naszreddin változataiban az a típus van elterjedve, hogy valaki a hód-sához megy és kölcsönkéri tőle a szamarát. „Nincs itthon”, — mondja a hód, de ugyanabban a pillanatban bent elbódul a szamar. „Azt mondd, hogy nincs itthon, pedig hallod, hogy ordít”, — szól szemrehányóan az ember. „Különös vagy, — válaszol a hód, — inkább hiszel a szárnak, mint egy ilyen őszszakállú embernek, amilyen én vagyok.” (65. sz.) Vö. Köhler: *Kl. Schr.* I. 491. l., Keleti Szemle, I. 221. l., Wesselski: *Naszreddin*, II. 224. l., ahol további spanyol, olasz, francia és keleti adatok találhatók. — Az újabbkori nyugati anekdotagyűjteményekben a magyar szövegeinknek megfelelő variáns olvasható, amely összevág azzal az anekdotával, amelyet Cicero beszél el Scipio Nasicaról és Ennius költőről, *De oratore*, Lib. 2. c. 68. Ez így hangzik: „Nasicae, qui cum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quaerenti Ennium, ancilla dixisset, Domi non esse; Nasica sensit, illum domini jussu dixisse, et illum intus esse; paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, et cum a janua quaereret, exclamat Nasica, se domi non esse. Cum Ennius: Quid? ego non cognosco vocem, inquit, tuam? Hic Nasica, Homo es impudens; ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse; tu mihi non credis ipsi?” Az egyező angol, olasz, francia és spanyol párhuzamokat felsorolja Österley: *Kirchhof*, V. 94. l. 139. sz. j., és Wesselski: *Naszreddin*, II. 225. l.

9. A jó tanács haszna.

Hogy, hogy nem, Mátyás királyt Rátóton vezette keresztül az útja s a hintókerék eltörése miatt fél napig ott kellett maradnia. A bölcs kupaktanács megtudván, hogy a faluvégi kovácsnál Magyarország királya időzik, összeült s tanakodott a király mikénti üdvözlése felett.

— Valamelyik emberi faj kenyeret és sót viszen a fejedelem elé, — mondá a bíró, — de mi azt nem tehetjük, mert nálunk a lábasjószággal szoktak sót nyalatni. Valamit azonban vinnünk kell.

— Vigyünk jó friss diót, az elég van, — szavazott a molnár.

— De szilvánk több van, — felelé a bíró, — aztán meg olyan szilva terem itt Rátóton, hogy a budai palota környékén sincs külömb.

— Az ám, szilvát viszünk! — helyeslé a tanács a bölcs tanácsot s bíróné asszony rögtön tényérokért futott, kántorné asszonyság pedig ment szilvát szedni. Hat tényérral határozottatott vinni a királynak.

— Minthogy pedig, — mondá a bíró, — én már világlátott ember vagyok s tudom, mi a tisztesség és a becsület, ügyeljetek reám s tegyetekek mindent úgy, ahogy én teszek.

Ezzel megindultak a királyhoz. Elöl ment a bíró, utána öt tanácsbeli, mindegyik egy-egy tényér szilvával. Bíró uram nagy izgatottságában azonban elfelejtette, hogy a kovács tiszta szobájába a küszöbről két lépcső vezet lefelé, nagyot lépett és Mátyás király előtt szilvástól együtt hasra vágódott. A többiek azon hitben, hogy bíró uram tisztességadásból terült el a földön, sorban hasra feküdtek s a szilvás tényért eldobták a markukból.

Mátyás király nagyot nézett a különös deputációra, de azért nem bosszankodott. Láta, kikkel van dolga. Annál jobban haragudtak a király kísérői, az inasok. Ezek kapták a földön heverő szilvát és agyba-főbe dobálták vele a küldöttséget, úgyhogy azok ész nélkül rohantak vissza a faluházára. Midőn együtt voltak, a kántor így szólt a szégyenkező bíróhoz:

— Kelmednek mégis csak nagy esze van. Köszönjük alázatossággal a jó tanácsot, mert ha most szilva helyett diót viszünk, tisztára beverik a fejünket s most véres koponyával jajgatnánk a vackunkon.

Boross Vilmos: *Mátyás király életéből adomák*, 1895. 38. l. Vö. András, I. 91. sz. *Vade Mecum*, I. 127. sz., A. Keller: *Die Schwaben in d. Gesch. u. Volkshumor*, 1907. 209. l. — Az Ústökös, 1859. III. 12. sz. 96. l. (bácskai anekdota). — Kúnos: *Naszreddin*, 6. l. és 71. sz. — Kúnos: *Mosolygó napkelet*, 115. l. Naszreddin három szilvaszemet visz a bejnek ajándékba. Útközben kettőt lenyel s csak egyet nyújt át Timurlenknek, aki még meg is ajándékozta figyelméért. Nehány nap múlva újból ajándékozó hangulatba esik s most répára gondol, de egy ismerőse tanácsára mégis inkább fügét visz. A bej azonban haragra gerjed s a fügéket a hodsza fejéhez hajgáltatja. Örül ennek a hodsza. „Mit örvendezel annyira?” — kérdi tőle a bej. „Azon, hogyha répákat hoztam volna, összezúzódott volna már a fejem”, — válaszolt a hodsza (Kúnos, 56. l.). — Naszreddin különféle változataiban rendszerint füge szerepel. E tréfa legrégebb nyugati feljegyzése a XV. század közepéről való *Cento novelle antiche* 74. novellája s olvasható Tomaso Costo: *Fuggilozio*, 1596. c. gyűjteményének 5. elbeszélésében is. Vö. Clouston: *Popular tales and fictions*, II. 467. l., Wesselski: *Arlotto*, I. 226. l., Wesselski: *Naszreddin*, I. 227. l. 71. sz. j.

10. Fállábú libák.

A cigány inasa volt a falusi papnak. Történt egyszer, hogy míg a cigány bevitte volna a konyhából az egészen pirosra sült ludat, éles bicskájával annak egyik combját lemetszette és zsebre rakta.

— Hová lett a másik lába, more? — kérdi a pap.

— A másik? Hátsen ott van, tisztelendő uram.

— Igen az egyik, de én a másikat kérdem.

— No hát mondtam már, hogy a másik az.

— Nézd csak, te bolond, ott az udvaron minden ludnak kettő van, — mondá a pap, kimutatva az ablakon, hol egy csapat lud volt, melyek a téli idő miatt egyik lábukat tollaik közé felhúzták.

— No látja, tisztelendő uram, hogy azoknak is csak egy van.

— Igen ám, more, mert az egyiket eltakarták. De röpítsd fel csak őket, majd meglátod, hogy mindegyiknek kettő lesz.

— No hát röpítse fel, tisztelendő uram, ázst is, s meglátja, hogy ennek is kettő les! — felelt a cigány a sült ludra mutatva.

Vajda János: *Magyar bors*, 1876. 152. l. — Jókai Mór: *A nagy tükör*, 1858. 187. l. — Hegedüs Lajos: *Eredeti tréfák*, 1857. 75. l. — Garam: *Élcek*, 1858. II. 54. l. — Víg Dezső: *Cigány adomák*, 1870. 31. l. — *Adomatár*, 1871. 241. l. — Nevessünk, 1872. 42. l. — Balogh Lajos: *Gondülő*, 1873. 39. l. — Mátyás Deák, IV. 1875. 34. sz. 132. l. — Gracza György: *Nevető Magyarország*, II. 324. l. — Magyar Népkölt. Gyűjt. III. 414. l. és 459. l. 5. sz. j. — Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág*, 1926. III. 1. 68. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 12. l. és 75. sz. — Szémán István, Ethn. XX. 1909. 165. l.: „Jézus Krisztus, szent Péter és a sült lúd.” — Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 96. l. 199. sz.

Hasonlóképen tréfálozik Naszreddin Timurlenkkel, aki ráparancsol fődobosára, hogy nehányszor üssön a dobjára. Alighogy megtörténik, két lábra állanak a libák. „No látod”, — mondja a khán. „Ha te reád vernék azt a dobot, négy lábuvá válnál te is” — felelte a hodsza (Kúnos, 59. l. 75. sz.). — Anekdotánk lényegében egyezik Boccaccio VI. 4. novellájával. Itt a cigány

helyén szakács szerepel, vö. Dunlop—Liebrecht, 237. l., Landau: *Quellen des Dekameron*, 1884. 334. l. — Vele függ össze Montanus elbeszélése, *Gartengesellschaft* (1556) c. 77: *Ein koch stillt seines herren zorn mit einer einfühligen rede*, és Hans Sachs schwankja: *Der Koch mit dem Kranich*, Fab. III. 255. 121. sz. — Megvan Paulinál is szerzetes szereplővel, c. 57: *Ein Fasant soll nur ein Bein haben*. — A népmesékben gyakran szerepel Krisztusra és Szent Péterre átvive, vö. Köhler: *Kl. Schr.* I. 496. l., Katona Lajos, Ethn. II. 58. l., Bolte: *Montanus*, 613. l. 77. sz. j., *Z. d. Ver. f. Volksk.* V. 1895. 63. l., *Archiv f. neuere Sprache*, 94. 148. l., Wesselski: *Nasreddin*, I. 229. l. 75. sz. j., Bolte: *Pauli*, II. 272. l. 57. sz. j.

11. Miért sírtak?

Együtt ebédelt két diák. Amint a levest felteszik, az egyik mohón bevesz egy kanállal, de az forró lévén, úgy összeégette a száját, hogy könnyei csorogtak.

— Hát te miért sírsz? — kérdi a másik bámulva.

— Hát, kedves pajtás, az jutott eszembe, hogy édes apámat ma esztendeje ebben az órában temették.

Erre a másik semmi rosszat sem gyanítva szintén beönt egy kanál forró levest, mire rögtön az ő könnyei is kicsordultak.

— Hát te meg miért sírsz? — kérdi az első.

— Hát biz én azért sírok, kedves pajtás, hogy mikor az édes apádat temették, téged is miért nem akasztottak fel.

Vajda János: *Magyar bors*, 1876. 89. l. — Andrád, I. 66. sz. (*Vade Mecum*, I. 80. sz.) — Budai kal. 1805. — Hazai kal. 1819. — Társalkodó, 1835. 15. sz. 60. l. — Zöld Ördög naptára, 1861. 127. l. — Komáromi kal. 1864. — Kőmives János: *Gondüző*, 1867. 116. l. 229. sz. — Az Üstökös, XIV. 1871. 40. sz. 477. l., XXII. 1879. 1115. sz. 499. l. — Ludas Matyi, VII. 1873. 14. sz. 106. l. — *Baka-humor*, 1878. 126. l. — Füstölő, IV. 1885. 7. sz. 7. l. — Vas. Ujság, XXXII. 1885. 28. sz. 447. l. — Mátyás Diák, II. 1889. 42. sz. — Mátyás Sándor: *Székelly humor*, 1889. 91. l. — Ihász Gilbert: *Szellemi kincstár*, 1896. IV. 297. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 113. sz. — Dvorsák János: *Adomák*, 1903. 6474. sz. — Uram Bátyám, XIX. 1904. 38. sz. 451. l. — Magyar Herkó Péter, XIV. 1906. 26. sz. 7. l. — Móka, II. 1910. 35. sz., III. 1911. 29. sz. — Szent István Társ. naptára, 1911. 159. l. — Kálmány Lajos: *Hagyományok*, 1914. I. 174. l. 101. sz., 218. l. 125. sz. (mindkettő Szegeden lejegyzett népies változat). — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 141. l. — *Képes Krónika*, XIII. 1931. 48. sz. (két indián törzsfő járja meg hasonlóképen a nem ismert mustárral Hoover amerikai elnök hivatalos ebédjén a Fehér Házban).

A hodsza felesége bosszantásból forró levest tesz az asztalra, de megfélekedzik róla s úgy megegeti torkát, hogy a könnye is megered. „Eszembe jutott, hogy mennyire szeretted apám a levest, azért könnyezek“, felelte Naszreddin érdeklődésére. Azután a hodsza égeti meg úgy a torkát, hogy sírásra fakad. „Mi lett?“ — kérdi a felesége. „Azért sírok, — szólt a hodsza, — hogy apád, anyád meghalt, te pedig életben maradtál“ (Kúnos, 72. l. 113. sz.). — Anekdotánk legrégebb ismert irodalmi emléke Luigi Pulci *Morgante* c. (1482) gyűjteményének 16. fejezete, vö. S. v. Arx: *Giovanni Sabadino degli Arienti*, 1909. 85. l. — Utána következik Sabadino degli Arienti 1483-ban megjelent *Porretane* c. gyűjteményének 46. novellája, amely egy kolostor apátját és két szerzetesét szerepeltetve, az 1388. évi bolognai pestis idejére helyezi az anekdota cselekményét, vö. Stiefel, *Z. d. Ver. f. Volksk.* XIII. 1903. 88. l. — Olvasható még Paulinál, c. 672: *Fier verbranten ir Meuler*, és Waldis meséi között, *Esopus*, III. 90. sz. — Vö. Köhler: *Kl. Schr.* I. 498. l. 115. sz., Kurz: *Waldis*, II. 139. l., Wesselski: *Naszreddin*, I. 238. l. 115. sz., Bolte: *Pauli*, II. 401. l. 672. sz. j.

12. Hol a macska?

Vendégséget adott a tisztelendő úr s öt fontra kapott pénzt a szakácsné. A szakácsné azonban szerette volna, ha kétszer kapja meg a hús árát. Nagy ijedten ront be tehát a tisztelendő úrhoz:

— Mind megette a macska a húst!

— Mind az öt fontot? Hallatlan dolog ez, hogy egy macska öt font húst megegyék, hisz ez egy farkasnak is sok volna. Hol van az a fenevad? Meg kell fogni. Hol egy mérték?

A bűnvádolt állat elfogatott, megkötötzetett s rátétegetett egy mérlegre. Majd mindjárt kisül, hogy ő volt-e a tolvaj. Hát éppen öt fontot nyomott.

— No, — mond a tisztelendő úr, — az öt font hús, melyet megevett, az itt van, de hol van már most a macska?

Adomatár, 1871. 229. l. 329. sz. — Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk*, 1856. 200. l. ÖM. X. 464. l. — Vasárnapi Ujság, 1856. 26. sz. 225. l. — Jókai Mór: *A magyar nép élce*, 1907. 221. l. — Jókai Mór: *Kakas Márton tolltaraja*, 1860. I. 27. l. — Vajda János: *Magyar bors*, 1876. 38. l. — Mikszáth Kálmán: *Az én ismerőseim*, III. 4. 42. l. — Uram Bátyám, X. 1895. 6. sz. 68. l., XIX. 1904. 40. sz. 475. l. — Bolond Miska, III. 1899. 117. G. — Kúnos: *Naszreddin*, 132. sz. — Dvorzsák: *Adomák*, 1903. 6775. sz. — Az űstökös, 48. 1905. 18. sz. 4. l. — Pikkoló, II. 1910. 25. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 125. l. — Magyar Kisebbség, XII. 1933. 1. sz. 5. l.

Hasonló formában olvasható a hodsárról és feleségéről Naszreddin majdnem valamennyi változatában. Az arab változatot közli Wesselski: *Naszreddin*, 348. sz. Vö. II. 185. l. 348. sz. j.

13. A ködmön.

Gyónni ment a cigány. Vétkei közt azt is bemondta a gyóntató atyának, hogy „egyszer az anyja ködmenét földhöz vágta.“ Megjegyezte ugyan a gyóntató, hogy ez nem vétek, mindamellett a cigány külön abszolúciót kért. Megnyervén végre, a gyöngéd lelkiismeretességnek azon okát adta, miszerint azon alkalommal s véletlenül „a ködmönben az anyja is benne volt“.

Babszem Jankó, II. 1900. 38. sz. 3. l. — Komáromi kal. 1832. — Hegedüs Lajos: *Eredeti tréfák*, 1857. 59. l. — Mikó Dezső: *Adoma-émlék*, 1871. 64. l. — *Adomatár*, 1871. 245. l. — Vajda János: *Magyar bors*, 1876. 160. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 139. sz. — Dömötör Sándor, Ethn. 1929. 104. l. 336. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 127. l.

A hodsza veszekedik egy éjjel a feleségével és a közben olyat rug rajta az asszony, hogy a hodsza legurult a lépcsőn. A szomszédok meghallották a nagy zajt, és reggelre kelve megkérdik a hodsát. Azt mondja nekik, hogy civakodott a feleségével. „Igen ám — mondják, — de mi volt az a nagy lárma?“ „Amint veszekedtünk, — magyarázza a hodsza, — annyira neki hevült az asszony, hogy belerugott a kaftánomba s az legurult a lépcsőn.“ „A kaftán csak nem okoz olyan nagy zajt“, — mondják neki. „Ugyan mit firtatjátok, — szól a hodsza, — én is benne voltam a kaftánban.“ (Kúnos: *Naszr.* 80. l. 139. sz.) — Görög változatát közli Wesselski, 493. sz. Vö. u. o. II. 230. l. 493. sz. j.

14. Hány a liba?

Egy úr a piacon nyole gyönyörű kövér libát vett, s rábízta egy cigányra, hogy hajtsa haza udvarába. De a more útközben elsikkasztott egyet, s midőn érte kérdőre vonatott, mennyre-földre állítá, hogy megvan mind a nyole.

— Tehát olvasd meg, — mondá az úr.

A cigány olvassa: egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyole.

— Hol van a nyolcadik?

— Itt van la, — mondá a cigány, egyre rámutatva.

— Hát a hetedik?

— Az meg itt van ni, — s így mutogatta sorban mindeniket, midőn pedig arra került a sor, hogy az elsőt is megmutassa, újra a nyolcadiknak mondottra ugrott. Nem lehetett rajta kifogni, s szemtelen pislogással mondá:

— Megvan ezs, uram, mind.

— Én nem látom, hogy megvolna.

— De bizs én meg látom.

Az udvaron épen csépeltek, az úr előhív nyole cséplőt, hogy minde-nik fogjon egy-egy libát. A nyolcadik természetesen nem foghatott.

— Na cigány, látod, hogy nincs nyole liba, mert ennek az embernek nem jutott.

— Hát hagyja el a sent lilek az ügyetlenjét, miért nem fogott ad-dig, amíg volt...

Jókai Mór: *A magyar nép élce*, 1907. 181. l. — Hegedüs Lajos: *Eredeti tréfák*, 1857. 98. l. — Az Üstökös, 1859. IV. 1. sz. 7. l. — *Adomátár*, 1871. 245. l. — Gracza György: *Nevető Magyarország*, II. 315. l. — Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 97. l. 200. sz.

Naszreddinnél (Sottisier, 43. sz., Wesselski, 143. sz.) tíz libáról van szó. A vizsgálat menete hasonló s ennek végén a hodsza így szól: „Hát barátom, te is megragadhattál volna egyet, amíg volt belőle“. Vö. Wesselski: *Naszreddin*, I. 246. l. 143. sz. j.

15. Az állatvédő.

A vámosi ember lóháton buzát vitt a veszprémi malomba. Egyszer mit gondol s mit nem, vállára veti a zsák buzát s úgy nyargal tovább. Kérdi a szembejövő atyafi:

— Hát kelmed megbolondult, hogy a lóháton is maga viszi a buzát?

— Hát megsajnáltam a szegény lovamat, hiszen elég, ha magamat viszen, — felelt a kérdezett.

Herkó Péter, III. 1895. 16. sz. 10. l. — Vas Gereben: *Adomák*. ÖM. X. 437. l. — Neveünk, 1873. 73. l. — Szajkó, 1876. 9. sz. — Uram Bátyám, III. 1888. 46. sz. 544. l. — *Ethn.* III. 1892. 66. l. — Herkó Péter, II. 1894. 15. sz. 10. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 159. sz. — Dvorzsák: *Adomák*, 1903. 6584. sz. — Magyar Herkó Péter, XII. 1904. 39. sz. 10. l. XVIII. 1910. 12. sz. 11. l. — Borsszem Jankó naptára, 1909. 63. l. — Dömötör Sándor, *Ethn.* 1929. 90. l. 99. sz. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 96. l.

A vásárról hazatérő Naszreddin, hogy szamarán könnyítsen, szintén hátára veszi a zsákját s a csodálkozó embereknek azt mondja: „Azért teszem ezt, hogy

a szegény állatot nagyon meg ne terheljem“ (490 sz. görög variáns). — Hasonló történetet beszél el Poggio a *De illo qui aratrum super humerum portavit* c. 56. facetiájában egy parasztról, aki ugyancsak kíméletből vállára veszi az ekét s így vigasztalja szamarát: „Nunc recte ambulare potes. Non enim tu, sed ego aratrum fero.“ — Legrégibb emlékét a kutatás egy XII. századból származó latin versben fedezte föl. Ez Norkolf lakóira ruhazza az állatvédelem bölcseségét. Vö. Noël: *Poggius*, II. 49. l. j., Wesselski: *Nasreddin*, II. 229. l. 490. sz. j., Semerau: *Poggio*, 211. l. 56. sz. j.

16. A varázslat.

Három esintalan diák az országúton kószáltában egy parasztot lát szamara kordéja mellett aludni. Az egyik rögtön készen volt egy diák-gazsággal, s míg a gazda aludt, a szamarat kifogván, a szerszámot magára szedé. A másik kettő a számárral odább állt, ő pedig nagy szomorúan várta gazdájának fölébredését.

— Hát téged melyik ördög hozott ide? — riadt föl a gazda.

— Dehogy az ördög, kedves gazdám, hanem az apám, ki búbajos ember lévén s megharagudván rám, számárrá változtatott; s minthogy most kitelt az időm, várom, kedves gazdám, hogy mit tesz velem.

— Mit tegyek hát? — vigasztalá a szamaras. — Menj Isten hírével haza, hanem azt megmondom, hogy apáddal megférj, mert megint számárrá változtat.

Ezzel elment a diák. Másnap a másik kettő a vásáron árulgatta a szamarat. A paraszt is számár után indulván, meglátja a magáét.

— Hát megint összevesztél az apáddal? — mondja a jámbor fülesnek. — Ne félj, nem veszlek meg többször.

Vas Gereben: *Neveünk*, 1856. 66. l. ÖM. IX. 371. l. — Andrád, I. 46. sz. (*Vade Mecum* I. 43. sz.) — Pesti kal. 1824. — Tréfaberki Tivadar: *A vidám társalkodó*, 1830. IV. 100. sz. — Erdélyi Házi Segéd, 1842. 70. l. — Baczur Gazsi: *Jogász humor*, 1878. 51. l. — Füllentő, II. 1881. l. sz. — Mátyás Diák, III. 1890. 6. sz. 4. l. — Herkó Páter, III. 1895. 47. sz. 12. l. — Kúnos: *Naszreddin*, 164. sz. — Magyar Herkó Páter, XIV. 1906. 6. sz. 11. l. — Kópé, II. 1912. 17. sz. 4. l. — Kálmány Lajos: *Hagyományok*, 1914. II. 139. l. 33. sz. (népies változat). — Csillag Máté: *Zsidó anekdoták*, 1925. 147. l. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 165. l.

Hasonló tréfát követett el néhány siheder Naszreddinnel. Igen csodálkozik a hodsza szamarának átváltozásán s ezzel a tanáccsal bocsátja útjára: „Menj, fiam, anyádat, apádat meg ne bántsд többé“. Amikor másnap a vásáron találkozik a valódi szamarával, hozzámegy s lassan oda sugja fülebe: „Megint megbántottad anyádat, apádat, úgy-e?“ (Kúnos, 89. l.). — E keleti eredetű anekdota olvasható a görög, szerb és a horvát Naszreddinben, vö. Wesselski 487. sz. — Ismerjük továbbá az *Ezeregyéjszakából* (Weil ford. IV. 64. Chauvin: *Bibliogr.* VII. 136. l.) és Longfellow feldolgozásából (*The monk of Casalmaggiore*). — A népköltészetben szintén kedvelt s elterjedt tárgy, vö. Clouston: *Popular tales and fictions*, I. 458. l., Köhler: *Kl. Schr.* I. 507. l., Wesselski: *Naszreddin*, II. 229. l. 487. sz. j.

17. Osztokodás a jutalmon.

Batthyány kardinális igen gyakran megfordult Rohoncon, saját családi jószágán, s ilyenkor özönlött hozzá boldog, boldogtalan, ismerős lévén jó szívérol, adakozásáról, de némileg arról is, hogy a tréfának

nagy kedvelője volt. Azért, aki mit tudott vagy mutathatott, sietett Rohoncra.

A közel eső falvak egyikéből hetivásárra ment be egy csizmadia, s amint Rohonc közelében járna téli időben, a város mellett levő tó befagyván, a jég hátán egy eleven rókát látott a csizmadia, s bármennyire közeledett, a róka nem ment el. Körülnézett a jámbor, hogy nincs-e valami vadászember közel, hogy a rókát kézre kapná, de nem volt. Mit csináljon már? Most alig volt a rókához tíz lépésnyire, mégsem szaladt el. Ekkor közelebb menvén megint, látja, hogy a róka orra a vízben van, de egy nagy csuka fogja ő kelmét éles fogaival. Nem okoskodik soká, hanem lévén nála egy üres zsák, melyben burgonyát akart hazavinni a hetivásárból, leveszi válláról s a rókát farkánál fogva halastól a zsákba dugja. Mert a civakodók nem tudának egymástól szabadulni.

Bekötvén a zsákját, Rohoncra ment, épen a kardinális lakához. Kéri a kapust, eresztené be, hogy ezt a tréfát a kardinálisnak megmutassa. A kapus nem ereszti be, mire a csizmadia addig rimázkodott, hogy a kapus azon föltétellel mégis bebocsátja, hogy negyedrészt odaadja annak, amit ezért a kardinálistól kap.

Fölmegy a lépcsőzeten, ott meg az inas állja útját, de utóbb az is alkura vette dolgát s egy negyedrészt az ajándékból kialakodott magának. De most jött még csak a Kammerdiener. Az még alávalóbb volt, tudván, hogy ajándék nélkül ki nem ereszti a kardinális, tehát kialakja az ajándéknak felét.

Bemegy a csizmadia s a kardinális vendégeivel jól mulatott a róka-histórián, s jó kedvében lévén, kérdi a csizmadiát, mit kíván.

— Száz botot, — kéri kereken a csizmadia.

— Elment fiam az eszed? — kérdik tőle mindannyian.

De csak addig erőszakoskodott, hogy utóbb a kardinális beleegyezett, gondolván, hogy ebből újabb tréfa kerekedik talán. Úgy is lett, mert amint a derest kitették, minthogy ez a szerszám abban az időben közönséges „asztali eszköz“ volt, s a két hajdú pedig készen várná a jó munkát, ekkor szólamlik meg a csizmadia, hogy 25 darab ebből, alku szerint, a kapusé, 25 az inasé, s végre 50 a harmadiké.

Látván a kardinális, hogy milyen cselédei vannak s mikép zsarolják a szegényeket, nagyon keveset töprenkedett, hanem a száz botot az illetőknek egytől egyig kiosztatta mindjárt.

Vas Gereben: *Nevecsünk*, 1856. 61. l. ÖM. X. 308. l. — Márton József: *Sokféle*, 1832. XVI. sz. 125. l. — Jókai Mór: *A magyar nép adomái*, 1857. 5. l. U. az: *A magyar nép élce*, 1907. 7. l. — Csukási József: *A magyar clerus adomáiban*, 1879. 6. l. (Batthyány kardinálisról). — Pósa Lajos: *Dalok, regék az ifjuság számára*, 1884. 55. l.: „A furfangos csizmadia“. Vö. Endrődi: *A magyar költészet kincsháza*, 1140. l. — Hang Ferenc: *Kalocsai szellemi omnibusz*, 1897. XLVI. l. Közölte Timár Kálmán, Ethn. XXI. 1910. 52. l. (Kollonits László kalocsai érsekről). — Kúnos: *Naszreddin*, 7. l. — Herkó Páter, VII. 1899. 25. sz. 7. l. (az Eulenspiegel-féle Csalóka Péterről. Naszreddin-változat), u. o. VII. 1899. 33. sz. 10. l. (Batthyány kardinálisról). — Dvorzsák János: *Adomák*, 1903. 6885. sz. (Mátyás királyról). — Ethn. XXII. 1911. 238. l. II. sz. (ruthén népmonda Mátyás királyról). — Honti Rezső: *Régi olasz novellák*, 43. l. (Sacchetti novellájának fordítása.)

Naszreddin ugorkát visz Timurlenknek, de ez, hogy kedvét szegje a hedsa kapzsi buzgalmának, annyi botütést rendelt a talpára, ahány ugorkát csak leszedtek a szekérről. Ötszáz darab volt rajta. Felét Naszreddin elszenvedte, de ekkor engedélyt kért az uralkodótól, hogy a büntetés másik felét a főajtónálló kaphassa, akivel előzőleg megegyeztek, hogy a jutalom osztozkodni fognak (Kúnos, 7. l. Wesselski, 328. sz.). — E híres tréfa számtalan változatban kering a világon. Első nyugati formája a XIV. században élt Sacchetti 195. novellájában olvasható Valois Fülöpről és egy parasztról elbeszélve. Vö. P. Toldo, *Z. d. Ver. f. Volksk.* XIV. 1904. 58. l. — Előfordul a *Gesta Romanorum* egyik-másik angol redakciójában is, vö. Wesselski: *Märchen des Mittelalters*, 1925. XIII. sz. 41. l. — A XV. században Bromyard angol dominikánus Frigyes császárhoz fűzi, akinek egy paraszt válogatott gyümölcsöket visz ajándékba, vö. *Summa praed.* J. 6. 19. Wright: *Selection of latin stories*, CXXVII. sz. Közli Katona Lajos: *Temesvári Pelbárt példái*, 1902. 39. l. — Az első német változat a XV. században Ottó osztrák hercegre és a kahlenbergi papra ruhazza a tréfát, vö. Bobertag: *Narrenbuch*, 1884. 10. l. — Ezzel függ össze Bebel facetiája, L. 2. c. 56: *De sacerdote calvi montis*. — Olvasható továbbá Paulinál, c. 614: *Den Thürhieter gab man 50 Streich*, és Straparolánál (VII. 3.) Leó pápáról és Cimarosto bresciai bohócról. — A keleti költészetben nemcsak Naszreddinnél, hanem az *Ezeregyéjszakában* is fellelhető, ahol Harun al Rasid udvara a színhely, vö. Mardrus ford. VII. 198. Chauvin: *Bibliogr.* V. 282. l. — Újkori feldolgozásai közül Voltaire (*Contes en vers*, 1827. I. 956. l.) és Pffeffel (*Fabeln*, 1840. 260. l.) meséjére lehet hivatkozni. — Grimm híres 7. meséjének (*Der gute Handel*) negyedik mozzanata az a kiindulópont, ahonnan tovább követhetjük érdekes változatait a nyugati meseirodalomban, vö. Bolte-Polivka, I. 62–65. l. — A további gazdag utalásokat, amelyekből e tárgynak az egész világra és minden korra kiterjedő elágazódása látható, az idézetteknek kívül l. Wright, 241. l. j., Dunlop-Liebrecht, 257. 330. l. Köhler, I. 495. l., Wesselski: *Bebel* I. 190. l. 56. sz. j., Wesselski: *Naszreddin*, I. 280. l. 328. sz. j., W. Anderson: *Kaiser u. Abt*, FFC.42. sz. 360. l., Bolte: *Pauli*, II. 390. l. 614. sz. j., Wesselski: *Märchen des Mittelalters*, 1925. 202. l. 13. sz. j., Bognár Teofil, EPhK. XVI. 740. l., Binder Jenő, Brassói áll. főreálisk. értesítője, 1892/93. 16–22. l.

18. Nehéz talány.

Hallotta a csíki székely, hogy a háromszéki nép mennyire felvilágosodott, éles eszű. Átjött Csikból próbát tenni. Három retket dugott a tarisznyájába, s ahogy elérte az első háromszéki falut, szóba állt az első székellyel.

— Jó napot, atyámfia, — szólt, — mindég hallottam, hogy magik háromszékiek nagy ésszel bírnak. Hát elgyüttem próbát tenni. Találja ki kend, hány retek van a tarisznyámban. Ha eltalálja, mind a hármat kendnek adom.

A háromszéki ember mosolygott, végig dörzsölte az orrát s nagy gondolkozva azt felelte:

— Hány retek? Három.

A csíki székely nagyot bámult a feleletre s visszamenve Csikba így jellemezte a háromszékieket:

— No hát én mondom, hogy nagy eszük van.

Magyar Herkó Páter, XV. 1907. 8. sz. 10. l. XII. 1904. 5. sz. 10. l. — Vas. Ujság, 1856. 21. sz. 184. l. — Vas Gereben: *No még egyet nevéssünk*, 1856. 276. l. — Hétféjű Sárkány, I. 1866. 2. sz. 7. l. — Gracza György: *Nevető Magyarországnak*, II. 228. l. — Herkó Páter, I. 1893. 13. sz. 13. l. — Csulak Lajos: *Góbéságok*, 1902. 3. l. — Péterfy Tamás: *Nete ne!* 1910. 88. l. — *Az Est*, XXII. 1931. 172. sz. 3. l. (arisztokrata vice).

Együgyű vonásaiból könnyű ráismerni a tréfa Naszreddin-kapcsolatára. A hodsza zsebében barack volt s a mellette elhaladó embereknek ezt mondta: „Aki kitalálja, hogy mi van a zsebemben, az kapja a legnagyobb barackot“. Azok felelték: „Barack“. „Hát honnan tudjátok? Ördögötök van, hogy kitaláltátok“. Vö. *Revue d. trad. pop.* XVI. 459. l. Wesselski: *Naszreddin*, 340. sz. és II. 181. l. j.

19. Isten tudja.

A falusi mester hosszú nadrágszíjával megköté a tehén lábát, de a tehén elszakítá a kötelet és elvitte magával a mestert is. Ezt látván a pap, kérdé a mestertől:

— Hová, hová?

— Isten tudja, meg a tehén, — felelé a mester.

Sirisaka Andor: *Magyar közmondások könyve*, 1890. 84. l. — Ludas Matyi, II. 1868. 28. sz. 221. l. — Az Üstökös, XXV. 1873. 13. sz. 153. l. — Jókai Mór: *Rab Ráby*, 51. k. 297. l.: „Tudtam, hogy visz valahová az a ló, de hogy hová, azt ő tudja“ (Karaestáji). — Pósa Lajos: *Dalok, regék*, 1884. 68. l. „Szent Péter“ e. versében:

Megkövetem, kérem ássan,
Hova szalad olyan gyorsan?
„Azt csak a jó Isten tudja,
Meg a tehén!“

Naszreddin öszvére egyszer egészen más utat vett, mint ahogy azt a hodsza akarta. „Hová hová, hodsza?“ — kérdezte egy barátja. „Ahová az öszvér akarja“, — válaszolt Naszreddin. Vö. Wesselski: *Naszreddin*, 343. sz. — Megvan továbbá a szerb és a horvát szerkezetben is, vö. *Revue d. trad. pop.* XVI. 460. l., Keleti Szemle, I. 222. l. — Hasonló változat olvasható ebben a francia gyűjteményben: *Roger Bontemps en Belle humeur*, Cologne, 1670. 357. l. Vö. Wesselski: *Nasr*, II. 181. l.

20. A jó fiú.

Egy palócot felvernek egykor éjszaka, hogy az anyja meghalt. Másik oldalára fordulván így szólt:

— Oh Istenem! Mely igen szomorú leszek én reggel, ha felébredek.

Hasznos Multságok, 1821. I. 190. l. — *Halálra nevetető könyv*, 1811. II. 11. l. 17. sz. — Ligeti Vidor: *Multságos sokféle*, 1832. 37. l. 97. sz. — Nagy Ignác: *Bors és paprika*, 1845. II. 55. l. 422. sz.

Teljesen hasonló a horvát Naszreddinben olvasható változat: *Posurice i sale Nasredina*, Zagreb, 102. l. Vö. Wesselski: *Naszreddin*, II. 135. l. 453. sz. j.

21. Nagy bánat.

Bagó János palóc gazdát nagy csapás érte, meghalt a felesége. Síratra hét napig folyvást, végre a tisztelendő úr kenetteljes szavaira megvigasztalódott. Alighogy ez megtörtént, újabb baj merült föl. Megdőglött a tehene. Ezt is siratta keservesen. A tisztelendő úr újból vigasztalni kezdi, de hiába, a palóc bánata nem csillapult.

— Ej no, gazduram, ez mégsem járja, hogy kend a tehén miatt most annyira búsul, holott a felesége halála után elég hamar megvigasztalódott, — feddi szemrehányólag a lelkész.

— Persze, hogy úgy van, — feleli Bagó uram, — mert hát mikor az asszony meghótt, már harmadnapra keenálgattak szebbnél szebb fe-

leségnek való lányokkal, de most, hogy a tehenem pusztult el, bezzeg nem keenál meg senki egy rugott bornyuval sem.

Uram Bátyám, I. 1886. 17. sz. 5. l. — Gracza György: *Nevető Magyarország*, I. 134. l. — Mátyás Diák, V. 1892. 36. sz. 5. l. — Herkó Páter, I. 1893. 11. sz. 11. l. — Magyar Herkó Páter, XV. 1907. 13. sz. 10 l., XVI. 1908. 6. sz. 14. l. — Csillag Máté: *Zsidó anekdoták*, 1925. 69. l. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 113. l. — Az Ojság, XII. 1931. 30. sz. 4. l.

A szerb Naszreddinben olvassuk, hogy amikor meghalt a hodsza felesége, azzal vigasztalták az emberek, ne búsuljon, majd még sokkal szebb és jobb asszonyt kap. Később megdöglött a lova. „Most senki sem jön hozzám, — mondta, — azzal a bátoritással, hogy jobb lovat szerez. Azért jobban sajnálom lovamat, mint feleségemet“ (457. sz.). — Bouchet: *Les serées*, par E. Roybet. 1882. V. 69. l. — Roda Roda: *Der Pascha lacht*, 1909. 124. l. — Wesselski: *Das lachende Buch*, 1914. 107. l. 36. sz. — Vö. Wesselski: *Naszreddin*, II. 124. l. 457. sz. j.

22. Célszerű büntetés.

- Komám asszony, miért veri azt a szegény leánykát?
- A bögre eltörése végett, — mond az anya.
- De amint látom, komám asszony, még a bögre nincs eltörve.
- Ja! Ha el volna törve, akkor már a verés nem használna semmit.

Vihogó Aladár: *Adomák a magyar nép életéből*, é. n. 10. l. — Garabonciás Diák, VI. 1887. 45. sz. 359. l. — Az Üstökös, XXXIII. 1890. 1719. sz. 81. l., XXXIX. 1896. 33. sz. 314. l. 40. sz. 399. l. — Bolond Miska, III. 1899. márc. 8. sz. — Ördög Pirula, I. 1901. 19. sz. 2. l.

Naszreddin görög változatában (113. sz.) olvassuk, hogy a hodsza az inasát, valahányszor korsó vizért küldte, mindig jól megverte. Amikor eljárásáról egy barátja felvilágosítást kért, ezt felelte: „Azért teszem, hogy ügyeljen a korsó épségére, mert ha egyszer eltörte, fölösleges minden verés“. Németül közli Wesselski: *Naszreddin*, 499. sz., vö. II. 231. l. j. — A büntetés céltalanságáról szóló ellenkező anekdotát l. György Lajos: *Kónyi János Democritusa*, 1932. 57. l. 23. sz.

23. Megfelelő követ.

Gróf Kohári Istvánhoz, a nagy érdemű s még nagyobb emlékezetű magyarhoz, követeket küldöttek a kecskeméti esküdtek. Nem tetszettek Kohárinak a követek, sőt nyers nyakasságuk miatt meg is bosszankodván reájok, azt kérdezte tőlük, hogy nincsenek-e Kecskeméten okosabb emberek, kiket hozzája követül küldöttek volna?

— Vannak, vannak — felelének amazok — elegen. De jobb helyre jobb kell. Ide mi is jók vagyunk.

Dugonics András: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*, 1820. II. 24. l. 1. sz. j. — *Halálra neveltető könyv*, 1811. II. 17. l. 26. sz. — Hasznos Mulatságok, 1823. I. 72. l. — Nemzeti vagy hazai kal. 1851. — Ballagi Mór: *Magyar példabeszédek*, 1850. 219. l. 3810. sz. — Vas Gereben: *Nevezzünk*, 1856. 218. l. ÖM. X. 337. l. — Rajkó: *A régi jó táblabíró*, 1859. I. 115. l. — *A Bach-korszak adomáiban*, 1869. 100. l. — *Adomatár*, 1871. 174. l. 250. sz. — Ludas Matyi, VII. 1873. 3. sz. 19. l. — Az Üstökös, 1859. II. 15. sz. 124. l., 18. sz. 152 l., XXVII. 1875. 20. sz. 249. l., XLVIII. 1905. 49. sz. 5. l. — Jókai Mór: *A Damokoszok*. 56. k. 72. l. Czirjék Boldizsár követségben jár Akmet basánál. „Hát már nincs náladnál okosabb ember a Székelyföldön, te góbé, hogy téged küldtek ide?“ „Van bizony ottan, hanem azt okosabb helyre küldik“. — Nevezzünk, 1873. 67. l. — Vén Hegedős: *Kátsa cigány adomái*. Jó könyvek, 79. sz. 20. l. — Uram

Bátyám, I. 1886. 25. sz. 8. l., XIX. 1904. 17. sz. 199. l. — Sirisaka Andor: *Magyar közmondások*, 1890. 92. l. — Szilágyi Sándor: *Székely adomák*, M. Nyelvőr, XX. 1891. 476. l. — *Pipafüst*, 1898. 105. l. — Csulak Lajos: *Góbéságok*, 1902. 103. l. — Kúnos Ignác: *Mosolygó napkelet*, 161. l.

Némiképen eltérő csattanóval hasonló történetet jegyzett föl a görög Naszreddin (117. sz.). A hodsát, aki tudvalevőleg visszataszítóan csunya külsejű ember volt, valami vajdához küldték követül, hogy a falu parasztjainak hódolatát tolmácsolja. A vajda Naszreddin furcsa alakját és természetét látva, így szólt: „Hát nem akadt más ember, épen neked kellett előttem megjelenned?” „Uram, — válaszolta a hodsá, — az embereket emberekhez küldik. Engem hozzád küldöttek.” Vö. Wesselski: *Naszreddin* 503. sz. II. 232. l. még a következő párhuzamokat idézi: Zabata: *Diporti de viandanti*, 40. l., Juan de Arguijo: *Sales espanoles*, II. 209. l., Harsdörffer: *Ars apophthegmatica*, 222. l. 998. sz.

A bemutatott 23 szövegben a magyarrá formálódott Naszreddin-anekdóták gazdag változatsoportja vonult fel.⁷ Valamennyinél nyilvánvaló a kapcsolat, de az is világosan látszik, hogy nemcsak a környezetük vonásait vették át, hanem a magyar néphumor színeit is magukra öltötték. Annyira áthasonult formák, hogy pusztán szellemükből meg sem lehetne határozni távoli összefüggéseiket. A magyar kedélyvilág virágainak látszanak s első tekintetre gyanú sem fér az eredetiségükhöz. A kutatásnak az az eredménye azonban, amely bennük Naszreddin-elemeket állapít meg, korántsem jelenti azt, mintha ki kellene rekeszteniük őket a magyar anekdotakincsből. A párhuzamul felsorolt adatokból látni lehet, hogy voltaképen a néphumor közös kincstárából való világszerte elterjedt darabok ezek, amelyek kikutathatatlan módon nálunk is megtelepedtek s önálló élethez jutottak. Tanulmányunknak tehát nem is lehetett az a célja, hogy elvitassuk őket a magyar humor tartalmától, hanem csupán az, hogy kimutassuk a magyar anyag Naszreddin-típusú rétegét, mely nemcsak nálunk, hanem Kelet és Nyugat tréfálkozó kedvében mindig és mindenütt megtalálható. Egy részüket mi is feldolgoztuk és magunkhoz idomítottuk. Már az magában véve jellemző, hogy a típusnak milyen elemei szívódtak föl és miképpen asszimilálódtak kedélyvilágunkban.

György Lajos.

⁷ A teljesség kedvéért utalunk még azokra az anekdotákra, amelyeknek Naszreddin kapcsolatát a kutatás már kiderítette. — 1. Kónyi János *Democritusának* 13 anekdotája függ össze Naszreddin tréfaival. Ezek kivétel nélkül olyanok, amelyek utólagosan tapadtak Naszreddin nevéhez. Vö. György Lajos: *Kónyi János Democritusa*. M. Tud. Akadémia, Budapest, 1932. 173. l. (Naszreddin címszó.) — 2. Naszreddin 70. tréfájának (tudós kérdések) magyar kapcsolatairól l. György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai*, Erd. Múzeum, XXXVI. 1931. 380—381. l. Erd. Tud. Füzet. 40. sz. 28—29. l. — 3. Az 55. és az 515. Naszreddin-tréfa Mikszáth anekdotái közt jelentkezik. Vö. György Lajos, IK. 42. 1932. 27. 255. l. (25. sz.). IF. 47. sz. 11. 39. l. — 4. Arany János *Fülemiléjének* Naszreddin kapcsolatáról l. Trostler József, IK. XXIV. 1914. 418. s. kl. — 5. Ugyancsak Arany János *Bajusz* c. versének és Naszreddin 455. tréfájának rokonságáról l. Berze Nagy János, Ethn. XXVII. 1916. 137. l., és Solymossy Sándor, Ethn. XXIX. 1918. 133. s. kl. — 6. *Ludas Matyi*-tárgyunknak szintén van vonatkozása Naszreddinnel, vö. Wesselski: *Naszreddin*, 437. sz.

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Elnöki megnyitó az E. M. E. 1933. február 26-i közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés!

Mindig szívesen jöttem az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálatára, mert az Erdélyi Múzeum-Egyesület céljában és hivatásában azt láttam, amit magam is egész életemen keresztül hirdettem és követni igyekeztem: hirdetni az elfogulatlanságot s ezen keresztül az emberiség jobbulásán dolgozni. Nyolcvan évvel a vállamon ma még nagyobb örömmel siettem az Erdélyi Múzeum-Egyesület évi rendes közgyűlését vezetni, mert jóleső érzéssel tölt el, hogy az Egyesület zavartalan működésének útjában álló akadályok közül az egyik megszűnt.

Ismeretes a tisztelt Közgyűlés előtt, hogy 1929. december 15-én tartott rendkívüli közgyűlésünk új alelnököket választott báró Jósika János és dr. Róth Hugó alapító tagok személyében. Az alelnökök azonban nem láthatták el tisztségüket, mert a minisztérium éveken keresztül nem terjesztette fel őket legfelsőbb megerősítésre, miként azt az Egyesület alapszabálya előírja. Örömmel jelenthetem most a tisztelt Közgyűlésnek, hogy a minisztérium felterjesztésére Ófelsége 1933. február hó 14-én kelt 351. számú legmagasabb királyi határozatával Báró Jósika János és Dr. Róth Hugó alelnökök megválasztása megerősítést nyert, minthogy az Egyesület alapszabályai szerint voltak megválasztva. A királyi megerősítésről szóló hivatalos miniszteri leiratok e hónap 21-én érkeztek le az Egyesülethez. Üdvözlöm a jelenlevő Dr. Róth Hugó alelnök urat. Sajnos, Báró Jósika János leküzdhetetlen akadályoztatása miatt a közgyűlésen nem jelenhetett meg.

Tisztelt Közgyűlés! Midőn elnöki minőségemben e helyről mondok hódolatteljes köszönetet megválasztott alelnökeink legfelsőbb megerősítéseért, nem mulaszthatom el, hogy kifejezést ne adjak annak az ohajomnak, hogy az Egyesület jogi helyzete is mindkét fél megalégedésére minél előbb elintézését nyerjen, hogy az Egyesület akadálytalanul élhessen hivatásának. Az Egyesület a tiszta, elfogulatlan tudomány művelésével és terjesztésével az elfogulatlanság szószólója. S talán soha nagyobb szükség nem volt, mint épen ma, hogy az egész emberiséget jellemző elfogultságot a megértés és kölcsönös megbecsülés váltsa fel, hogy az emberek közeledjenek egymáshoz a jóakaratban.

Ma azt látjuk, hogy a szélsőségek emberei akarják erejüket összemérni. Az a baj, hogy az elfogult emberiség a tudomány vívmányait egymás ellen igyekszik felhasználni, pedig a tudománynak nem a rom-

bolást, hanem az építést kell szolgálnia; nem lehet az a célja, hogy a meglevő nyomorúságot növessze, hanem, hogy azt megszüntesse. Ebben látom minden kultúrintézmény célját s e téren Egyesületünk előtt is szép feladatok állanak, mert résztvehet az emberiség javulásáért folyó munkában.

Hirdesse tehát továbbra is — és az akadályok megszűnése után — még fokozottabban az elfogulatlan tudományt. Főleg a fiatalokra várnak e téren nagy feladatok. Nekik kell igyekezniök, hogy az elfogultságot megszüntessék, mert csak így lehet jóindulat s állhat be a javulás. Boldognak érezném magam, ha ebben az irányban haladást vehetnék észre.

Üdvözlöm a Kormánybiztos urat, a közgyűlésen megejlemtetek, s ezzel a közgyűlést megnyitom.

Gróf Wass Béla,
elnök.

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum 1932. évfolyamáról.

Az 1932. évben az Erdélyi Múzeum új folyamának III., a fennállása óta a XXXVII. kötete jelent meg 3 füzetben, 1—12. számban. Ez az évfolyam is két részre tagolódott. A főrész a bölesészet-, nyelv-, történettudományi és jogtudományi szakosztály, a mellékrész a természettudományi és orvostudományi szakosztály közleményeinek állott rendelkezésére. A főrész terjedelme 23 ivet és 10 lapot, a mellékrész 4 ivet és 10 lapot tett ki. Az Erdélyi Múzeum XXXVII. kötete tehát 28 és $\frac{1}{4}$ ivet foglal magában, vagyis semmivel sem áll mögötte az előbbi évfolyamok terjedelmének. Folyóiratunk az idén 700 példányban jelent meg. Az Egyesület tagjai 300 lej kedvezményes áron kapták, a nem tagoknak és a könyvkereskedőknek az előfizetési árat 400 lejben szabtuk meg. 134 belföldi és külföldi folyóirattal állottunk csereviszonyban. Ez a mult évihez viszonyítva visszaesést mutat. Ennek az a magyarázata, hogy törölnünk kellett 73 olyan folyóiratot, amelyek nem küldötték meg cserepéldányaikat. Az általános gazdasági leromlás alaposan meggyérítette előfizetőink számát. Az év folyamán 77 előfizetőt vesztettünk s mindössze csak 11 újat sikerült szereznünk.

A folyóirat mellett álló Erdélyi Tudományos Füzetek sorszáma az 1932. évben 41-ről 52-re emelkedett. Az év folyamán kiadott 11 füzet — ezek voltaképen nem önálló kiadványok, hanem a folyóiratunkban megjelent dolgozatoknak a szerzők kívánságára készült különnyomatai — 20 és $\frac{3}{4}$ ív terjedelmet ért el. Ezek a füzetek alkalmasak voltak arra, hogy értékesebb tanulmányainkat szélesebb körben terjeszthessük. Könyvtárosi forgalomba is bocsátottuk őket s terjedelmük szerint 50, illetőleg 80 lejért árusítottuk.

Megjelent továbbá az Egyesület kiadásában az 1931. évben Nagyenyeden tartott X. vándorgyűlésünk Emlékkönyve 7 és $\frac{1}{4}$ ív terjedelemben. Az Emlékkönyvet megküldöttük mindazon folyóiratoknak, amelyekkel összeköttetésben állunk, továbbá ingyen eljuttattuk Egyesületünk azon tagjainak, akik tagsági kötelezettségüknek eleget tettek. A folyóirat kedvezményes árával és az Emlékkönyv megküldésével igyekeztünk Egyesületünk tagjainak előnyt juttatni és érdeklődésüket magunkhoz kapcsolni.

A felsorolt adatok összegezéséből az az eredmény állapítható meg, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1932. év folyamán pontosan 900 nyomtatott oldalt kitevő, 56 és $\frac{1}{4}$ ív terjedelmű tudományos kiadvány megjelenését tette lehetővé. Ez anyagiakban 357.418 lej költséget jelent. Fedezésére az Egyesület 242.349 lejt fordított, a magyar társadalom pedig 115.069 lejjel járult hozzá. Ebből is látszik, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományos törekvéseket nemcsak erkölcsileg támogatja, hanem terheit is kétharmad részében ő maga viseli.

Felsorolt kiadványainkból a Minerva R.-T.-tól vezetett folyószámlánk javára az év folyamán 342.288 lej folyt be. A mutatkozó hiány, amelyet teherként az 1933. évi költségvetésünkbe kellett beállítanunk, 15.130 lej. Tekintetbe véve, hogy az 1932. évet az 1931. évről áthozott 45.000 lej összegű tartozás terhelte, amelyet javarészen sikerült is letörlesztenünk, továbbá azt is mérlegbe vetve, hogy a jelenlegi 15.130 lej tartozásunk fedezésére 59.750 lej kinnlevőségünk van az előfizetőinknél, az évi mérleget megnyugtatónak, sőt az előző évekenél jóval kedvezőbbnek kell minősítenünk.

Az Erdélyi Múzeum szellemi részét a következő adatok világítják meg:

Az 1932. év folyamán a XXXVII. kötetünkben 16 filozófiai, társadalomtudományi, jogtudományi, irodalomtörténeti, történelmi, művelődéstörténeti, természettudományi, és orvostudományi tárgyú tanulmány jelent meg. Jó részük az Egyesület szakosztályainak működéséből került ki. Négy kisebb közleményben hoztunk felszínre eddig nem ismert új erdélyi adatokat. Könyv- és folyóiratszemlénkben 58 könyvről és tanulmányról adtunk tájékoztató ismertetést. Adattárunkban 3 közlemény jelent meg, s gondoskodtunk arról is, hogy az Egyesületünk jelenlegi helyzetének és működésének adatai a nyilvánosság számára hozzáférhetők legyenek. A bibliografiát tovább folytattuk. Ebben az évfolyamban az 1931. évi erdélyi magyar könyvtermelést tartottuk számon. Az Emlékkönyvünket is figyelembevéve, az 1932. évben összesen 97 tudományos közlemény megjelenését tettük lehetővé.

Mivel az Erdélyi Múzeum az egyetlen magyar tudományos folyóirat Erdélyben, amely a szellemi tudományokat épűgy felöleli, mint a természettudományokat, a felsorolt adatok egyszersmind a magyar tudományosság erdélyi mérlegét is jelentik. Összes közleményeinknek különleges erdélyi jellege van és a legtöbb szoros kapcsolatban áll egyrészt az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos szerveivel, másrészt a magyar tudományosság erdélyi magyar kérdéseivel. Egyesületünk tehát

azzal a nyugodt önérzettel tekinthet munkásságának erre a részére, hogy a legjobb lelkiismerettel és szinte erejét fölülmuló áldozatkészséggel mindent megtett, amit multjának és hagyományainak kötelező erejénél fogva az erdélyi magyar életben meg kellett tennie a magyar tudományos törekvések ápolása, fenntartása és meggyökereztetése érdekében.

Tisztelettel kérem a Tek. Választmányt, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni és javasolni a közgyűlésnek az 1932. évre szóló felmen-tésem megadását.

Cluj-Kolozsvár, 1933. január hó 30-án.

Dr. György Lajos.

főtítkár, az Erdélyi Múzeum szerk.

Titkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1932. évi működéséről.

Az elmúlt 1932. évet az egész világon általánosan a válság évének tartják, de talán sehol sem hozott annyi rombolást, mint erdélyi magyar kisebbségi életünkben. A gazdasági viládkriszisnek nevezett áradat vi-rágzó intézményeink hosszú sorát sodorta magával s tisztviselő, iparos és munkás osztályunk ezreinek életlehetőségét ingatta meg alap-jában. Panasz és aggodalom, amerre fordulunk. A gazdasági leromlást mindenütt természetszerűleg követi nyomon a szellemi élet válsága, de kisebbségi életünkben e téren is speciálisan nehéz helyzetet adott nekünk a Rendeltetés. Segítség sehonnan sem várható, amúgyis szárnya-szegett kultúrintézményeink ugyanis megújhodást keresésükben az egyetlen erőforrást abban remélhették megtalálni, ha az intézmé-nyeinkért való öntudatos áldozatkészséget népünk mind szélesebb réte-geibe sikerül belevinni. Tagadhatatlan, hogy e tekintetben az utóbbi évek örvendetes haladást kezdtek mutatni. De a legutóbbi két év a dol-gok ilyenén menetét nemcsak megakasztotta, hanem az elért eredménye-ket is szinte megsemmisítette. Az 1932. év pedig a leromlást betetőzte. A szegénységre való hivatkozás — kevés kivétellel — kisebbségi magyar népünk legtöbb tagjánál ma már nem ürügy az adakozás elől való ki-búvásra, hanem szomorú valóság, mellyel intézményeinknek komolyan számolniok kell. S itt hozzá kell tennünk, hogy magyar népünknek épen az a rétege szegényedett le legjobban, amelyik kultúránk fenntartásáért öntudatosan a legtöbb áldozatot hozta.

Ámbár az 1932. évben kulminálódott válság érezette hatását Egye-sületünkkel szemben is, — tagdíjak fizetésének csökkenése, folyóiratunk előfizetőinek nagymérvű apadása — még sem tudta az Egyesületnek sem a magyar tudományosság fenntartásáért és előbbviteléért folyta-tott szerénykeretű munkáját megakasztani, sem pedig az Egyesület

anyagi létalapját megingatni. Sőt mondhatjuk, hogy a mult év mindkét irányban az Egyesület erőpróbája volt, de ezt az erőpróbát az Egyesület kiállotta. Mert hála a tudományt kedvelők és művelők áldozatkészségének s a választmány és közgyűlés bölcs előrelátásának, erkölcsiekben és anyagiakban egyaránt előbbrejutást hozott Egyesületünknek az elmúlt rossz év is.

Szakosztályaink az előbbi éveknél is fokozottabb mértékben tartották népszerűsítő és szakelőadásait. Nagybányán orvoskongresszussal egybekötött szépen sikerült vándorgyűlést rendeztünk. Az Egyesület szakosztályai a mult évben összesen 125 előadást tartottak. Három évvel ezelőtt megújított folyóiratunk 1932. évfolyama sem tartalomban, sem terjedelemben nem maradt mögötte az előző évfolyamoknak. Megjelentettük az enyedi vándorgyűlés tekintélyes Emlékkönyvét, tudományos füzetekünk száma 52-re gyarapodott, sőt a régészeti ásatások terén is megtettük a kezdő lépéseket a makkfalvi—szentistváni—csókfalvi ásatásokkal, melyeknek eredménye az Egyesület részéről hozott anyagi áldozat arányát messze felülmulta. A behozott anyag tudományos feldolgozása most van folyamatban az ásatást vezető Herepei János kiküldöttünk részéről. Az ásatással birtokunkba került anyag a tudományos feldolgozás után Érem- és Régiségtárunk gyűjteményét fogja gyarapítani.

Anyagi téren nagy biztonsági érzetet ad az a körülmény, hogy az Egyesület eddig bankbetétben levő készpénzének nagy részét, 1,093.000 lejt (1,000.000 L. vételár + 93.000 L. illeték és költségek) a választmány és közgyűlés határozata alapján a mult évben szerencésnek látszó vétellel a helybeli, Str. Regalá-Majális u. 1. szám alatti házba fektettük. A tehermentesített ingatlan az Erdélyi Múzeum-Egyesület nevére való telekkönyvi átírása mindjárt a szerződés létrejötte után megtörtént. Az ingatlan jövedelme a szerződés szerint 1932. május 1-től volt az Egyesületé. A jelenlegi két ingatlannal az Egyesület további működése a megszokott szerény keretek között és takarékoskodással még a mai gazdasági viszonyok mellett is biztosítottnak látszik. Nem tudta megzavarni az Egyesület anyagi helyzetét még az a körülmény sem, hogy az 1932. év április végén hozott lakbérleti törvény a lakberekben 30%-os kényszereszként írt elő s az Egyesületet a már nagyrészt megkötött és amúgyis leszállított értékű bérszerződések megváltoztatásával több mint 100.000 L. veszteség érte. A körültekintéssel összeállított költségvetésnek tudható be, — miként jelentésében az ellenőrző bizottság is megjegyzi — hogy az egész év folyamán mindössze csak 38.552 L.-t tesz ki a deficit, ámbar a bankbetétek sem érthették el a mult év január—februárjában gondolt kamatot. Az okok ismeretesek. Az említett deficitnek is nagy része hihetőleg kiegyenlítődik a 30.150 L. bérhátrálékkal, ami a két háznál a mai viszonyok között egyébként igazán nem mondható nagyinak.

Egyetlen sikertelenséget jelent az Egyesület 1932. évi működésében az állammal szemben való viszonyunk megoldatlansága. Az immár 15. éve folyó vitában és tárgyalásokban a mult év sem hozott tényleges eredményt. Nem mintha az 1932. év nyomtalanul tűnt volna el e tekintetben is. Voltak s talán még most is vannak biztató je-

lek, hogy a jobb belátás meg fogja hozni a mindkét félt kielégítő megoldást s megszűnik végre az a 15. éve tartó jogtalan helyzet, hogy az Egyesület gyűjteményeit minden ellenszolgáltatás nélkül használja a helybeli egyetem, sőt az egyik tárnál (Ásványtár) még az is megtörténhetik, hogy az Egyesület közgyűlésileg kiküldött bizottsága az ellenőrzést már évek óta nem ejtheti meg. Hiabavalónak bizonyult eddig a közgyűlés tiltakozásának évenkénti felterjesztése a minisztériumba. Másik gyűjteményünkénél (Állattár) pedig kiküldött ellenőreink a konzerválás hiányossága miatt jelentékeny és veszélyesnek tartott mulasztást tapasztaltak. (A bizottság észrevételeire fel fogjuk hívni a minisztérium figyelmét.) Egyébként az a helyzet a táraknál, hogy az állam nem bocsát kellő összeget a tára fenntartására s ezt a tára nagyon nélkülözik s megsínylik. Az Egyesület, hogy a tára anyagának nagyobb károsodását megelőzze, választmánya útján megengedte, hogy az Egyesülettől kapott dotáció kivételesen gyarapítás helyett fenntartásra legyen fordítható.

Mindezek az akadálygördítések, melyek az Egyesület jogi helyzetének megoldása körül immár 15. éve mutatkoznak, s melyek tagadhatatlanul károsan befolyásolják az Egyesület működését, nem ingathatják meg az Egyesület jövőjébe vetett hitünket. Mert a külső akadályok az Egyesületért dolgozók kitartását csak erősítik. Ez a pszichológiai ok adja magyarázatát annak, hogy Egyesületünk működésében nemesak, hogy ellanyhulás nem állott be a külső nehézségek ellenére, hanem évenként fokozódó tevékenység tapasztalható. Az igazságért való harc oly erkölesi tőkét jelent a küzdők számára, mely nem ismer akadályokat s nem tűr elfáradást. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület működése elé pedig csak azok támaszthatnak nehézségeket, kik nem ismerik annak altruisztikus nemes céljait s e célok érdekében eddig kifejtett heroikus küzdelmét. Az igazság megismerése az akadálygördítők számát szükségszerűen kell, hogy lepassza, s el kell jönnie annak az időnek, midőn a jobb belátás támogatással fogja elősegíteni Egyesületünk zavartalan működését. Ebbeli reményünket nem adjuk fel.

1932. január 1-től december 31-ig bezárólag a szakosztályok a következő előadásokat tartották:

Népszerűsítő előadások (időrendben).

Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály:

1. *Dr. Tavaszy Sándor:* Apáczai Csere János, 2. *Dr. Gyalui Farkas:* Misztótfalusi Kis Miklós, 3. *Dr. Imre Lajos:* Bod Péter, 4. *Dr. Csűrű Bálint:* Pápai Páriz Ferenc, 5. *Dr. Biró Vencel:* Huszti András, 6. *Dr. Bitay Árpád:* Gróf Batthyány Ignác, 7. *Puskás Lajos:* Gróf Kemény József. (Összesen 7 előadás.)

Természettudományi szakosztály:

1. *Dr. Tulogy János:* Léghajó útam a „Graf Zeppelin”, 2. *Török Zoltán:* Úsznak-e a szárazföldek?, 3. *Dr. Ferenczi Sándor:* A Duna del-

tájának állatvilága, különös tekintettel a madarakra, 4. *Cseke Domokos*: Képek a Csendes Óceán szigetvilágából, 5. *Xántus János*: Időjóslás, 6. *Dr. Balogh Ernő*: A mezíadi barlang, 7. *Bányai János*: A homoródmási barlang és környéke, 8. *Dr. Szádeczky K. Gyula*: A szamosfalvi sósfürdő geológiája. Várhatunk-e ipari földgázat Kolozsvár környékén?, 9. *Dr. Szász Ferenc*: Van-e élet más égitesteken?, 10. *Dr. Balogh Ernő*: Az ég tükrei. (Összesen 10 előadás.)

Orvostudományi szakosztály:

1. *Dr. Guzner Miklós*: A testi és lelki élet alkattani alapon, 2. *Dr. Parády Ferenc*: A villanyáramokozta balesetekről és halálról, 3. *Dr. Vértés Oszkár*: Mit köszönhetnek az anyák Semmelweisnek? (Összesen 3 előadás.)

Jog- és társadalomtudományi szakosztály:

1. *Dr. Ujvárosi Miklós*: A tulajdonjogról, 2. *Dr. Bartha Ignác*: A motoriumról, 3. *Dr. Szegő Imre*: A jog fejlődésének újabb irányai, 4. *Dr. Tusa Gábor*: Forgács, aktuális jogi problémák, 5. *Dr. Sulyok István*: A társadalmi fejlődés új irányai, 6. *Dr. Balogh Arthur*: A kisebbségek nemzetközi védelme és az állami jogok. (Összesen: 6 előadás.)

Szakelőadások:

Bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály:

1. *Dr. Varga Béla*: Az individuálitás kérdése, 2. *Dr. Kántor Lajos*: Magyarok a román népköltészetben, 3. *Dr. Gál Kelemen*: Modern nevelési rendszerek, 4. *Dr. Tavaszgy Sándor*: Az existenciális gondolkodás, 5. *Dr. Gyalui Farkas*: Kisszántói Pethe Ferenc. (Összesen 5 előadás.)

Természettudományi szakosztály:

1. *Török Zoltán*: Jegyzetek a suvadások morfológiai jelentőségéről, 2. *Török Zoltán*: Az Ugra-homoródi bazalt breccia, 3. *Bányai János*: A hargitai opálbarlang, 4. *Dr. Szádeczky K. Gyula*: A Föld ez évben megjelent geológiai térképének bemutatása, 5. *Dr. Balogh Ernő*: A mezíadi barlang kialakulása. (Összesen: 5 előadás.)

Orvostudományi szakosztály:

1. *Dr. Koleszár László*: Rák probléma I. rész, 2. *Dr. Elián Erzsébet*: Laboratóriumi készítmények bemutatása, 3. *Dr. Koleszár László*: Rákprobléma. II. rész, 4. *Dr. Leitner Fülöp*: Pericarditis purulenta gyógyítása otochinnal, 5. *Dr. Márkos György*: Pericarditis serosa rheumatica gyógyult esete (beteg-bemutatás), 6. *Dr. Koleszár László*: Rákprobléma. III. rész, 7. *Dr. Török Imre*: Paravénába adott injectio körül létrejött idegbénulás sebészi kezelése, 8. *Dr. Koleszár László*: Rákprobléma. IV. rész, 9. *Dr. Veress Ferenc* és *Dr. Feszt György*: Juxta articularis nodositás esetének bemutatása, 10. *Dr. Koleszár László*: Rákprobléma. V. rész, 11. *Dr. Grünvald Ernő*: 18 hónapos gyerek tüdő-

tályogos esetének bemutatása. Pertussis és tbc. spontan pneumothorax esete. Bemutatás. 12. *Dr. Koleszár László*: Rákprobléma. VI rész, 13. *Dr. Orient Gyula*: Megemlékezés Ostwaldról, 14. *Dr. Koleszár László*: Megemlékezés Dr. Török Imréről, 15. *Dr. Goldberger Ede*: Orvos és adózás, 16. *Dr. Márkos György*: Új scarlat serum immunbiológiai megvilágításban, 17. *Dr. Herschkovits I.*: Vesekő esetek röntgen diagnosisa. (Röntgen képek bemutatásával), 18. *Dr. Bogdán Károly*: Hólyag diverticulumokról, 19. *Dr. Gyergyay Árpád*: A fülkürtműködés és annak bemutatása, 20. *Dr. Kiss Ferenc* (Szeged): Az autonóm idegrendszer újabb kutatásai, 21. *Dr. Schmidt Béla*: Az áthangolás új faja, 22. *Dr. Takács Sándor*: A pelagráról, 23. *Dr. Perl Ottó*: A fogak szuvasodásának okairól és annak megelőzéséről, 24. *Dr. Koleszár László*: A nyálkövekről saját esetei kapcsán. A parotis Küttner-féle megbetegedéséről, 25. *Dr. Koleszár László*: Acut pharyngitisről, különös tekintettel a streptococcus által előidézett pharyngitisre, 26. *Dr. ifj. Gspann Károly*: Gyógyszer-e a calcium a tuberculosis kezelésében?, 27. *Dr. Vitályos András*: Újabb elméletek a fogamzásról, a terhességi időszámítás revíziója. (Összesen: 27 előadás 14 ülésben.)

*

1932. augusztus 25., 26., 27. és 28-án Nagybányán *vándorgyűlést* rendeztünk. Az imperiumváltás után ez volt harmadik, az Egyesület életében pedig tizenegyedik vándorgyűlésünk. A vándorgyűlés keretében az Orvostudományi Szakosztály szépen sikerült orvoskongresszust tartott, második kongresszusát az imperiumváltás óta.

A vándorgyűlés elnökéül a választmány ezúttal is Dr. Boros György legrégebb választmányi tagot kérte fel. A nagybányai rendező bizottság elnökségét pedig a választmány felkérésére Szőke Béla prépost volt szíves vállalni s a rendezés fárasztó munkáját mindvégig nagy buzgósággal vezetni, minek elismeréséül a vándorgyűlés díszülése a vándorgyűlés társelnökévé választotta. Nagybánya lakói meleg szeretettel fogadták a vándorgyűlés előadóit és más helyekről érkezett vendégeit, az előadásokat pedig mindvégig érdeklődéssel hallgatták. Az érkezés napján az Egyesület babérkoszorút helyezett Révai Károly költő és Dr. Schönherr Gyula történettudós sírjára. Előbbiről Dr. Tavaszy Sándor, utóbbiról Szőke Béla emlékezett meg nagyszámú résztvevő előtt. A díszülésem Dr. Boros György vándorgyűlési elnök Gróf Kemény Józsefről írt tanulmányát adta elő, kegyeletes szavakkal emlékeztetve meg arról a férfiúról, ki nagy adományával az Egyesület gyűjteményeinek első sorban vetette meg alapját. A díszülési előadást ez alkalommal az Orvostudományi Szakosztály nevében Dr. Pataky Jenő tartotta az „Erdélyi magyar orvosok tudományos törekvéseiről“. Közvacsora keretében Dr. Boros György vándorgyűlési elnök megáldotta és felavatta a vándorgyűlés alkalmából beszerzett Gróf Mikó Imre-serleget az Egyesület alapítójának emlékére. (A vándorgyűlés részletes története a vándorgyűlési Emlékkönyvben fog megjelenni).

A vándorgyűlésen a szakosztályok a következő előadásokat tartották: (A választmány határozata szerint az egyes szakosztályok legfeljebb öt előadást tarthattak a vándorgyűlésen.)

Bölcsezet-, nyelv- és történettudományi szakosztály:

1. *Dr. Gyalui Farkas:* Gróf Teleki Sándor, 2. *Dr. Imre Lajos:* A családi nevelés problémája, 3. *Dr. Kántor Lajos:* Kölesönhatás a magyar és román népköltészetben, 4. *Dr. Tavasz Sándor:* Beszélhetünk-e a nyugateurópai kultúra alkonyáról?

Természettudományi szakosztály:

1. *Dr. Balogh Ernő:* Barlangok, 2. *Bányai János:* Éremikroszkopi vizsgálatok szerepe a tellérgutatóknál, 3. *Dr. Ferenczi Sándor:* Erdély mérges kígyói, tekintettel a rákosi viperára, 4. *Dr. Szádeczky K. Gyula:* Születés és halál a szervetlen világban, 5. *Dr. Szász Ferenc:* Ílet hangyaországban.

Orvostudományi szakosztály:

1. *Dr. Koleszár László:* A rák, mint népbetegség, 2. *Dr. Parády Kálmán:* A tuberkulózisról, 3. *Dr. Veress Ferenc:* A megöregedés megelőzése, 4. *Dr. Vértés Oszkár:* Mit köszönhetnek az anyák Semmelweisnek?

Jog- és társadalomtudományi szakosztály:

1. *Dr. Balogh Arthur:* A kisebbségvédelmi eljárás a Nemzetek Szövetsége előtt, 2. *Dr. Oberding József György:* Új gazdaságpolitika, 3. *Dr. Sulyok István:* Új társadalmi törekvések, 4. *Dr. Tusa Gábor:* Újítások a zálogjog terén.

Orvoskongresszus előadásai:

Az orvoskongresszus előadásai négy ülésben tartottak. Időbeli sorrendben a következő előadások hangzottak el:

I. ülés: *Dr. Koleszár László:* A Flegmone lignosum kórképe alatt lefolyt aktynomykozys esete, 2. *Dr. Márkus A.:* A prostata lymphogranulomatosisa, egy még ismeretlen kórkép, 3. *Dr. Szigeti I.:* A sebészeti gyulladáson alapuló betegségek konzervatív kezelése. Hozzászóltak: Dr. Herschkovits, Dr. Veress. 4. *Dr. Koleszár L.:* A postinfluenzás arcüreg betegségekről, 5. *Dr. Koleszár L.:* A streptococcus mucosus okozta középfülgyulladásról, 6. *Dr. Herschkovits I.:* Régi és új kontraszt eljárások értéke a vese és ureter röntgendiagnosztikájában, 7. *Dr. Gyergyay A.:* A fülkürt különböző új vizsgáló eljárásainak ismertetése.

II. ülés: *Dr. Lükő B.:* Az avertin narkozisról. Hozzászóltak: Dr. Koleszár, Dr. Szigeti. 2. *Dr. Schmidt B.:* A szervezet áthangolásáról és annak egy új fajáról, 3. *Dr. Koronka I.:* Gyomorszekréciós zavarok fellépése fertőző betegségek kapcsán, 4. *Dr. Szigeti I.:* A diszpenzerek szerepe a tbc. profilaxisában. Hozzászóltak: Dr. Herschkovits, Dr. Koleszár, Dr. Veress. 5. *Dr. Reichardt A. (Pöstyén):* Az idült ízületi csúsz etiológiája és therapiája, különös tekintettel Pöstyén-fürdő gyógytényezőjére. Hozzászóltak: Dr. Schmidt, Dr. Herschkovits, 6. *Dr. Nagy*

Jenő: A tachicardiás roham gyors megszüntetése. Hozzászolt: Dr. Traub. 7. *Dr. Traub V.*: Electrocardiografia a szívizommegbetegedések kórismezésének, kórjósolatának és gyógykezelésének szolgálatában, 8. *Dr. Szentmiklóssy Ö.*: Az ólommérgezésről. Hozzászoltak: Dr. Farkas, Dr. Schmidt és Dr. Kertész. 9. *Dr. Bogdán K.*: A coli bacilluriáról. Hozzászoltak: Dr. Reichardt, Dr. Veress. 10. *Dr. Szigeti I.*: A pneumotorax eredményei 64 eset kapcsán. Hozzászoltak: Dr. Roskopf, Dr. Kertész, Dr. Traub. 11. *Dr. Fáy B.*: Vesemegbetegedések hólyagretencióknál.

III. ülés: *Dr. Szokol P.*: Bajfalu ártézi ásványvize, 2. *Dr. Buia J.*: Budapest, mint fürdőváros, vetített képekkel. Hozzászolt: Dr. Schmidt. 3. *Dr. Leitner F.*: Az optochin értéke a pneumococcus okozta tüdő és mellhártyagyulladások kezelésében, 4. *Dr. Grünwald E.*: Új csecsemőtápszerek, 5. *Dr. Grünwald E.*: A gyermekkori idegbetegségekről. Hozzászolt: Dr. Steuer. 6. *Dr. Roskopf*: A tüdőluesről 3 eset kapcsán. Hozzászoltak: Dr. Gál, Dr. Herschkovits és Dr. Stern, 7. *Dr. Hamburg J.*: Újabb tapasztalatok a tábeszes szemidegsorvadásnál a sejtokszidációt fokozó szerekkel való kezeléssel. Hozzászolt: Dr. Fekete S. 8. *Dr. Fekete S.*: A bepharospasmus gyógyítása alkoholinjekcióval.

IV. ülés: *Dr. Goldenberg P.*: A progresszív paralízis etiológiájának és terapiájának mai állása és kritikai értékelése, 2. *Dr. Koronka I.*: Diagnostikai tévedések a rheumatológiában, 3. *Dr. Haas M.*: A Basedow-sebészet új útjai. Hozzászoltak: Dr. Lükó, Dr. Herschkovits, Dr. György, 4. *Dr. Lowrich J.* prof. (Budapest): A szülészet mai kérdései, 5. *Dr. Vértes O.*: Elférőfiasító petefészekdaganat esete. Hozzászolt: Dr. Veress. 6. *Dr. Stern V.*: Ferment-tanulmányok, 7. *Dr. Heller*: Hogyan védekezünk az elvérzés ellen a szülészetben, 8. *Dr. Herschkovits*: Az epehólyag röntgenológiája. Hozzászolt: Dr. Alföldi (Debrecen), 9. *Dr. Veress F.*: A rypaphlavin értéke a gonorrhoea abortív kezelésében. Hozzászolt: Dr. Márkus, 10. *Dr. Heller*: Az antikonceptív mai állása. 11. *Dr. Veress E.*: A lymphogranulomatosis inguinalis tömeges előfordulásáról és kezeléséről, 12. *Dr. Márkus A.*: Modern favus therapia. Hozzászoltak: Dr. Herschkovits, Dr. Veress, 13. *Dr. Veress E.*: Dermatoterapiás kérdések, 14. *Dr. Nagy J.*: A vetélés és szülés nyomán fellépő sepsis megelőzése és gyógykezelése, hozzászoltak: Dr. Koleszár, Dr. Bogdán.

A vándorgyűlés ideje alatt, az előadások naponkénti megkezdése előtt, a város és környékének nevezetességeit tekintettük meg. Sorra kerültek a város értékes, de túlszűfolt múzeuma, a bánya, festőkolónia, Koltó. Augusztus 28 a kirándulások napja volt. Többen Bikszádra mentek, mások a szturi völgybe s a Gutinra. A hivatalos kirándulás Felsőbányára volt tervezve, hol a vándorgyűlés utolsó előadásaként *Dr. Szokol Pál* ny. erdőfőtanácsos „Érctelepülés a középhegyi tellérben“ címen tartotta meg előadását nagy közönség előtt. Utána a Bódi tóhoz rándultunk ki.

A vándorgyűlés üdvözlő táviratot küldött Ófelségének, Vaida-Voevod miniszterelnöknek s Gusti vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A kabinetiroda útján Ófelsége köszönetét fejezte ki a hódolatért.

Hogy mit jelent a vándorgyűlés a vidéki városoknak, csak azok becsülhetik fel igazán, kik azon elejétől végig résztvesznek. Nagybánya háláját ajtai Nagy Gábor a városi tanács nevében mondott záró szavai-ban így fejezte ki: „Soha a város jobb befektetést nem tett, mint amikor 1859-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítóinak sorába lépett. Az akkori csekély adomány felbecsülhetetlen kamatot hozott a városnak.“ Mi hozzátehetjük, hogy az Egyesület a vándorgyűlések rendezésével felbecsülhetetlen értékkel gyarapítja erkölcsi tőkét.

+

A közgyűléstől megszavazott dotációt az elmúlt évben a Könyvtár, Érem- és Régiségtár és a Növénytár igazgatósága vette fel. Az Egyetemi Könyvtárat az Egyesület igazolványa alapján a múlt évben is a 100 lej látogatási díj fizetése nélkül látogathatták mindazok az egyesületi tagok, kik tagsági díjukat befizették. Az igazgató és alapító tagok kérésre a tagigazolványt azonnal megkapják. Ingyen küldöttük meg a nagyenyedi vándorgyűlés Emlékkönyvét mindazoknak a tagoknak, kik tagsági díjukat az 1931. évre befizették, viszont a nagybányai vándorgyűlés Emlékkönyvét, mely a folyó év közepe táján fog megjelenni, ingyen kapják azok a rendes tagok, kik tagsági díjukat az 1932. évre befizetik, valamint az igazgató és alapító tagok.

Az évi rendes közgyűlésen és a nagybányai vándorgyűlésen kívül hat választmányi ülést tartottunk. A választmány 114 jegyzőkönyvi szám alatt intézte el az iktatókönyv 330 számot feltüntető ügyiratát, mely e számnak sokszorosát kitevő iratot foglal magában.

Fájdalmas szívvel emlékezünk meg azokról, kiket az isteni Gondviselés az 1932. év folyamán elszóltított Egyesületünk tagjainak sorából. Erzékeny veszteséget jelent ez számunkra, mert egytől egyig az Egyesület ügyei iránt érdeklődő, tagsági kötelezettségüknek pontosan eleget tevő férfiak voltak. Dr. Klumák János ezenkívül éveken keresztül töltötte be önzetlenül az Egyesület ügyészi tisztségét, Dr. Török Imre pedig az Orvostudományi Szakosztálynak volt lelkes jegyzője. Dr. Klumák János volt ügyészünk sírjára az Egyesület, Dr. Török Imre sírjára pedig az Orvostudományi Szakosztály helyezett koszorút hálája jeléül. Ezen kívül a rendes tagok közül elhunytak: Dr. Biró Géza, Dr. Borbély István, a bölcsész-, nyelv- és történettudományi szakosztály aktív résztvevő tagja, Erfurt Húgó, Dr. Fehér Dezső, Dr. Fried Farkas (Gyulafehérvár), Gerstenbrein Tamás, Hantos Gyula, Dr. Klumák Adolf, Reményik Lajos. A kimutatás természetesen nem számíthat a teljességre, mert értesülésünket legtöbbször csak a napilapok közléseiből meríthetjük.

*

Rövidre fogott beszámolóink az 1932. év munkájáról kívánt megemlékezni. Természetesen hosszú időt venne igénybe s egész kötetet tenne ki az olyan visszapillantás, mely a múlt év részletes ismertetését tűzné ki célul. Az Egyesület belső gyötrődése s kifelé folytatott harca azonban hadd legyen a késői pártatlan monográfus témája. Mi csak hálával

gondolhatunk mindazokra, kik az Egyesület kultúrmunkájának irányításában s az Egyesület ügyeinek intézésében cselekvőleg résztvettek s lehetővé tették, hogy az 1932. évet is a körülményekhez képest eredménnyel zárhattuk le. Ilyen segítők további közreműködésének tudatában az Erdélyi Múzeum-Egyesület jövője iránt nem aggódhatunk, sőt erős a bizakodásunk, hogy az Egyesület hovatovább szélesbíteni fogja működési körét, s igazán azzá lehet, ami ma egyetlen feladata és célja: hogy a romániai magyar tudományosság letéteményese és szócsöve legyen.

A választmány nevében:

Dr. Kántor Lajos

titkár.

KRITIKAI SZEMLE

TAMÁSI ÁRON: *Abel a rengetegben*. Regény. Gróf Bánffy Miklós tollrajzaival és Kós Károly egy linoleummetszetével. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár 1932. 8° 192 l.

Tamási Áronnak minden újabb kötete a felfogásoknak, a véleményeknek és értékeléseknek széles hanglétráját váltja ki. A mélypontot Szabó Dezső képviseli, ki alig, vagy nagyon kevés mérni érdemeset látott a Tamási *Szűzmáriás királyfi*-jában. A magas cét pedig többek között Németh László vágta ki. Szerinte a Tamási novellái egyenesen mintaszerűek, irodalmunk legművészeiből e nemű alkotásai. A két véglet között se szeri se száma a különböző, sőt ellentétes hangoknak. Azt is meg lehet állapítani, hogy itt Erdélyben Tamási művei, a *Cimereseket* kivéve, általában véve kedvező, sőt magasztaló fogadtatásban részesültek, noha kicsinyülő véleményben nálunk sem volt, nincs hiánya. Az eltérő, sőt ellentétes véleményeket élteti és fenntartja az a sajátos körülmény is, hogy Tamási maga szívesen adja, illetőleg játssza irodalmi életünkben a fenegyerek szerepét. Így aztán a vélemények megformálásában kelleténél jobban érvényesülnek a hangulati elemek a tárgylagosság kárára és rovására. Ebből pedig senkinek nincs haszna, sem az írónak, sem a közönségnek. Tehát az irodalomnak sem.

Mivel irányt képvisel Tamási, mégpedig jellegzetesen, megérdemli, hogy folyóiratunk a Kritikai Szemle új rovatát most megjelent új regényének elemzésével kezdje meg.

Az irány, melynek Tamási jellegzetes képviselője, az u. n. székely irodalom. Székely az az irodalom, melynek alkotásaiban nemcsak a cselekvény hősei, színtere székelyek, hanem a nyelv, a mű stílusa is egészen *székely* nyelvjárás. Székely nyelvjárás ott is, ahol arra semmi szükség nincs. Semmi kétség nem lehet abban, hogy az így felfogott és így művelt székely irodalom nem fejlődés, hanem elfejlődés. Az irodalomnak árt, az irodalomnak kárára van. Az *Abel a rengetegben* is eleitől végig székely nyelvjárásban van írva s elvileg mégsem kifogásolható egészen. Nevezetesen az egész regény a hősnek, Ábelnek, egy tizenhatodik életévében járó csíki székely fiúnak az elbeszélése. Ezzel a nem ismeretlen írói fogással a mű székely nyelvjárása alapján indokolva van: a hős másként, mint a maga tájszólásán, nem is tudhat beszélni. Mikor azonban helyes érzékkel s szerencsés fogással így letompul a mű székely stílusa, felmerül az a kérdés, hogy kinek, hogyan s mikor mondja vagy mondhatja el egyhúzámban, akár négy részben (ennyi részből áll a regény) Ábel, a tizenöt éves székely fiú, a maga majdnem kétszázoldalas regényét. Vajon csakugyan végig híven s székelyül beszél-e, bírja-e szusszal, nem megy-e át sokszor és észrevétlenül az irodalmi magyar nyelv használatába? Nem mernék e kérdésekre igennel felelni. És ha néha-néha el is felejtí Ábel, hogy neki nyelvjárás szerint kell mondani mondókáját, nem túlságosan sok és fásasztó az olvasóra nézve ennyi székelység a különben szerencsés szájba adás ellenére is? Aztán a Karthauzi naplóba foglalva mondja el regényét, más regényhősök meg levélben szerkesztik meg életük folyását. Egy tizenöt éves székely fiúnak honnan van és van-e annyi szellemi műveltsége, hogy rögtön kész és kerekded regénybe tegye a maga sorsát? Az alkalmazott fogás csökkentette ugyan a regény kirívó székely tájúságát, de ugyanakkor más irányban nőtt a valószínűtlenség.

Egyébként a regénynek még egy kerek esztendőnyi időre sem terjedő meséje az, hogy Ábelt apja a Hargitára erdőpásztornak szegődtteti el. Mit

tesz, hogy él, micsoda kalandos eseményeknek lesz részben csak szemtanuja, részben cselekvő részese az erdőn, a Hargita rengetegében, ezeknek az elmondása alkotja a regény tartalmát.

Ábel kicsi fiú, de született *figurázó* alak. Akárcsak az apja vagy a somlyói gvardián, mint minden székely, ha kell és ha kedv meg alkalom adódik. Hogy Ábelke tizenöt éve ellenére is olyan pompásan tud figurázni, abban nincs semmi baj. Nagyon is élvezük figurás kedvét, mókázó tehetőségét. A baj nem abban van, hogy az író a székely figurázó észjárását épen rajta keresztül és általa akarja és akarta mindenk számára szemléltetni, hanem abban, hogy Ábel maga is nagyon tudatában van, hogy ő mit tud. Legjobban maga élvezi, hogy ő milyen ügyesen figurázik. Mert a figurát csakugyan érti. Ezt szívesen, készséggel és fenntartás nélkül elismerjük: a székely figurázás technikáját Tamási nagyon jól ismeri s általában véve kitűnően, talpraesetten is alkalmazza. Legalább a regény első felében, amelyik nagyon érdekes, bővelkedik valóban szép, költői részletekben.

Az a mód pl., ahogy Tamási Ábelrel elbeszélgeti apjának, ki maga is erdópásztor, hazatérését, a nyúlhistóriát, Ábel szerződését, a Hargita rengetegébe el-felvonulást, a berendezkedést a rengeteg tetején levő kunyhóba s végül az apa eltávozását, a magára maradt fiú lelkiállapotát, nemcsak igaz és lélektanilag hű, hanem valódi irodalom, igazi költészet.

Ettől kezdve azonban regényünk kezd megtörni, elszíntelenedni. A kitűnő kezdethez nincs megfelelő érdekes folytatás.

Mit csinál Ábel a rengetegben? Erre vagyunk kíváncsiak, ezért íródott a regény. *Eddig* olyan voltam, mint a levél, amelyik leszakad a fáról s egyik szél erre viszi, a másik arra. A *jövőre* nézve azt határoztam, hogy a magam fejtől akarok ember lenni. Többet senkinek sem hagyom, hogy engem téren-gessen... Miképen az állatnak a körmével s a fogával kell harcolni, azonképen az embernek az eszével. Ime, így látja és fogalmazza meg maga Ábel, illetőleg a regény írója a további problémát, feladatot (33. l.). És az olvasó bízik is, hogy Ábel, kinek eddig úgy járt az esze, mint a négynyüst, hogy az író, ki eddig nagy művészettel s szinte hibátlanul szötte meséje fonalát, most már megmutatja, hogy ember a talpán.

És a folytatás? A folytatás az, hogy Ábel híres figurázó kedve és tehetése még fel-felvillan ugyan (pl. a somlyói barátok látogatásakor), de egyre ritkábban és fanyarabban. És ami még nagyobb, szinte teljes csalódást okoz az, hogy Ábel cselekedetei is a rengetegben — nem cselekedetek. Hasztalan fogadkozott, hogy ő többé nem levél, mit ide-oda fújhatnak a szelek, hogy az eszével él. Bizony ő továbbra is levél marad. Az történik vele, mit mások akarnak (Surgyelán). És sokszor nemhogy figurázó híres eszével cseleked-nék, hanem mintha — székelyesen szólva — egy kicsit épen bugyuta volna. Az erdőn minden ág megtépi, túske megszaggatja. Nagy fogadkozásából, híres programjából jóformán csak annyi valósult meg, hogy élt napról-napra. Tavaszra kelve testileg-lelkileg megtörtén tér haza, vissza az apai házba.

Hiszen igaz, egy tizenöt éves fiútól, még ha csiki székely is, nem lehet kívánni, hogy kövázat építsen! Csakhogy regényünk pompásan felépített előkészítő része az olvasót épen valami kövárezítéssel kecsegtette, mintegy azt ígérte, annak az elkövetkezését sejtette. E helyett Ábel a rengetegben egyszerűen szólva nem vált be, alkalmatlannak bizonyult. Úgyhogy már szinte komikus, mikor a regény végén apja ama kérdésére, hogy hát most már mihez fog, azt feleli:

— Valamerre városba menyünk Bolhával (kuttyája, egyetlen erdei szerzeménye) ketten.

— Oda mért?

— Azért, hogy megkeressük testvéremet Káint, aki okozza nekünk Ábeleknek a rosszat.

Ehhez a nagyhangú fogadkozáshoz Ábel igen-igen kicsi legényke. Ha az erdőn hányt-vetett levél maradt, minő jupon és alapon akarna most világmegváltó apostol lenni? Az efféle erőlködés rám mindig úgy hat, mint a budai polgárok esete, akik Nagy Lajos király idejében valami egyházi sérelem miatt nagymérgesen elhatározták, hogy leteszik a pápát. Le is tették.

Ábelnek is az a baja, ami a Szűzmáriás királyfinak: nem kiemelkedik, pályája nem felfelé visz, hanem elkallódik, lecsúszik. Igaz, sok, nagyon sok falusi fiú kallódik el úgy, mint a Szűzmáriás királyfi hőse, t. i. az iskola és a nevelők értetlensége miatt. Sok pedig úgy, mint Ábel, a rengetegben, a rosszakarát és az egyedüliség miatt. És az is bizonyos, hogy az ilyen östehetségek elkallódásáért a társadalom, ennek vezetői is felelősek. A regény műformájának rugalmas voltánál fogva nagyon is megtűri, elfogadja az ilyen társadalmi kérdések kifejtését, társadalmi bajok kitergetését. Lehet és szabad a regényben ilyen körképet rajzolni és adni, ha az megfelel a valóságnak.

Azonban a teljes valóság szerint a székelység, noha számos tehetsége a mostoha körülmények következtében a nagyrajutás helyett aláhull s noha a falujából kimozduló székely Bukarestben meg Kolozsvárt cselédsornál többre nem viszi, sőt szerencsés, ha ebben és magyar voltában megmarad, mégis a maga egészében még idáig nem jutott. S mivel ez így van, s mert így volt, a költészet elveszteni nemzeti, sőt költői hivatását és jelentőségét, ha nem az Apácaiakban, Bod Péterekben, a Kőrösi Csomákban és Gábor Aronokban mutatja fel a székely típust, a székely erőt és eszményeket, hanem mind elvetélt, lehulló és lehullatott alakokban, mint a Tamási Ábele, meg Szűzmáriás királyfija, avagy a Nyíró Jézusfaragó embere. A költészet feltárhat, megállapíthat társadalmi betegségeket, beteges jelenségeket. De nevezhető-e orvosnak az, aki a diagnózissal, a betegség felismerésével befejezettnek tekinti feladatát s a beteget további utasítás, gyógyszer adása nélkül faképnél hagyja? A költészet nem igaz barátja a társadalomnak akkor sem, ha fellengős és romantikus hőskultusszal mámorosítja meg az olvasót. De nem jó barát akkor sem, ha a betegséget csak meglátni tudja, de gyógyítani nem. Ábel nem fogadható el a székely sors igazi rajzának. Nem fejezi ki hűen a székely néplélek életrealitását, mert nem fedti a valóságot.

De nem elemezem tovább az irodalomnak a társadalomhoz való viszonyát s nem az Ábel a rengetegben-nek valóságosságát. Visszatérek ahhoz az egészen belülről származó, tehát tisztán irodalomesztétikai tényhez, hogy Ábel alakja a rengetegben elvackorosodik, holott ízes császárkörtének indult, hogy a szép, sőt egészen költői exponálás ellenére az olvasó a kapott képet csalódottan forgatja-nézegeti. E tény értékelés és azt mondja, hogy a Tamási regénye irodalmunknak gazdagodása, figyelemre érdemes terméke, de — hőse és meséje sugártörésben szenvedvén — fénye, csillogása távolról sem a drágakőé.

Végül nem hallgatom el azt az érzésemet, hogy Ábelnek — gondoljunk a regény imént idézett befejezésére — nincs vége, Ábelt még egy folytatásos regényben élénk fogja toppantani Tamási. Ha érzésem nem csal, és ha, ami kívánatos és amit őszintén óhajtok, Ábelnek folytatása következik, akkor ez a regény sorozati súlya szerint talán más elhelyezést kap, talán igazolást nyer a folytatásban. Így?! Mintha nem volna egész s teljesen befejezett Ábel. Reményilem és óhajtom, hogy Ábelrel találkozni fogunk még, ahogy ígérte, a városban. Azt is reményilem, hogy addig Ábel sokat-sokat fog nőni, de tanulni is, hogy veleszületett természetes tehetsége, pompás figurázó szelleme, jóságra termett lelke dolgain jóleső örömmel gyönyörködjék majd a legkényesebb városi ember is

Kristóf György.

K Ö N Y V S Z E M L E

Elpusztult értékek.

Bulletin des amis du livre russe.

Párizsban már 1925-ben alakult egy társaság, az orosz könyvbarátok társasága, amely sorozatos kiadványt bocsátott a világ elé *Bulletin des amis du livre russe* címen. Ezek a kiadványok sötét képét mutatják annak a borzalmas pusztulásnak, amely az orosz bolsevik forradalom következtében osztályrészül jutott a kultúra beszélő szervének, a könyvnek. Az első csapás őket érte. Az ő testük a legérzékenyebb a tűzzel szemben; a papírnak nincs védőeszköze a láng ellen. A forradalom tűzhányói elsősorban a könyveket emésztették fel: szétszórták vagy elhamvasztották őket. Természetes, hogy ma még nem lehet teljes pontossággal beszámolni a veszteségről; a szovjet bizonyára nem fog a világ elé sietni kultúrmunkájának ezekkel az ékesszóló okmányaival, s eszében sincs, hogy az elpusztult értékeket katalogizálja. Neki elég, ha feltűzelte a régi idők tanúit. Ezeket az adatokat tehát legtöbnyire elmenekültek vagy hozzátartozóik adhatták át a történelemnek. Az is lehet, hogy a pusztulás itt-ott nem volt olyan teljes, mint az első pillanatok ijedelme mutatta; lehet, hogy az omladékok sok értéket temettek maguk alá, amelyeket aztán a lehiggadt józanság kiszedett a romok alól s megmentett a civilizációnak. De hát ez csak föltevés; ma csak a nyilvánosságra hozott adatok alapján beszélhetünk. Ezekből megtudjuk, hogy rengeteg magánkönyvtár, művészi és tudományos gyűjtemény, levéltár vált hamuvá a forradalom nászéjszakáin. Az urak elleni düh természetszerűleg épen a luxustárgyak elpusztításában tombolta ki magát, s a düh s a korlátoltság nem tudja, hogy mi a luxus és mi a kultúra? Így kerültek a könyvtárak s a levéltárak is tűzbe. Történelem, irodalom, művészet bizonyára örökké fogja gyászolni ezeket a Bertalan-éjeket. Csak ötletszerűleg járunk el, amikor az adatok tömegéből kiírunk néhányat; sokszorosan hatványozni kell ezt a számot, hogy fogalmunk legyen a teljes pusztulásról. De talán ez a kevés is elég lesz okulásra a forradalmak barátainak.

Egész Oroszországban, sőt az orosz határokon túl is híre járta Barjatskij herceg (Ivanovskoja, Kurks kormányzóság) három szalonjának, az arany, ezüst és gyémánt szalonnak: három terem tele műkincsekkel, nagyrészt cárok ajándéka. Kiegészítette ezt a gazdagságot a nagy könyvtár, a nagyértékű levéltár tele uralkodók, államférfiak, kiváló írók leveleivel. 1918-ban felégették.

Hasonló értéket képviselt Gagarine herceg (Karatchalovka, Moszkva korm.) óriási könyvtára és levéltára. A levéltár nagy kincseket őrizett: Potemkin és II. Katalin levelezését, s más nagyfontosságú levélváltást nagy emberekkel. 1919-ben teljesen feldúlták és elégették.

Mechnikov herceg levéltárát (Moszkva) Stanitskyné, a jelenlegi örökös potomáron kényszerült eladni; a kéziratok legnagyobb része pakolópapírrá aljasult.

Galitzine-Prozorovski herceg kastélyát (Zubrilovka, Samara korm.) nagyszerű festmények díszítették. Könyvtára II. Katalin cárné idejében keletkezett, de állandóan gyarapították, úgyhogy az utolsó időkben már több termet töltött be. Az épület padlásán nagy ládák kéziratokkal tele. Teljesen leégett.

Vassiltchikov könyvtára (Koralovo, Moszkvai korm.) főképp I. Péter korabeli történeti munkákat foglalt magában művészi fehér bőrkötésben; a bekötési táblák Itáliában készültek. A könyvtárt kiegészítették régiségek I. Péter cár korából, egy kínai terem gyönyörű porcellán gyűjteménnyel. A parasztok mind elhordták és elégették vagy elpusztították.

Veszteséglistára kerültek Dondukov-Izredinov herceg kastélyai is. Három nagy könyvtár pusztult velük egyéb gyűjteményekkel. Kolpakovkai könyvtára (Kursk korm.) ötezer kötetet tartalmazott nagyértékű kéziratokkal: nagyon régi evangéliumok, XI. századi imádságos könyvek, Pál cár katekizmusa, levelek Nagy Péter cártól, s mintegy ezer kötet okkult tudományokra vonatkozó munka, ezenkívül fegyver és páratlan Sevres és Saxe porcellán-gyűjtemény. 1918-ban szétszórták és elégették. Polonnaiában (Pskov korm.) nagy könyvtár, kaukázusi gyűjtemény s esodás szépségű keleti szőnyegek lettek a lángok martalékai. Romanovoban (Moghilev korm.) a háromezer kötetes könyvtár mellett Sevres és Saxe porcellán-gyűjtemény, régi kereszték, XV. Lajos korabeli antik butorok kápráztatták a szemeket, képtár híres orosz mesterek műveivel, egyiptomi terem múmiákkal. 1918-ban katonák és parasztok mindent széthordtak és összetörtek.

Kurakin herceg könyvtára még 1650-re nyul vissza (Nadiejdino, Saratov korm.); a könyveket nagy szekrényekben őrizték s velük több mint százötvenezer kéziratot. Az utolsó Kurokin hercegné eladta a birtokot egy kereskedőnek, aki ott gyárat akart alapítani. Minthogy a könyvek elszállítása a meg nem oldható problémák közé került, a hercegné ott hagyta a könyvtárat s a kéziratokat. Mikor aztán a szovjet megjelent, hogy kezét rátegye a kincsekre, nyomát sem találta semminek.

Obolensky herceg ezery-i könyvtárát (Maghilev korm.) még Ghika herceg alapította, s a könyvtár idővel rendkívüli értékekkel gazdagodott. Sumarokov gróf pl. elvett egy olasz hercegnőt, Marussi herceg leányát, s a hercegnő magával hozta Itáliából híres családi könyvtárát is. Az Obolensky hercegek állandóan szaporították a könyvtárt, úgyhogy az utolsó időben már negyvenezerre rugott a kötetek száma. A háború előtt két és félmillió rubelt ígértek a könyvtárért. A könyveken kívül porcellán-gyűjtemény, értéktárgyak, Napoleon relikviák. 1918-ban felgyújtották s minden elpusztult.

Hasonló súlyos veszteséget jelent Urussov herceg kotovkai (Jekaterinoslav korm.) kastélyának pusztulása. II. Katalin cárnő idejében ez a birtok az Alexeievé volt, felesége, de la Gueronière marquise, magával hozta a kor egyik leghíresebb könyvtárát. A több mint húszezer kötetből álló könyvtár, porcellán-, érem- és pénzgyűjtemény 1918-ban hamuvá vált.

Ugyancsak a parasztok pusztításának lett áldozata Orsipovkában (Kherzon korm.) Abamelik kilencezer kötetes könyvtára filozófiai és theologiai ritkaságokkal, Arapov óriási könyvtára, faience-gyűjteménye 1917-ben (Ara-

povka, Tambov korm.), Balitsev hatezer kötetes francia könyvtára XVII. és XVIII. sz.-i ritkaságokkal, Galitzine herceg cimái (Vladimir korm.) több ezer kötetes könyvtára XVIII. és XIX. sz.-beli művészi bekötésekkel, az óriási Dragomir könyvtár 1918-ban Csernigovban, Veliaminov-Zernov tizenkétezer kötetes könyvtára, levéltára, fegyvertára 1919-ben (Korsunskoie, Orel korm.), Kandibe gazdag könyvtára 1917-ben, Niepluev óriási könyvtára (Jampol, Tsernigov korm.), régiség-tára, levéltára II. Katalin leveleivel.

Kotsubei könyvtárát a háború alatt a németek elől Jaroslavba szállították s ott helyezték el egy épületben, de sorsát így sem kerülhette el: jött a forradalom, szétdőlték, s minden elpusztult. Borichnikov könyvtárát (Smolensk korm.) a szovjet még idejében lefoglalta, de híres képtárát már akkor a parasztek feldúlták és elégették. Kuriss könyvtára (Kurissovo, Besszarabia) hatezer kötetet számlált sok bibliografiai ritkasággal, régi kéziratokkal. 1917 szeptemberében a parasztek kifosztották a birtokot, a könyveket az udvaron halomba rakták, részben elégették, részben a kútba dobták.

Az sem sokat használt a szegény könyveknek, ha valahol a nép együtt tartott az urával. Akkor pusztított a szovjet. Így járt pl. Batuskov könyvtára (Novgorod korm.). A parasztek mindig jóban voltak földesurukkal, s így azt határozták, hogy nem bántják a kastélyt és kincseit. 1919-ben azonban a szovjet elűzte a tulajdonost, birtokát elfoglalta, a könyvtárt szétszórta s csaknem teljesen megsemmisítette. Pedig a gyönyörű könyvtár generációk szerzeménye, francia műveltségű emberek alkotása, azért különösen a francia irodalom volt benne képviselve pl. az enciklopedisták eredeti kiadásaival, a XVII. és XVIII. századi klasszikusokkal.

Hogy a népdüh hogyan dolgozott, példa rá a vaganiysi-i eset Efremov könyvtárával (Csernigova korm.). Két nagy termet foglaltak le a könyvek, a tulajdonos különösen gazdag kötéses díszmunkákat gyűjtött. 1919-ben Efremovot megölték s a könyveket szekereken elszállították Gorodinába. Útközben egy könyv lehullott és szétnyílt. Hát éppen II. Miklós cár képe meredt a báméskodó parasztekra. A kísérők rögtön megállították a szekereket, leszedték az összes könyveket, halomba rakták és megégették.

Sok nemesi udvar őrzött irodalmi relikviákat, ezek azonban szintén elpusztultak a forradalom viharában. Beier birtoka (Bunino, Tula korm.) valamikor Zuchovskijé, a költő volt, benne a költő könyvtára, kézíratai, levelezése. A könyvtárt nemzeti vagyonnak nyilvánították, s halálbüntetés terhe alatt megtiltották a feldúlását. Nem is bántották, csak — elszállították; bevitték a szomszéd városba 35 km-re, nyitott szekereken, zuhogó esőben. Az összes kéziratok megsemmisültek. Kisselov ősi kúriájában (Babkeno, Moszkva korm.) írta valamikor Markevics egyik regényét, Csekov az első novelláit. Gazdag könyvtárát, levéltárát Markevics, Csekov s más írók leveleivel felégették 1917-ben. Mamantoff birtokán (Abrancevo, Moszkva korm.) időztek valamikor a nagy orosz írók: Gogoly, Csekov, stb. A könyvtár Gogoly, Tucev, Samarine, Aksakov nagyszámú kéziratát őrizte. 1918-ban a parasztek itt is igazságot tettek. A többi a lángok elintézték.

Különösen érzékeny veszteséget jelentenek azoknak a könyvtáraknak pusztulása, melyek speciális célokat szolgáltak. Ilyen pl. Henriksen húszezer kötetes könyvtára (Kapitanovka, Kiev korm.) francia, német és orosz köny-

vekkal, különösen történelmi és földrajzi munkákkal, az oroszországi rész teljes egészében képviselve. Felégették. — Kolodiev Novoborissovo, Minsk korm.) két könyvtára közül egyiket a szépirodalomnak szentelte, a másikat — tízezer kötettel — a Napoleon-irodalomnak. Amit csak írtak Napoleonról, azt a tulajdonos mind megszerezte. Külön speciális könyvtárost tartott, aki ezt a munkát végezte. A parasztok kifosztották s felgyújtották, alig pár könyv került el a sorsát, amelyeket aztán a szovjet Moszkvába küldött. — Milardaovics (Ivanovka, Poltava korm.) könyvtára a Maria Stuart, Maria Antoinette, s más híres királynékról szóló irodalmat ölelte fel. A tulajdonos megkapta a cári palota minden hivatalos kiadványát, s ebben teljes gyűjteménnyel rendelkezett. A levéltárban őrizték Maria Alexandrovna cárnő, Turgénjev, Lomonessov, stb. számos kéziratát. A forradalom alatt felégették. — Miatlev ötezer kötetes könyvtára (Moszkva) szintén történelmi szakkönyvtárnak mondható; tulajdonosát Oroszország s a szláv népek története érdekelte. Megszerzett sok ősnymtatványt; levéltárában orosz és lengyel kéziratok, I. Péter, II. Katalin s más előkelőségek levelei a XVIII. sz.-ból. 1921-ben a szovjet birtokába vette s elszállította, de hogy hova, azt nem lehet tudni.

Talán legfájdalmasabb Pletnev óriási könyvtárának elkallódása (Pétervár), amely nemesak számarányával, hanem tartalmával is imponálóan bizonyította a tulajdonosok kultúra szeretetének. Ez az óriási könyvtár ötvenhét ezer munkának adott helyet, százötvenezer kötetben. A nagyjából történelmi és művészettörténeti könyveken kívül itt lehetett megtalálni a XVI. és XVII. sz.-i francia és angol pamflettek talán legteljesebb gyűjteményét egész Európában, nemkülönben az angol és francia folklor teljes gyűjteményét is; rengeteg kézirat és levél; a francia és angol udvar diplomáciai levelezése a hétéves háborúra vonatkozólag; a Fronde történetére vonatkozó művek és adatok teljes gyűjteménye, egyetlen a maga nemében, továbbá az összes művek és emlékiratok III. Henrik uralkodásától IV. Henrikig. A könyvtárt a németektől való félelemből még 1915-ben elszállították Elzetbe, ahol a tulajdonos nővérének gyára volt. A forradalom kitörésekor a bolsevikiek négy órán át ágyúzták a gyárat, s így a könyvtár egy része a lángok martaléka lett. A többit a szovjet konfiskálta az Elzetben alapítandó egyetem számára. Minthogy azonban az egyetem gondolata kútba esett, a megmaradt könyveket részint szétszórták, részint potom áron elkótyavetyélték. Ez volt a sorsa Oroszország legnagyobb magánkönyvtárának.

Rass Károly.

HIREK

Csűry Bálint eltávozása. Csűry Bálint egyetemi m. tanárt, a kolozsvári ref. kollégium r. tanárát, a M. Tud. Akadémia tagját, a debreceni egyetem bölcsészeti kara meghívta a Pápay József halálával megüresedett magyar és finnugor nyelvészeti tanszékre. Ez év január 22-én távozott Csűry Bálint Kolozsvárról, ahol egy negyedszázadig működött. Dr. Tavaszy Sándor, a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály elnöke, a január 26-i szakülés elnöki megnyitójában méltatta nagyérdemű tagtársunk tudós és emberi egyéniségét.

„Csűry Bálint egyike volt azoknak, — mondotta, — akik a nagy katasztrófa óta csöndes, de olthatatlan lelkesedéssel és kitartó hűséggel vettek részt azokban a törekvésekben, amelyek az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos szakosztályi munkáját is életre igyekeztek kelteni és az erdélyi magyar tudományosságunk új virágzásáért minden kezdeményezésre készek voltak. Benne mi az igazi erdélyi magyar tudóst tiszteljük. Valódi tudós egyéniség lelki alkata legmélyebb rétegéig, személyisége legbensőbb magváig. Egész teremtettségénél fogva a tudományos kutatásra és elmélyedésre van beállítva. Nagyon kevés embert ismerek magunk között ezen az erdélyi globuszon, akinek érdeklődése annyira kizárólagosan a saját tudományos feladatain csüngött volna, mint a Csűry Bálinté. A magyar nyelvészet problémáira néz ő egész figyelmével, annak áldozza nagyszerű szellemi adományait és arra fordítja minden idejét, ami csak rendelkezésére áll. Merőben felolvad a saját tudományos feladataiban, de anélkül, hogy tudományos becsületessége kárt vallana. Ő azok közé tartozik, akiknek tudományos látóköre soha nem szűkül, hanem folytonosan tágul a legrészletezőbb kutatások területén is. Csűry Bálint azok közé a nyelvészek közé tartozik, akik nagy gondnal végzik a legaprólékosabb tudományos részletmunkát, de azt mindig a legnagyobb összefüggésbe tudják beállítani. *Erdélyi* magyar tudósnak nevezem én őt azért, mert a speciális és exakt tudományos munkát is nagy tudományos szinté-
tikus erővel vitte véghez.

És Csűry Bálintban tiszteltük és szerettük a tiszta és átlátszó egyéniségű, puritán magyar tudóst. Olyan jó és megnyugató volt nekünk a munkatársainak az ő társaságában lenni. Nyugodt, sokszor szótlan és hallgatag közelsége a sok nyugtalanság és háborúság között csak úgy sugározta a békeséget, a biztatást és a jobb jövőben való bizakodást. Zúghatott, kavarghatott körülötte a politikai gyűlölet vihara vagy a pártoskodó és nemzettestünket tépő harsány lárma, ő zavartalanul, szótlanul csüngött kérdésein, mint mindenekfelett álló és maradandó ideákon. Bizott abban, hogy az indulatok csak lecsillapodnak, a szenvedélyek csak lehűlnek, és az igazság és az igazságok megmaradnak és ragyognak, mint a hajnali csillag.

Méltónak tartottam magunkhoz és ehhez a helyhez, hogy amikor Csűry Bálint, a mi szakosztályi munkatársunk, közülünk, a bérces és tragikus Erdély határai közül kivált, innen, erről a helyről és ez alkalommal Erdélyi Múzeum-Egyesületünk bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Szakosztálya nevében búcsút intsek feléje és elmondjam a Tekintetes Szakosztály nevében is, hogy kívánjuk életére és további tudományos munkásságára Istennek gazdag áldását. Teszem ezt abban a reménységben, amire a személyes búcsúvétel pillanatában ígéretet is tett nekem, hogy múzeumi munkánkban nemcsak távoli érdeklődésével, de időnként tényleges és személyes munkájával is részt fog venni.“

Magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti előadások a kolozsvári egyetemen. Az Erdélyi Irodalmi Szemle ismertette a kolozsvári román tudományegyetem tanulmányi viszonyait a magyar tanárképzés szempontjából és különös tekin-

tettel a magyar szakos tanárjelöltekre (Erd. Irod. Szemle 1929. 338—343. l.: *A magyar nyelv és irodalom a kolozsvári egyetemen*). A cikk felsorolta dr. Kristóf György ny. r. tanár magyar irodalomtörténeti és nyelvészeti előadásait kezdettől az 1929—30. tanévig bezárólag. Most folytatólagosan közöljük előadásainak címeit a jelen iskolai évig.

1930—31. tanév: 1. Vörösmartytól—Adyig. Heti 2 óra. — 2. Bevezetés az irodalomtörténet tudományába. Heti 1 ó. — 3. Szemináriumi gyakorlatok. Heti 2 ó. (Petőfi lírája).

1931—32. tanév. 1. A régi magyar irodalom története. Heti 1 ó. — 2. A mai magyar líra. Heti 1 ó. — 3. A magyar nyelv története. Heti 1 ó. — 4. Szemináriumi gyakorlatok. Heti 2 ó. (Mai lírikusok).

1932—33. tanév. 1. A XVI—XVII. sz. irodalomtörténete. Heti 1 ó. — 2. A dráma története. Heti 1 ó. — 3. A magyar nyelv rendszere. Heti 1 ó. — 4. Szemináriumi gyakorlatok. Heti 2 ó. (Drámai művek elemzése).

A magyar szakos előkészítő éves hallgatókra nézve kötelező előadás volt, amelyből vizsgálatot is kellett tenniük. Az 1930—31. tanévben: Bevezetés az irodalomtörténet tudományába. Heti 1 ó. — Az 1931—32. tanévben: A magyar nyelv története. Heti 1 ó. — Az 1932—33. tanévben: A magyar nyelv rendszere. Heti 1 ó.

Nyilvános filozófiai előadások. Dr. Tavaszy Sándor, E. M. Egyesületünk bölcsészeti, nyelv- és történettudományi szakosztályának elnöke, mint a kolozsvári református theologia tanára filozófiai előadásai közül egyiket — többek kérésére — a nagyközönség részére is nyilvánossá tette. Az előadás címe: *A mai filozófia főkérdései*. Mind a két akadémiai félévben, heti egy órában tartja minden hétfőn este 8—9-ig a református theologiai fakultás kistantermében. Az előadásokat a városról férfiak és nők a hallgatókkal együtt számosan látogatják. Ezek az előadások egyrészt bizonyosságai annak, hogy a mi magyar közönségünkben is élénk érdeklődés él a filozófiai kérdések iránt, másrészt alkalmasak a filozófiai műveltség terjesztésére.

Felolvasás a M. Tud. Akadémiában. Dr. György Lajos, az E. M. E. főtítkára, március 27-én mutatta be a M. Tud. Akadémia I. osztályában kritikai magyar anekdotagyűjteményét. A két kötetre terjedő munka bevezetése a magyar anekdotaműfaj történetét foglalja magában. A gyűjtemény a magyar irodalom legkülönbözőbb helyeiről összekeresgélt 300 olyan vándortárgy szövegét tartalmazza, amelyek a mi szellemi életünk területein is megtelepedtek és nyomot hagytak. A 300 szöveghez 300 jegyzet csatlakozik. Ezek a magyarázatok az illető vándortárgyak magyar előfordulásait s a népek szellemi életén keresztülvezető útjuk legnevezetesebb állomásait tüntetik föl, utalva az érdekesebb változatokra, a lényegesebb eltérésekre, az egyes daraboknak a műveltségtörténeti tényezőkkel s a változó világnézetekkel összefüggő nevezetesebb elhajlásaira. A gyűjteményt befejező függelék a magyar anekdota és a magyar élelapirodalom bibliográfiáját nyújtja. A szerzőnek a folyóiratunk mostani számában megjelent tanulmánya mutatvány a kritikai gyűjteményéből.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XII. vándorgyűlése. Az E. M. E. választmánya a március havi ülésén állapította meg az 1933. évi vándorgyűlés helyét és idejét. A Székely Nemzeti Múzeum meghívását elfogadva, úgy határozott, hogy az idei vándorgyűlést Sepsiszentgyörgyön tartja meg augusztus 27., 28. és 29. napjain. Az Egyesület multjában ez lesz a tizenkettedik, új helyzetében a negyedik vándorgyűlése. Az előkészítő munkálatok folyamatban vannak.

A február 26-i közgyűlés felhatalmazást és megbízást adott a főtítkárnak a nagybányai XI. vándorgyűlés emlékkönyvének kiadására. Az emlékkönyv készülöben van s június elejére megjelenik. Ingyen küldjük meg Egyesületünk alapító és igazgatósági tagjainak, s azon rendes tagjainknak, akik az 1932. évre tagsági kötelezettségüknek eleget tettek.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

Orvostudományi Szakosztályának Közleményei

DR. VERESS FERENC
szakosztályi elnök.

SZERKESZTIK
1933.

DR. KOLESZÁR LÁSZLÓ
szakosztályi titkár.

Szerzetes- és orvospapok kórházainak és gyógyszerárainak keletkezése Erdélyben.

Irta : Dr. Orient Gyula.

A gyógyszerészi pálya sajátos helyzete a társadalomban, viszonya a természettudományok összes ágaihoz, különösen pedig az orvostudományoktól való késői szelektálódása, de még inkább rendszertelen fejlődése meghússítja a gyógyszerészet történetének oknyomozó alapon való megírását.

Nagyon régen, az egyiptomiaknál, a orvospapok művelték az orvostudományt és gyakorolták az orvosi teendőket; ugyanakkor laboratóriumaikban a gyógyszerkészítést erre a művelésre begyakoroltak végezték. Később a kultúrában fejlődött és megerősödött rögöknél és rómaiaknál már nem orvospapok, hanem orvoslásra képzett orvosok voltak s a gyógyszerek elkészítése is már az ilyen műveletekre begyakorlottak feladata volt.

Egykori egyiptomi gyógyszerészi laboratórium. (Prof. Guiart után.)

A kereszténység kialakulása és fejlődése idején a kereszténységnek a pogányságba való visszaesése miatti félelem készítette kezdetben a keresztény papságot arra, hogy az orvosi ismereteket, a vallás szitáján áttörve, juttassa el az új hitben nevedett népekhez. A vallás és az orvostudomány ilyen egymásba fűződése az V-ik századtól kezdődik, de a XI-ik században a kolostorok és kolostori iskolák szellemi életének idején indult messzegördülő útjára. A keresztény papok orvostudományi ismeretüket a Monte Cassino rendházában szerezték; innen a bencés-térítők főleg észak felé (Írország-, Cambridge-, Winchester stb.) viték és terjesztették az orvosi ismereteket. A keresztény theurgikus-gyógyító tudományok ezen központjából már a X-ik század folyamán a bencés szerzetesek útján hozzánk Erdélybe is eljut a szakszerű orvoslás gyakorlása.

A keresztény szeretet, a vallás és egyház humanizmusa számos kórházat teremt és tart fenn szegény betegek számára. Így a bencések, ahol letelepednek, Xenodochiumokat (kórház) állítanak fel; Erdélyben, Kolozsmonostoron már 1078-ban. A különböző lovagrendek részben harctéri sebesültek számára, részben pedig a német telepések egészsé-

gének ápolására kórházakat létesítenek: ezeket pedig gyógyszerárak nélkül elképzelni nem lehet. A nép egészségügyét még más szerzetes rendek is szolgálják Erdélyben. Ilyenek az ágostonrendiek (Augustinusok), a pálosok (Paulinusok), a premontreiek, dominikánusok, minoriták, a franciskánus szerzetesek és apácák. Ez utóbbiaknak első világi kórházuk 1309-ben létesült Pozsonyban, ahol még ma is látható a régi gyógyszerár gazdag berendezése.

A szerzetesrendek kórház-kolostoraiban a betegek szaporodásával mindinkább bővül a rendi tagoknak a gyógyítás körül szerzett tapasztalata is. A legtöbb középkori kolostorban rendszerint volt egy úgynevezett „infirmaria“- vagy „infirmarium“-nak nevezett cella fenntartva a beteg szerzetesek részére; ez később kórházzá növekedett¹ a polgári betegek felvételére. A szerzetesek gyógyító szereplése főleg a XI-ik és XVI-ik század között volt a legszámottevőbb, mindaddig amíg az olasz és német polgári orvosok száma jelentékenyen meg nem szaporodott. A kolostorok kórházai mellett rendszerint gyógynövénytelep is volt, ahonnan a szükséges gyógyfüveket gyűjtötték és készítették belőlük a különböző gyógyszereket. A magasabb műveltségű kolostorlakók, valamint ezeknek cselédei, katonái, jobbágysai nagyobbára rakott házakban laktak. Házaikat kezdetben csak nádból, paticsból (vesszőből font sövény, melyet sárral tapasztanak be) vert vályogfalakkal, de mégis helyhez kötve építették. De nem így az alföldi magyarok. Ahogy ma vándorolnak a kirgiz és kalmuk falvak, úgy vándoroltak hajdanában az ősmagyarok községei. A kunok, akik 1279-ben kimondották ugyan, hogy felhagynak a sátoros étellel s keresztények módjára ezen túl ők is épített házakban laknak, még 1290-ben is sátorlakók voltak, s IV. László (Kun László) királyt is ezen évben az ő sátrukban érte utol végzete.²

Az erdélyi nép az alföld lakóihoz mérten kedvezőbb helyzetben volt. A nép könnyebben jutott kőhöz, fához, amiből állandó lakóhelyeket építhetett, vagy a rómaiaknak elhagyott lakhelyeit foglalhatta le. Így alapítója lett újból a kulturális haladás első feltételének, a helyhez kötött városnak. E téren előljártak a betelepített szászok. Így használta fel pl. a gyulafehérvári püspök Szent László idejében a régi Apulum maradványait biztosabb lakóhely és nagyobb, díszesebb székesegyház építésére.³

Az 1241. év után a Kolozsmonostoron lakó benedekrendieken kívül csakhamar új buzgó szerzetesek adták jó példáit az Isten dicsőségéért küzdő keresztény életnek. A domokosrendiek kolostorokat építettek Gyulafehérvárott, Alvincen, Szászsebesen, Segesvárott, Székelyudvarhelyt és Besztercén. Az Ágostonrendiek Tordán és Désen, a pálosok távol a városoktól Szentmihályköve várán (Gyulafehérvártól nyugatra) és Marosszentkirályon remetéskedtek.

¹ *Cl. Mayer Franz.* Das Zeitalter der Mönchs und Preistermedizin in Ungarn. Klyes. Jhrb. f. Gesch. u. Philosophie der Medicin. Bd. 3. — 1930. Leipzig

² *Márki Sándor:* Magyar középkor. Budapest, 1914.

³ Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.

Amint látjuk, Erdély bőven volt ellátva a különböző szerzetes rendekkel. Ezeknek a szerzetes rendeknek apátjai és vezető emberei nagyrészt Olasz- és Franciaországból jöven, magukkal hozták az orvos és gyógyszerésztudományak országukban elért legújabb eredményeit, amelyekre azután a rend legalacsonyabb állású tagjait is megtanították.

Az erdélyi szerzeteseknek nem volt valami különös gyógymódjuk. A szem és torokfájást stb. többnyire imádkozással gyógyították, de egy időben némi gyógyszereket is alkalmaztak. Erre vall a templomi könyvekben a különféle betegségek ellen való sok száz recept. A csíksomlyói ferencrendiek kolostorának gazdag kéziratgyűjteménye van. Majdnem mindegyik kodexnek a széle Erdély történetével, az astrologia és az orvosgyógyítás módszereinek feljegyzéseivel van tele írva.⁴

Erdélyben nemcsak a szerzetes rendek, hanem egyes világi papok is foglalkoztak gyógyítással. Ilyen neves orvos-pap volt 1428. év körül Kolozsvárt egy *Johann* nevű;⁵ vagy a „hammeersdorfi“ (Somfalva, Szent Erzsébet) plébános, aki nemcsak papja volt híveinek, hanem egy személyben *orvos-gyógyyszerész is*.⁶

A hagyományok szerint Kolozsvárt már a XI—XV. században voltak alapítványi kórházak (Hospitale, Xenodochium) elaggott szegények és különféle betegségekben szenvedők számára.⁷ Ilyen volt a „Szentlélek“-ről és a „Szentjobb“-ról elnevezett kórház, melyet később állítólag a jezsuiták vezettek.⁸ A lazaristák főleg a leprásokat (Szent Lázár szegényei) vették oltalmukba. Lazaretjeik és leprosiariumaik közül Erdélyben a kolozsvári volt ösmeretes.

A XV-ik század folyamán Kolozsvárt a karmeliták, domokosrendiek, a minoriták, ferencrendiek zárdáján kívül a domokosrendi „Szent Egyed“ és a „Szent Lélek“ női zárdá és kórház működött.

A kórházak fenntartásáról állandó gondoskodás történt. A jobb módúak a kórház céljaira különböző adományokat tettek vagy ajándékoztak épületeket, telkeket stb. Ilyen ajándékban részesítette 1366-ban I. Lajos magyar király a kolozsvári „Szent Erzsébet“ kórházat, melynek a csertörő malmot ajándékozta.⁹ Hasonló adományban részesítette 1557-ben Izabella királynő a „Szent Erzsébet“-ről elnevezett szegények házát, melynek a Szent Domokos-rendhez tartozó barátok birtokában volt szőlőt adományozta;¹⁰ 1617—1632 között Bethlen Gábor fejedelem a kolozsvári két ispotály javára két ezer kósót juttat. Ugyanezt teszi később I. Rákóczi György fejedelem is.¹¹

A katolikus egyház a jótékonyág gyakorlását állandóan sürgette s nem eredménytelenül. A jámbor lelkek egymásután állították fel egy-egy kápolna mellé az ispotályokat, hogy abban az elhagyottakat, öre-

⁴ *Fraknoi*: Magyar Szemle, 1878, 145.

⁵ Magyar Sion: IV, 1866, 561.

⁶ Magyar Sion: IV, 1866, 561.

⁷ *Jakab Elek*: Kolozsvár története, Kolozsvár, 1870. I. köt. 303 és 310.

⁸ *Jakab Elek*: Oklevéltár. Budapest, 1870.

⁹ ¹⁰ ¹¹ *Jakab Elek*: Oklevéltár. Budapest, 1870.

geket, betegeket állandóan táplálhassák. Szatmár, Nagybánya, Nagyvárad, Kolozsvár, Dés, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Brassó polgárai mind gondoskodtak ispotályokról.

Idők során az Erzsébet-rendű apácák és a ferencrendiek tevékenysége mindinkább fokozódik. Nemsokára a jezsuiták gyógyszerítárai kezdenek tért hódítani, amelyekhez a Szelepcsényi érsek által 1696-ban behozott irgalmasok is csatlakoznak, komoly versenytársaivá válván a nagynehezen lendületnek indult polgári gyógyszerítáraknak.

Az erkölcsi túlsúly a papok részén állott. Magas összeköttetések, nagy befolyásuk mellett mindent el tudtak érni, sőt ha egy pillanatra vissza is szorították őket, valami váratlanul jött császári rendelettel csakhamar keresztülvitték, hogy a kényelmetlen mandatum enyhíttessék, vagy egészen visszavonassék. Előnyükre volt, hogy a hazai törvények nem szabályozták a gyógyszerészetet; hogy mégis némi rend legyen, hallgatagon az erdélyiekre erőszakolták a bécsi rendeleteket és a német jogszokásokat.

Az elmondottakból kiténik, hogy Erdély bőven el volt látva kórházakkal. A nyilvános jellegű gyógyszerítárak száma ezzel szemben annál korlátozottabb volt: 1700-ig mindössze hat nyilvános gyógyszerítár működéséről van tudomásom, mégpedig Szebenben kettő, Besztercén, Kolozsváron, Brassóban és Fogarason egy-egy¹² működött. Ennek oka az volt, hogy gyógyszerítáraink meglehetősen szegények voltak; a köznép sem orvost, sem gyógyszerítárt nem ismert, mivel majdnem teljesen a babona hatalmában volt, s ha beteg lett, inkább fordult borbélyhoz, fürdőshöz, — akinek szabad volt kisebb sebeket gyógyítani, kenőcsököt készíteni — mint orvoshoz vagy gyógyszerészhez.

Az újkor elején az egyház a szerzetesrendeket többször eltiltotta az orvosgyakorlástól, csupán a gyógyszerítárakat hagyta meg nekik, mint „bona vacca“-át. Ez utóbbira azért volt szükség, mivel a szerzeteseknek némi anyagi függetlenséget biztosított s e mellett befolyást gyakorolhattak a népre a szószéken kívül is. Így tehát azok a szerzetesrendek, melyek kizárólag kontemplatív életet folytattak és világi javakkal szűkebben voltak megáldva, jövedelmük kompenzálására patikát tartottak fenn. A bencések és cisterciták, a tudomány első hirdetői, többnyire mellőzték ezt a jövedelmi forrást, ellenben a reformáció után alakult jezsuita-rend kívánatosnak tartotta.¹³

A reformáció fellépésével és terjedésével a világi elem is erőre jutva, felülkerekedett s hosszú időre úgyszólván kizárólag a maga számára foglalta le a gyógyszerészeti pályát, amelyet eladdig főképen a szerzetesek tartottak kezükben. Erdélyben csupán az irgalmas rendieknek, mint kizárólag gyógyítással foglalkozó szerzeteseknek, hagyták meg kórházait és gyógyszerítárait.

¹² *Dr. Orient Gyula*: Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. Kolozsvár. 1926.

¹³ *Dr. Ernyei József*: Reflexiók a „Gyógyszerészet multja és fejlődéséről“. Gyógyszerészeti Hetilap. Budapest, 1897.

I.

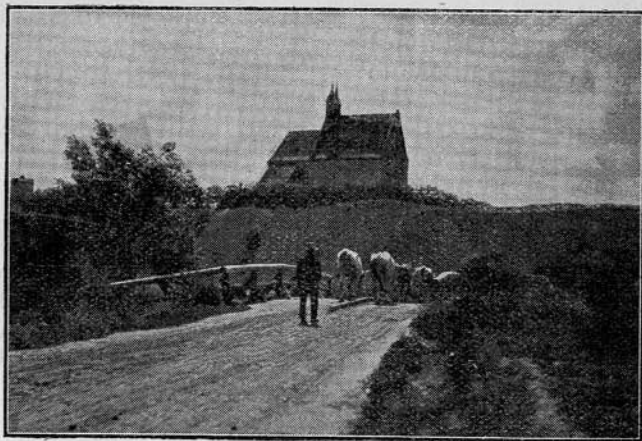
A Szent Benedek-rendi szerzetesek kórházai és orvosi tevékenységük.

Nyugaton, különösen Németországban és a szomszéd államokban a gyógyítás mesterségét a kultúra első úttörői, a bencések, vették át, akik mint gyógyító szerzetesek voltak ismeretesek. Alapítójuk az V—VI-ik században Nursiai Szent Benedek volt, akinek szellemét Cassiodorus tovább ápolta. (VI. sz.) A rend szigorú szabályai szerint a görögök és rómaiak írásait fordították le, a bencések tehát a test és a lélek gondozásának hivatását egyesítették magukban. E szerzeteseknek magukkal hozták a salermói és a monte cassinói híres egyetemeken nyert teológiai és művészeti, valamint az orvosi ismereteket, úgyhogy e korban ők voltak az orvos- és gyógyszerésztudományok művelői és ápolói.

Midőn a magyarság a kereszténységet az 1000-ik év táján felvette és Szent Istvánnak koronát küldött a francia Gerbert nevű benediktinus (II-ik Sylvester pápa) orvos, mellyel megkoronáztatott, — a táltosok helyét legnagyobb részét szerzetesek, a bencések foglalták el.

A Szent Benedek-rendi szerzetesek részére tett adományokkal mindenütt találkozunk, a betegek gyógyítása körül, a rend által szerzett érdemek emlegetésével. A bencés szerzetes-rend nemsokára nálunk Erdélyben is több helyen telepedett le. Így a Szent László magyar király alapította Szent-Jobbon, Nagyváradon és Kolozsmonostoron 1078-ban, Földváron 1131-ben, Meszesen 1165-ben, Kolozson 1215-ben, Mezőtelegden 1243-ban. Ez utóbbi helyen a rendnek kórháza is volt.¹⁴

Kolozsmonostoron, Kolozsvártól nem messze a kis halmon volt felépítve a rend kőfallal körülvett apátsági zárdája. Az erdélyi püspökök és a bencések között folyó fegyveres torzalkodások miatt¹⁵ Mátyás király 1466-ban a kolozsmonostori apátság erődjének lerontását rendelte el.¹⁶ Az idők forgataga azonban elsdorta az apátságot s a templomot is. A monostor-templom köveit széthordozták, csak a

Kolozsmonostori kálvária.

(Fanta relv.)

¹⁴ *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története. I. köt.

¹⁵ *Kós Károly*: Kalotaszeg. Kolozsvár, 1932. 56.

¹⁶ *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Oklevéltár. Budán 1870. I. k. 216.

templom szentélye maradt meg, mint kis kápolna,¹⁷ — kálvária a hívő lelkeknek. A monostor nyomai a kis kápolna körül még helyenként most is láthatók. E szerzetesrendek Erdély területén való működéséről alig vannak adataink, még kevesebbé számolhatók be orvosi működésükről. Csupán a következő egyetlen adat áll rendelkezésemre:¹⁸ „1460-ban András és Péter kolozsmonostori szerzetesek a konvent és az egész benedekrendiek nevében tiltakoznak a miatt, hogy Bertalan doktor úr, az apátság törvénytelen birtoklója. Bertalan nem egyházférfiú, — mondják a rendtagok, — hanem egy Boroszlói származású orvos.“

A bencéseket az 1566. évi erdélyi szerzeteseket kitiltó törvény száműzte otthonukból.¹⁹

II.

A lovagrendek kórházai, gyógyszertáraik.

A XI-ik század elején, különböző lovagrendek vándoroltak a világ több tája felé, így hozzánk, Erdélybe is. E rendek tagjai, a kezdet kezdetén, jeruzsálemi házukban levő kápolnájukat Keresztelő Szent Jánosnak dedikálták, mely tulajdonképen a messzeföldről jövő zarándokoknak a befogadására volt szánva.

Mivel a zarándokok között sok beteg is akadt, a rend tagjai kénytelenek voltak orvoslással is foglalkozni²⁰ és a betegeket elkülönített cellába, ispotályba helyezni.

1120 körül a szerzet lovagrenddé alakult s a beteg zarándokok gyógyításán és ápolásán kívül főleg a félhold terjeszkedő hatalma ellen is küzdött, s így a rend tagjaira a katonáskodás is kötelezővé vált. Innen ered a rend „Ordo militiae“, — S. Joannis Baptistae hospitalis, — Ordo fratrum hospitalorium“ — elnevezése is. A nép Johannitáknak, — Szent János vitézeknek, — Keresztieseknek — Kereszt uraknak is nevezte; időnként változó székhelyükről rhodusi, máltai lovagoknak is hívták.

E rend három osztályból állott:²¹ 1. Fegyveres szolgálatot teljesítő lovagok. 2. Papok. A 3-ik osztály tagjai saját kórházukban a betegeket ápolták és gyógyították.

A lovagok ruházata egészen fekete, bokáig érő reverenda, öv nélkül, csak mellükön és vállukon viseltek fehér gyolcsból kivarrott nyolc ágú keresztet. Csatában páncélt viseltek, melyre veres köpenyt öltöttek; veres volt a harci lobogójuk is; ez okból nevezték „veres barátoknak“ is. A rend címere vörös mezőben nyolc-sarkú (nyolc boldogság) ezüst kereszt. A paizs fölött hercegi korona, melyből a paizsot körülfogó rózsafüzér indul ki, alul egy kis Johannita kereszttel. Jelmondatuk: Pro fide.

¹⁷ *Fasching*: Nova Dacia sat. Claudiopol. Typis Acad. per Mich. Beeskerky MDCCXLIII.

¹⁸ *Sörös Pongrácz*: Az elenyészett bencés apátságok. Budapest, 1912.

¹⁹ *Meszlényi Antal*: A magyar jezsuiták a XVI. században. Budapest, 1931. 120. lap.

²⁰ *Bethlen*: Geschichte d. Deutschen Ordens.

²¹ *Bunyitai Vince*: Váradai püspökök. Nagyarad. 1883. I. k. 152.

Számos helyen alapítottak kórházakat, úgyhogy rendházuk száma ez időben 70 volt. A XIII-ik század közepén kb. 4000 Johannita rendházuk van már. Erdélyben is számos helyen tartottak rendházakat. Így Nagyvárad közelében, a körösparti magaslaton a rólu elnevezett Szentjánoson II-ik Géza király idejében (1141—1161) alapítottak monostort.²² Ugyancsak Géza király az ország-határ védelmére frank parasztoakat telepített le Erdélyben, akiket a Marostól délre fekvő kevésbbé lakott területeken (desertum) helyezett el. Ezek Mosel vidékéről, javarészt Luxemburgból és Északlotharingiából jöttek,²³ akik azután Kolozsvár, Dés, Magyarigen, Torda, Nagyenyed, Nagyszeben, Nagysink, Szászváros, Segesvár, Beszterce, Medgyes stb. városokat alapították s honosították meg a városi szervezeteket.

A tatárjárás után (1242) a Kolozsvár—Várad, Erdélyből Magyarországra vezető út szorosainak védelmére a király a János vitézek (Johanniták) rendjének adományozta Kalotaszeg nyugati, havasalji részét s felépítik Sebes várát (nem messze a régi dák, illetve római időkbeli és az utána való bologai táborhelytől).²⁴

A német gondosságnak köszönhető, hogy Beszterce és 1292-ben Nagyszeben város tanácsa a szegények és betegek gyámolítására városi kórházat alapított.²⁶ Nagyszeben város tanácsa a kórház vezetését kezdetben a Johannita lovagok (Brüder vom heiligen kreuz)²⁷ rendjére bízta, akiknek a szegények és betegek támogatása volt a főfeladatuk. A kórházat később 1336-ban a város saját kezelésébe vette át.²⁸

Régi kórház Nagyszebenben. (Sigerus.)

A Johannita-rend működéséről már korábban IV. Orbán pápa az 1262-i bullájában említi, hogy nagy

²² *Bunyitai Vince*: Várad püspökök. Nagyvárad, 1883. II. k. 419.

²³ *Fr. Teutsch*: Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit u. Gegenwart. Herrmannstadt. 1924. I. Bd.

²⁴ *Kós Károly*: Kalotaszeg. Koozsvár. 1932.

²⁵ *Kisch O.*: Geschichte von Bistritz. Bistritz. 1926, 15.

²⁶ *Prof. Müller Fr.*: Gesch. d. Siebenb. Hospitaler. Herrmannstadt. 1856.

²⁷ *Emil Sigerus*: Vom alten Herrmannstadt. II. Herrmannstadt, 1923, 85.

²⁸ *Linzbauer*: I., 90.

gondot fordítanak a kórházi személyzet, a gyógyszerész-gyógyszertár-berendezésére.

Az erdélyi lovagrendnek még monostoraik Tordán és Kolozsvárt, ahol kórházuk is volt. II-ik István magyar királynak 1166-ban helybenhagyó levele, mellyel Vidának, Doboka fiának a Jeruzsálemi ispotály rend javára tett végrendeleti ajándékát megerősíti,²⁹ a kolozsvári kórházra vonatkozik; 1211-ben a német lovagrend arra vállalkozott, hogy II-ik Endre király által kijelölt területeket megvédelmezi a kunok betörései (Gumanen) ellen, miért is a király a rendnek ajándékozta a Barcaságot (1211),³⁰ nemsokára 1222-ben Háromszék területét. Ezek után a rend várakat épített (Kreuzburg-Nyén; Marienburg-Földvár) s egymásután alakultak új szász községek. E községek lelkeszségei egy dékán vezetése alatt állottak, s már nem is az esztergomi érsek, hanem közvetlenül a római pápa parancsolt nekik.³¹

Az egyházi lovagrendek között volt még a „Vörös csillagos kereszt vitézek” rendje is, „Crucigeri equestris ordinis cum rubea stella.” Ennek a rendnek szerve a János-lovagok rendjének virágzása idején Bethlehembben volt. Amikor azonban a XII-ik századba Saladin szultán a szentföldet elfoglalta, a szerzetesek kénytelenek voltak Európába menekülni és Sternberg Albert herceg vezetése alatt a cseh Hlupetin városkában telepedtek meg.

A rend Erdélyben több helyen alapít kórházat, fenntartásukról maga a rend gondoskodik. Ezen intézmények később a Szent-Ferenc-rendiek hatásköre alá kerültek.

A IV-ik Innocentius és IV-ik Sándor pápától 1255-ben nyert ki-

váltáságos levél a csillag viselését Sternberg emlékére megengedi és megerősíti. Így jelentkezik a csillag mint beszélő címer a kolozsvári Szent Mihály-templom szentélye előtti boltíven és az unitárius püspök kolozsvári palotája csúcsíves kapuján. Jakab Elek Kolozsvár történetét tárgyaló munkájában két címeres emlékekkel találkozunk, írja Sándor Imre egyik értékezésében.³²

Sternberg címer a Szt.-Mihály templomban.

Az egyik a Calea Victoriei (Kossuth L.-u.) 7. számú ház (unitárius püspöki lak) csúcsíves kapuját díszíti, a másik a Szent Mihály templomnak az 1860-as években történt restaurálása alkalmával talált egy XV. századból való síemlék, melyet később padozatkövekkel borítottak be; a harmadik a már említett templom szentélye előtti oszlopon nyugvó címer. E két cí-

²⁹ Jakab Elek: Oklevéltár. Budapest, 1870. I. köt.

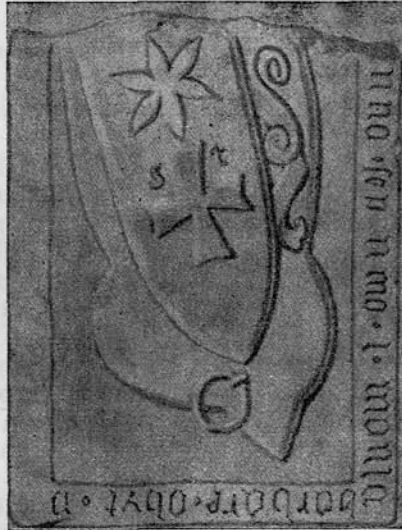
³⁰ Urkundenbuch von Siebenbürgen No. X—XXXIV.

³¹ Az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton. 1925.

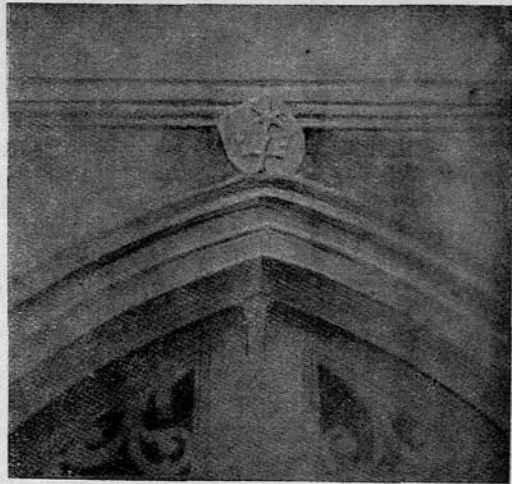
³² Sándor Imre: Kolozsvár címeres emlékei. Kolozsvár, 1920. 1. füz.

mert Jakab Elek a német lovagrendnek tulajdonítja és két eredeti oklevélre hivatkozik. Sándor Imre teljes világot vet³³ mind a három címer eredetére ugyancsak az oklevelek alapján. Ugyanis az egyik oklevél 1166-ból kelt, mely a jeruzsálemi Szt. János souverain lovagrendet *Fratres hospitales-Sancti Johannes* említi, ellenben az 1244-ben kelt oklevélben világosan a német lovagrendről van szó. Ez utóbbiak csak 1192-ben alakultak lovagrendekké. A két lovagrendnek tehát igen eltérő szerepe volt ezen időben. A János lovagoknak a tatár betöréskor IV-ik Béla magyar király személyével szemben tanúsított bátor és áldozatkész magatartásukat, valamint az országnak tett szolgálatukat a történelem megörökítette, ellenben a német lovagrendek a magyar államisággal való szembehelyezkedésük és a királyi házzal való hálátlan viselkedésük révén váltak ismeretessékké.

A János mesterek, — Johanniter Magister-ek között találjuk az előkelő erdélyi főurat, Wesselényi Jakabot, aki 1276-ban volt a rend Magistere Tordán.³⁴

A Szt.-Mihály templomban padozat kövekkel borított Sternberg címer.

Sternberg címer a csücsíves kapún.

³³ L. Fejér: Cod. diplomat. VII, 44, és Urkundebuch von Siebenbürgen No. XC.

³⁴ L. Fejér: Cod. diplomat. VII, 44, és Urkundebuch von Siebenbürgen No. CX.

III.

A nagyváradai orvospapok kórházai és a premontrei rend gyógyszerháza.

A fehér és kiváltságos premontrei rendet szent Norbert-Herbert genepi gróf és Hedvig, lotharingiai hercegnő fia, alapította 1120-ban Picardia egyik vadregényes völgyében, Prémontréban, s itt kezdte meg Norbert áldásos működését.

A monostor egykori életéről csak gyér adatok maradtak fenn az utókor számára. Az ősmonostorban a rendi statutumok szerint iskolájuk és kórházuk is volt.³⁵

Erdélybe a premontreieket 1130-ban, rendi alapításuk után alig 10 év múlva, II-ik István király telepítette le Nagyváradon, átadván nekik a város fölött emelkedő Váradhegyfoki, Szent István vértanúról elnevezett bencés kolostort.³⁶ A monostor azonban 1241-ben, Nagyvárad városával együtt, a tatár hordák martaléka lett. Nemcsak felégették, hanem lerombolták, lakosait leölték, kipusztították. Csak egy-két szerzetes tudott valahogyan megmenekülni s a szörnyű csapást átélni. A tatárok eltakarodása után a megmaradt hű rendtagok ismét megkezdték áldásos működésüket.

A premontrei rendtagokon kívül ez időben Nagyváradon a világi papok is foglalkoztak orvoslással. Így igen keresett orvos-pap volt 1332-ben *Paul* nevű nagyváradai kanonok,³⁷ továbbá *Ladislaus Deméni* nagyváradai püspök (1333—1379), aki I. Lajos király udvari orvosa is volt. *Eugubioi András* 1345-ben nagyváradai kanonok, egyszersmind királyi orvos is volt.³⁸ Kiterjedt orvosgyakorlatából befolyó jövedelmét a kórház fenntartására fordította. *Wep Péter* nagyváradai orvoskanonok az elpusztult nagyváradai „Szentlélek” kórházat 1427—1447-ben újjáépítette.⁴⁰ Ezen ispotályokon kívül voltak még Nagyváradon a „*Domus leprosorium*”, a „*Vakok telke*” és más menhelyek is.⁴¹

A premontreiek 1730-ban átköltöztek abba az épületbe, amely a mai Park szálló helyén volt. Az új otthonban részben lelkipásztorkodással, részben pedig a történelmi feljegyzések szerint⁴² a *kezelésükben levő gyógyszerház révén* az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásával kezdték meg újból áldásos működésüket.

Hort Viktor gyógyszerész úr írásbeli közlése szerint „a premontreiek előtt régen valami *osztrák szerzet volt Váradon*, azok tulajdona volt az a terület, ahol jelenleg a Park szálloda van. *Ennek a szerzetnek volt ott*

³⁵ A jászóvári premontrei rend jubileumi névtára és története. Budapest, 1902.

³⁶ *Fuxhofer Czinár*: Monasteriol. Reg. Hung. Vindobonae. 1869. Fr. Mayer. Zeitalter der Mönchs u. Priester medicin in Ungarn. Klyos. Jahrb. f. gesch. d. Medicin. Leipzig. 1930.

³⁷ *Bunyitay Vincze*: Váradai püspökök. Nagyvárad. 1883. II. 76.

³⁸ *Venzel*: Urkundebuch. II. 495.

³⁹ *Bunyitay Vincze*: Nagyváradai püspökök. Nagyvárad. 1883. I. 205.

⁴⁰ *Bunyitay Vincze*: Nagyváradai püspökök. Nagyvárad. 1883. I. 254. és II. 143.

⁴¹ *Batthyányi* kodex: 34. 1.

⁴² Az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton. 1925. 518. 1.

patikájuk s mikor ezek elmentek, a patika is megszűnt.“ Mindenesetre érdekes volna kideríteni, hogy nem valamelyik német lovagrendnek volt-e azon a helyen kórháza és patikája.

IV.

A jezsuita-rend gyógyszerterái.

A jezsuita-rendet (Jézus társaság) Loyola Ignác spanyol vitéz alapította, aki 1534-ben Párizsban hat társával a szent föld visszafoglalására egyesült, s mikor e céljukat elérhetetlennek látta, társait szerzetesrend alapítására bírta.

A jezsuiták rendje fölötté gyorsan terjedt el, úgy hogy már 1565-ben közel 4000 tagja volt a rendnek; a XVIII-ik században pedig 1525 rendházukban a rendtagok száma a 22.000-et is meghaladta.

Nevelési rendszerük legfőbb célja az erős katolikus hit megteremtésének elősegítése. E célból az iskolákban Mária-kongregációkat szerveztek. Működésüknek jelentősége legfőképpen abban állott, hogy nemes nagyravágyásukkal, meggyőződésükkel és kitartásukkal a katolikusok vallási öntudatának felkeltéséhez nagymértékben hozzájárultak.

Rendi szabályuk a „Ratio atque instutiuo Studiorum Societatis Jesu“ értelmében a tiszta és erkölcsös élet s a rendi tevékenység mellé célul tűzték ki még a tudomány művelését is. A rend óriási ereje azonban abban rejlett, hogy az egyes rendi tagokban kifürkészte, mihez van egyiknek-másiknak hajlama, tehetsége, abban aztán tökéletesen kiképezte és arra a pályára egyengette és segítette, amelyik a rendi érdekeknek a legjobban megfelelt. Így történhetett meg, hogy a jezsuiták nemcsak nem zárkoztak el a természettudományok művelésétől, ellenkezőleg a természettudományok előhaladása körül rendkívül nagy érdemeik vannak.

De nagy érdemeik vannak különösen a gyógyszerésztudományok fejlesztése terén is. Indiában, Kínában missziós telepeket alapítanak s e közben kutatják az ott található természeti kincseket. A kínai missziós telep vezetője, *Ricci Máté* fedezte fel a „két szarvú jezsuita sulyom diót“ (*Tropa bicornis*) és e növényvel gyógyította meg a hasmenésben szenvedő kínaiakat. E jezsuita telepen próbálták ki a tropikus és mérsékelt égöv alatt található növényi gyógyszereket, amelyek közül nem egy még ma is pótolhatatlan gyógyszerkincsünket képezi. Az amerikai Paraguai-ban misszionáriuskodó jezsuita atyák is hasonlóan jártak el; egyre-másra küldötték európai gyógyszerteráinknak a talált gyógykincseket. Így kerültek a jezsuita gyógyszerterákba a china, condurango, rathanha, sarsaparilla, a peru-balzsam, a copaiva, tolu balzsamok, a cardamomum, a campora stb. A híressé vált „Jezsuita teának“ elkeresztelt féreghajtó tea *Chenopodium ambrosoides*-nevű növényt tartalmazott.

Gyógyszertörténeti szempontból érdekes feljegyzéseket tettek 1636-ban. *Hippolit Rui* és *Praun Károly* jezsuiták a china kéreg felfedezéséről. E feljegyzések szerint Loxa perui tartomány főbiráját Juan Lopez de Canizarest, (1330), aki már rég idő óta hideglelésben szenvedett, egy indián chinakéregből készült főzettel gyógyított volt meg. Állítólag a perui alkirálynőt, *del Chinchon* grófnőt is china kéreggel gyógyították meg. A grófnő nevérol nevezte el Linné, a híres botanikus az új fát „cinchoná“-nak.

A chinakéreg elterjesztése körül a jezsuiták nagy érdemeket szereztek; már 1632-ben Cobo Barnabás jezsuita chinakérget hoz Spanyolországba, onnan pedig 1670-ben Rómába küldi *Lugo* kardinálisnak, aki meggyőződve ezen új szer gyógyító hatásáról, betegei között szétosztotta. Innen ered a chinakéregnek „grófnő-por, jezsuita-, vagy kardinális-por“ elnevezése is.

A jezsuitákat Magyarországra *Oláh* (Vlah) Miklós telepítette le 1561-ben Nagyszombatban. Oláh Miklós erdélyi származású, 1493-ban Nagyszebenben született. Édes atyja Oláh István a Hunyadiakkal rokon román vajda-családból származott, édes anyja Hunzár Borbála volt. Iskoláit a váradi káptalani iskolában végezte. Már 17 éves korában II-ik Ulászló király udvarába lépett hadapródnak. Hivatása azonban a papi pályára vitte és 1518-ban fel is szentelték. Nemsokára II-ik Lajos király és nejének titkára lett,⁴³ s 1553-ban esztergomi érsek. Egy alkalommal az özvegy Mária királynét Belgiumba kísérte s ez idő alatt alkalma volt a legnevesebb tudósokkal és írókkal megösmerkednie. Innen ered az alchimiában való jártassága is.⁴⁴

Erdélyben az első jezsuita misszionárius *Leleszi János* volt, aki 1578-ban Kolozsváron át Gyulafehérvárra utazott, ahol annyira megnyerte Báthory Kristóf (1576—1581) erdélyi fejedelem szívét, hogy ott marasztotta és megígértette vele, hogy több szerzetes társát Erdélybe hívja. Leleszi e meghívásra Lengyelországból 1579-ben 12 jezsuita páter, fráter és tanítókból álló rendtagokat küldött, akiket a kolozsmonostori volt bencés apátság elhagyott klostromában helyeztek el. Mivel Kolozsvár és Kolozsmonostor között ez időben nagy pusztaság terült el, a fejedelem a szerzetet Kolozsvár városába hozatta, akik 1581-ben a Farkas-utcában levő elhagyott Ferenczrendi zárdába költöztek, s még Mátyás király idejében épülni kezdett csúcsíves templomot birtokukba vették. Itt épült fel iskolájuk és nevelőintézetük.⁴⁵

Kolozsváron kívül még Gyulafehérváron (1579) és Nagyváradon (1584) is letelepedtek. Szatmáron középiskolai jellegű kollégiumot állítottak fel, melyet eredetileg Pázmány Péter alapított (1614). A rendi tagok fenntartására tett alapítványokat Mihály vajda is megerősítette Erdélybe jövelelekor 1599-ben.

A jezsuiták Bocskay fejedelem koráig (1606), bár sok viszontagság között, mégis folytatták működésüket. Székely Mózes fejedelemsége napjaiban a felizgatott protestáns nép a kolozsvári szeminariumot fel-

⁴³ Az erdélyi katholicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.

⁴⁴ *Dr. Orient Gyula*: Erdélyi alchímisták. Kolozsvár, 1927. 7.

⁴⁵ A kolozsvári kegyes tanítórend évszázados története, vázlat. Kvár. 1877.

dulta ugyan (1603), de a jezsuiták ennek dacára ismét visszajöttek. II-ik Rákóczi György fejedelemsége alatt, 1652-ben január 22-én a jezsuitákat kitiltották Erdély földjéről. Ezután már nemcsak valóságos üldözésnek voltak kitéve, hanem többen vértanúhalált szenvedtek.⁴⁶

A következő évi országgyűlésen hiába próbálta Milley István kolozsvári jezsuita atya fejtegetni a régi törvények elavulását, a kitiltás a császár követének felszólalása után is bekerült a törvénykönyvbe. A jezsuiták kitiltására vonatkozó rendeletet Lipót király (1702) érvénytelennek jelentette ki. A jezsuiták ekkor kezdték meg Kolozsvárt az Egyetem-utcai telken való építkezéseket. A jezsuiták azonban csak 1716-ban térhettek újra vissza Kolozsvár városába; 1774-ben aztán a szatmári rendház kivételével végleg feloszlatták kolostoraikat.

A jezsuita-rend kolozsvári, gyulafehérvári és nagyváradai házai, mivel kizárólag kontemplatív életet folytattak és világi javakkal szűkebben voltak ellátva, jövedelmük kompenzálására *patikát* tartottak fenn. Így a gyulafehérvári gyógyszerárú gyógyszerésze 1587-ben az olasz származású *De Milanensis Maximus* volt, aki 1569-ben, 59 éves korában lépett a rendbe. A rend levéltárában számos levele van az 1586-i pusztító pestisről.⁴⁷ És Milanonsiis bárhogyan is védekezett a pestis ellen, mégis e betegségben pusztult el. Úgy a gyulafehérvári, mint a nagyváradai jezsuita gyógyszerárú keletkezéséről, fennállásáról csak fölötté gyér adatokat találhattam ez ideig. A nagyváradai irgalmas-rendi gyógyszerárú felállítás idején, 1771-ben felvett vizitációs jegyzőkönyv homályos szövege némileg arra utal, hogy az irgalmasok ezen gyógyszerárúra valamikor a jezsuitáké lehetett. Valamivel bővebb tárgyi adatokkal rendelkezem a kolozsvári jezsuita gyógyszerárú felállítására vonatkozólag. A kolozsvári jezsuita atyák, hogy a nép lelkéhez könnyebben hozzáférhessenek, a nép testi szenvedéseinek enyhítését is célul tűzték ki, s így az orvoslásban is igyekeztek elmélyedni. Orvosi ismereteiket a legkítünőbb és a legújabb orvosi munkákból merítették, amely célra gazdag szakkönyvtár állott rendelkezésükre. Sajnos, ezek az értékes munkák a szerzetes rend megszűnte után, a polgári gyógyszerárú minősített gyógyszerárúkezelők, gondnokok kezén lassanként széjjelkallódott. Néhány gyönyörű bőrkötésű orvosi, valamint gyógyszerészeti munkát magam is láttam még a kolozsvári gyógyszerárútulajdonosok bitrokában, akik azután tuladtak rajtuk. Egy véletlen folytán, egyik ismert házaló könyvkereskedő jóvoltából, — a jezsuiták könyvtárából való eredeti Galenus munkához jutottam. E munka címe: „*Epitome Galeni Pergameni Operum. Basiliae. MDLXXI. Lúdtollal pedig: „Colegi Soc. Jesu. Claud. 1604.“* (Colegi Societatis Jesu).

E kor gyógyszerárúi és gyógyszerészeti viszonyaira és az orvosok működésére élénk világot vetnek *Milley János* kolozsvári jezsuita atyának 1649 és 1651-ben tett jelentései.⁴⁸ Milley atya jelentéséből megtudjuk,

⁴⁶ *Fraknoi Vilmos*: Pázmány Péter. Budapest, 1886.

⁴⁷ *Veress Andre dr.*: Erdélyi jezsuiták levelezései és iratai a Báthoriak korából.

⁴⁸ *Szilágyi Sándor*: Monumenta comitialia regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Budapest, 1892. X. B. köt. 504—548. lap.

hogy Kolozsvárt 1651-ben két protestáns orvos, különösen pedig a protestáns hitre áttért gyógyszerész ellen volt az országgyűlés előtt panaszolni valója, melynek háttére, — amint később kitűnt, — a szerzetes

E P I T O M E

GALENI PER- GAMENI OPERVM,

IN QVATVOR PARTES DIGESTA,
PVLCHERRIMA METHODO VNIVERSAM ILLIVS VL-
ri doctrinam complectens: per DO. AND. LACVNAM Se-
cobiensem, Equitem auratum, & Medicum longe excellentif-
simum, summa fide studioque collecta.

ACCESSERUNT EIUSDEM AND. LACU-
NÆ Annotationes in Galeni Interpretes: quibus varij loci, in quos hactenus
impegerunt lectores, & explicantur & summa fide restituantur.

Item.

De ponderibus & mensuris medicinalibus vtilis Commentarius:

Index rerum & verborum maximè memorabilium copiosissimus.

Collegij Soc. Juv. Claudi 1604

BASILEÆ,
PER THOMAM GVARINVM,
M. D. LXXI.

rend által felállítandó gyógyszerertár volt, s amit a rend később (1731) meg is kapott. Az eredetileg latin nyelven írott panaszlevél szövege magyar nyelven a következő:⁴⁹

⁴⁹ *Dr. Orient Gyula: Erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. Kolozsvárt. 1928. 85—86.*

1649: Kolozsváron vannak doktorok és gyógyszerár.⁵⁰

1651-ben kelt jelentés: „Szaladunk a doktorhoz, akik Kolozsvárt ketten vannak, noha elég szegények és áriánusok, ezek közül egyik egy alkalommal azt mondotta, hogy ő ugyan nem gyógyítja a katolikusokat, ha valamennyien is elpusztulnak: ebből látható, hogy mennyire bízhatunk az ilyen lelkiismeretességben. Szaladunk a gyógyszerárba is, mely szintén nyomoruságos és e mellett nagyon drága és ilyen is csak egy van. Ide csupán Ádám mesterért a tél óta mostanig, csaknem 100 forintot fizettünk. A legesekélyebb értékű cikket is drágán számítja a katolikus hitet megtagadó, áriánus gyógyszerész. Az áriánus doktor, aki megunta ennek az embernek szemérmetlen zsarolását, maga tanácsolta nekünk, hogy hoznánk ide kívülről egy hozzá értő embert, annak itt nagy becsülete és az egész vidékről nagy keresete lenne. Ez a dolog nagyon is érdemes a megfontolásra. Mert az idevaló emberek, mihelyt testileg segítünk rajtuk, *szivesebben engedik majd meg, hogy lelküket is gondozzuk és valamint Blandrata György orvos útján szívárgott be ide az eretnesség lelki mérge: azonképen egy jó testi orvos útján Isten a lelkeket a hit igazságára esetleg alkalmassá teheti. A minap egy nemes főurat, aki kétségbeesetten majdnem lemondott az életről, a szerzetes egy könnyű hajtóval megkönnyítette, aki őt azóta, mint atyját tiszteli, annak dacára, hogy eretnek, alamizsnát gyakorol és nagyon meghagyta, hogy gyakrabban és bizalommal szálljanak meg nála. És annál inkább lehetne ez, mivel a fejedelemnek nincs még semmiféle udvari orvos, mert még fiatal és egészséges. Oh, bár csak segítene valakin jótévésünkkel testi betegsége idején, lelkét is a jóra tudnánk fordítani.*

A minap kértünk Khun páter által bizonyos és nagyon szükséges gyógyszereket, melyeket megígért a főtisztelendő Páter Tyrnavinensiből (Nagyszombat), az ottani Rektor; az onnan visszatérő szolgálóval jó alkalom kínálkozott volna, és nem tudjuk megmagyarázni, hogy a gyógyszerész (t. i. a nagyszombati) miért nem intézte el a kért dolgokat, aki pedig akkor jött vissza Bécsből, amikor a szolgáló Nagyszombatban tartózkodott és a nagyszombati gyógyszerárból nem adnak ki gyógyszert, csak ha készpénzben kifizetik. Mi innen pénzt nem tudunk küldeni, hisz onnan vártuk a gyógyszereket, ahol szükség esetén, helyettünk ki is fizethetik az árukat. Nagyon félünk a dögvésztől és a félelmünk nem is mulott el, mert tényleg sokan meg is betegedtek. Az évi szükségletük fedezésére alig egy-két gyógyszeradagnyi ellenmérünk sincsen, amelyekre sürgős esetben szükség lenne.“

A kolozsvári jezsuiták 1702 körül rezidenciát építettek azon a helyen, ahol most az egyetem központi épülete áll. A templom déli oldalához kapcsolt egyemeletes épületrészben helyezték el később a *gyógyszertárt*, a könyvtárt és a nyomdát, stb. A *gyógyszertárból a szegénysorsuak ingyen kaphattak gyógyszereket*. A gyógyszerár létesítése Csernovics Ferenc kollégiumi rektor érdeme, aki a „*közjóért és övéi vigasztalására*“ gyógyszerár felállítására engedélyt kért, s amelyet a

⁵⁰ Az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára; Kornis levéltár.

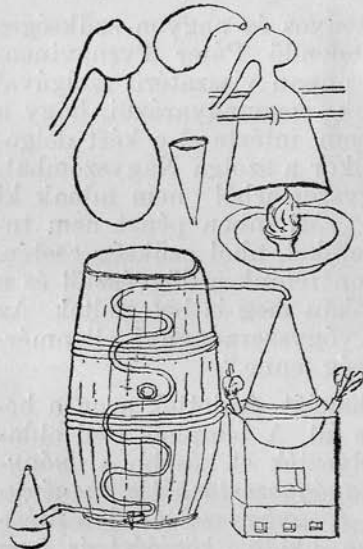
jezsuiták 1731-ben meg is kaptak. A gyógyszerertár berendezése 1731 és 1732 között készült el, melynek vezetésére szakképzett rendi tagok

A régi jezsuita egyetem, egykori épülete, amelyben a gyógyszerertár elhelyezve volt.

hiánya miatt világi erőt alkalmaztak. A gyógyszerertár első vezetője *Durly József* volt, aki 1732-től 1741-ig volt alkalmazásban; majd *Reiter József* következett 1741-től 1742-ig. Ezeknek a gyógyszerészeknek rendes évi fizetésük volt. A gyógyszerertár évenként 100—600 forint jövedelmet hozott, melyet nagyjából a jezsuita egyetem matematikai és csilagászati eszközeinek beszerzésére fordítottak.⁵¹

A jezsuiták gyógyszerertára eleinte nem bírt nyilvánossági jelleggel; hogy ezt elérhessék, *Maueks Tóbiás* kolozsvári polgári gyógyszerertár tulajdonosával kellett megegyezniük. A megállapodás, mely szerint a jezsuiták gyógyszerertárukat az utcára megnyithatták, *Paloczy* gyógyszerész adatai szerint a következő volt: „A jezsuiták, hogy gyógyszerertárukon ajtót nyithassanak, *Maueks* gyógyszerésznek évenként bizonyos mennyiségű élelmiszer (búza, tűzifa, bor stb.) adására és bizonyos készpénz fizetésére kötelezték magukat.“ A gyógyszerertár, mint a többi jezsuita gyógyszerertárak, barokk stílusban épült legszebb állványokkal, díszes edényzettel, laboratóriuma gazdagon réz mozsarakkal, üstökkel és desztilláló készülékekkel stb. volt felszerelve. Ezek mind elpusztultak, mintha a szél elfujta volna. A szép berendezést az edényekkel a tulajdonosok egyike magával vitte Pozsonyba, silány fenyőfa butorzatot és kislejtezett edényzetet tett helyébe. Ezen egykori jezsuita gyógyszerertárból csupán egy 45 cm. magas és 33 cm. széles kómoszarat sikerült megmentenem múzeum részére, melyet az egyik gyógyszerész kertjében virágvázának használt; és néhány gramm „Mumia“ darabot, a jezsuiták egykoron oly kedvelt gyógyszerét.

A jezsuita gyógyszerertár egykori desztilláló aparátusai

⁵¹ *Dr. Erdélyi Károly*: A kolozsvári róm. kath. főgymnasium története. A kolozsvári r. kath. főgymn. Értesítője 1989.

A jezsuita rendet XIV-ik Kelemen pápa (esaládi néven Ganganelli) 1773 július 21-én kelt bullájával eltörölte.

Nagy okok kényszeríthették a pápát arra, hogy ezen intézkedését megtegye. Erdélyben és máshol állandóvá vált vallási súrlódások miatt Erdélyben a kir. kormányshoz 1773 okt. 8-án tárgyalta a jezsuitarendet megszüntető királyi leiratot. Az irgalmasok ellen megkezdett pör 1735-ben ért véget, de tekintettel érdemeikre és nagy kórházukra, melyben beteget szolgálnak, s gyógyszereket a polgároknak is kiszolgáltassanak, Ófelsége különös kegyéből meghagyták őket, sőt a közterhek viselése alól is felmentették.

V.

Az irgalmas-rendiek kórházai és gyógyszertárai.

Az irgalmas-rendet az 1550-ben elhalt Istenes Szent János alapította s a rend szabályait V-ik Pius pápa 1572-ben jóváhagyta. Istenes Szent János a portugál Montemor-ban született. Fiatal éveiben mint katona bejárta Afrikát, Spanyolországot, Lengyel- és Magyarországot. A legenda szerint a könnyelmű életet átélő katonának egy ízben Jézus, mint éhező, fázó, szakadt ruhájú árva gyermek jelent meg. János a gyermeket gondjaiba vette, aki hálából egy gránátalmába tűzött kereszttel ajándékozta meg e szavakkal: „János, Granada lesz a kereszted“. János, hogy megélhessen Granadában, imakönyveket és szentképeket árult. Granadában hallotta Avilai János prédikációját, amely őt annyira meghatotta, hogy felkiáltott: *Misericordia!* (irgalom). Innen ered a rendnek Misericordiánus (irgalmasok) elnevezése, s a rend címere, a hasadt gránátalmára tűzött kereszt. A rendnek több katolikus országban voltak és vannak ma is rendházai, kórházai és ezzel kapcsolatos gyógyszertárai.

Irgalmas-rend címere.

A rendnek gyógyszertárai nem voltak eredetileg nyilvános jelleggel felruházva, hanem mint a rendi kórházak házi gyógyszertárai működtek. Később azonban a városi hatóságok sok ellenkezése dacára mégis nyilvánossági jogot nyertek, hogy kórházukat ennek jövedelméből fenntarthassák. Erdélyben három irgalmas-rendi kórház és gyógyszertár van: a temesvári, a nagyváradi és a szatmári.

A temesvári irgalmas-rendi kórház és gyógyszerár.

Az erdélyi irgalmas-rendi kórházak és gyógyszerárak között legrégebb a temesvári. Az irgalmas szerzeteseket III-ik Károly király (IV. Károly osztrák császár) 1737-ben telepítette Temesvárra. (Conventus Fratrum Misericordiae). A kórházat és a gyógyszerárát a Temesvárott megalakult Nepomuki Szent János jótékonyági egyesület építette fel az 1735—1737-i években, mikor az egylet világi elnöke gróf Hamilton András temesvári parancsnokló lovassági tábornok volt. Az épület alapkövébe elhelyezett emlékmű német nyelven írott

A temesvári irgalmas kórház és gyógyszerár bejárata.

szövege magyarul a következőképen szól: „A Szentháromság és Szűz Anya nevében a jámborság alapköve elhelyeztetett és a felebarát iránti jóságos és dicséretes szeretetből Nepomuki Szent János kórháza alapítatott a városban. Az alapját megvetette az egylet fogadalmi jótékony-ságból.“

Az épület készen állván, gróf Hamilton előterjesztésére a király rendelkezése folytán a német tartományi irgalmasrendnek hat tagja *Temel Paulinus* vikárius alatt Temesvárra érkezett [állítólag Szerbiából, mely akkoriban Ausztriának hódolt] és átvette az épületet, hat ágyra berendezett kórház és gyógyszerár fenntartási kötelezettségével. A telepítés célja tulajdonképen az volt, hogy más gyógyintézet hiányában az akkoriban felette egészségtelen Bánátban a megbetegedő hivatalnokok és szolgálk ingyen ápolást nyerjenek. A kincstár jelentékeny pénz és természetbeli járandóságokkal gondoskodott az irgalmas-

rend fenntartásáról; 1738-ban a délvidéken nagy pestisjárvány dühöngött, amely a betegápoló szerzeteseket sem kímélte meg, mert négyen is elhaltak e rettentő vészben.

Az 1765-ik év előtti időkben, amikor sem polgári, sem pedig katonai gyógyszertár Temesváron még nem volt, az irgalmasok gyógyszertára a lakosságnak gyógyszereket szolgáltatott ki. Később a helyőrségi katonai gyógyszertár kizárólagos jogot nyert a gyógyszerek szállítására és árusítására, s felsőbb intézkedésre a rendnek be kellett szüntetnie a gyógyszertár nyilvános működését: annál kevésbé volt szabad gyógyszereket kiszolgáltatnia a közönségnek. Hosszas perlekedés után 1823-ban udvari rendelet érkezett, melynek értelmében az összes szer-

A temesvári irgalmas gyógyszertár belseje.

zetesrendek csakis házi gyógyszertár tartására jogosultak. A temesvári irgalmasok azonban következetesen ellenszegültek ennek a tilalomnak, sőt gyógyszertáruk ajtaja fölé „Öffentliche Apotheke der Barmherzigen“ feliratot tettek. Midőn tudomást szereztek arról, hogy a többi gyógyszerészek erélyes lépéseket tesznek ellenük, 1828-ban a kir. helytartó-tanács-hoz fordultak gyógyszertáruk nyilvános jogának elismerése végett. A helytartó-tanács 1830-ban kelt leiratával értesítette a város közönségét, hogy Ófelsége a nyilvánossági jogot a temesvári irgalmasrendi gyógyszertárnak megadta.

A szerzet alapítására, működésére és fejlődésére vonatkozó eredeti okmányok, — a rendfőnök állítása szerint, — az 1848-ik évi ostrom alatt keletkezett tűzben elégték. Az irgalmas rendház, kórház és gyógyszertár jelenlegi (1910 óta) vezetője, perjele Klinovszky László okl. gyógyszerész.

A nagyváradai kórház és gyógyszertár.

A rendházat és kórházat a gyógyszertárral együtt poroszlói Gyöngyössy György nagyváradai kanonok alapította 1760-ban. Gyöngyössy áldozatkészségét 1796-ban Paál Gáspár nagyváradai kanonok még inkább növelte, úgyhogy az intézmények tetemesen bővültek és megnagyobbodtak. A rendházat és kórházat, valamint a rendi gyógyszertárat a jelenlegi perjel, Gonda Béla Faustín, oly körültekintéssel és anyagi készséggel alakította újjá, hogy a rendi kórház és gyógyszertár ma Nagyvárad első nagy kórháza. Modern műtőtermek, orvosi laboratóriumok,

Nagyváradai irgalmas-rendi kórház és gyógyszertár épülete.

orvos-specialisták látják el a kórházba özőnlő betegeket. A gyógyszertár hatalmas nagy helyiségében rendi tagok működnek, akik a betegápolásban is résztvesznek. A gyógyszertár udvarfelőli bejáratánál az ajtó fölött gyógyszerészeti működést symbolizáló értékes fal-freskó gyönyörködteti a belépőt.

A gyógyszertár keletkezésére vonatkozólag úgy vélem, hogy az valamikor a jezsuitáké lehetett, melyet azután az irgalmasok újra felszereltek és a nyilvános gyógyszertárhoz hasonlóan bocsátottak a közönség részére. Ugyanis a Biharvármegye közgyűlésének irományai között levő (H. Fasc. IV. ANNI. 1771) s a gyógyszertár megnyitásánál felvett *visitationi jegyzőkönyvből* az tűnik ki, hogy a jezsuiták gyógyszertára az „Arany kereszt”-hez volt eredetileg címezve (a kolozsvári

az „Egyszervu“-hoz), mely címet az irgalmasok rendi jelvényükkel, a gránátalmával, cseréltek föl. Így kerülhetett a félretett „Arany kereszt“ jelvény egy másik gyógyszerház címeréül.

Az 1771-ben felvett gyógyszerházi vizsgálati jegyzőkönyv homályos és hibás szövege a következő: „...Incluta universitas Domini Dni Gratosissimi Colendissimi Accepto aratioso J. Cottus Bihariensis mandato anno 1771 Mensae Mai, ut ab improviso, ac absque ulla praevia insinuatione in presentia Dominorum infra scriptorum deputatorum Pharmacopea visitiemme statim operi huic accinxi, *Apothecamque Jesovitarum Misericordianorum a spacio unis anni novam erectam, et ad*

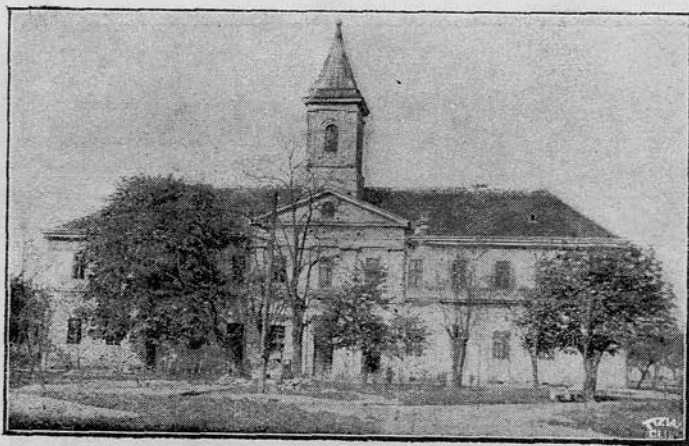
A nagyváradai irgalmas-rendi gyógyszerház belseje.

auream crucemuna eum pretitulatis Dominis invinsi, etc.“ Megkapván Tekintetes Biharvármegye szives parancsát 1771 május havában, hogy mintegy véletlenül és minden előzetes értesítés nélkül az alulírott kiküldött urak jelenlétében vizsgáljam meg a gyógyszerházakat, tüstént hozzáltam ehhez a munkához *Irgalmas Jezsuitáknak az aranykereszthez* (címezett) és egy év óta ujjonnan felállított gyógyszerházat a fentemlített urakkal együtt meglátogattam ...

A szatmári irgalmas-rendi kórház és gyógyszer-tár.

Az erdélyi irgalmas-rendi kórház és gyógyszer-tárak között a legkorábbi alapítású. Két lelkes és áldozatkész püspök, *Hám János* szatmári és *Leonhard János* tábori püspök létesítette 1834-ben. A gyógyszer-tár valamivel később, az irgalmasoknak új rendházukba való beköltözése után, 1839-ben nyílt meg.

A rendház épülete egy tömböt képez, középen a templommal. A középajton van a bejárat a kórházba és a rendházba. A középajtotól balra van a templomajtó, jobbra a gyógyszer-tár bejárata.

A szatmári irgalmas rendi kórház és gyógyszer-tár.

A rendház eleinte a fölötté csekély javadalmak miatt sokat küzdött és csak a rend kiváló két tagjának, Gróf Mózes irgalmasrendi sebész-főorvosnak és Hecht Viktorián gyógyszerésznek, köszönhető, hogy az anyagi nehézségeket nagy fáradsággal le tudták győzni.

Az 1848—49-i szabadságharc alatt, miután az egész épületet a katonaság, majd a hadifoglyok foglalták le, a szerzetesek rendházukat kénytelenek voltak elhagyni. Csak később térhettek vissza otthonukba, amikor is sebesült és beteg katonák ápolásával folytathatták tovább samaritánus működésüket.

1904-ben a rendházat a kórházzal együtt átalakították és gyógyszer-tárakat újra felszerelték. A rendház főnöke, valamint a kórház és gyógyszer-tár jelenlegi vezetője Csont Gy. Lénárd okl. gyógyszerész.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

Szerkeszti: DR. GYÖRGY LAJOS.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület” kiadása.

1. Rass Károly: Reményik Sándor	40.
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	30.
3. Dr. Bilay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.
4. Dr. Bilay Árpád: A moldvai magyarság	40.
5. Székoley Béla: A nagybányai művésztelep	40.
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom-bibliográfiája. 1925. év	50.
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címei	40.
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.
11. Dr. Tavaszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.
12. Dr. György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban	60.
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926. év	50.
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye	50.
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	50.
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év	60.
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei	50.
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. Pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	50.
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.
25. Dr. Tavaszy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.
29. Dr. Teleki Dömökös gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.
32. Dr. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelemek idejében	50.
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadai Hegedüs-kódexe	50.
37. Dr. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre székfoglalása 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében	50.
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év	50.
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.
42. Dr. Kristóf György: Bárány Eötvös József utazásai Erdélyben	80.
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	80.
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.
50. Szabó T. Attila: Közép-szamos-vidéki határnevek	50.
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	30.
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	50.

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Az 1—10. szám elfogyott.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXVIII.

1933.

Nouvelle série IV. n. 1—3.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie.

Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

Alexandre Tavaszy: La science au service de la vie.

André Veress: Le comte Joseph Kemény (1795—1855.). I. Communication.

Arthur Balogh: La protection internationale des minorités et les droits publics.

Louis Kántor: Les Hongrois dans la poésie populaire roumaine.

Louis György: Les relations Nasr-Ed-Dine de nos anecdotes hongroises.

SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Le comte Béla Wass*: Discours d'ouverture présidentiel de l'assemblée générale de la Société du Musée de Transylvanie tenue le 26 Février 1933. — *Louis György*: Rapport du secrétaire général sur l'année 1932. de la revue „Erdélyi Múzeum“. — *Louis Kántor*: Rapport du secrétaire sur l'activité de la Société du Musée de Transylvanie en 1932.

REVUE CRITIQUE: *Aron Tamási*: Abel dans la forêt sauvage par *Georges Kristóf*.

REVUE DES LIVRES. *Charles Rass*: Valeurs périés. (Bulletin des amis du livre russe.)

NOUVELLES.

LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES MÉDICALES DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jules Orient*: La formation des hôpitaux et des pharmacies des moines et des médecins-prêtres en Transylvanie.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXVIII. Band.

1933.

Neue Folge IV. No. 1—3.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Siebenbürger Museum-Verein.

Redaktion: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Alexander Tavaszy: Die Wissenschaft im Dienste des Lebens.

Andreas Veress: Graf Josef Kemény (1795—1855.). I. Mitteilung.

Arthur Balogh: Der internationale Schutz der Minderheiten und die Staatsrechte.

Ludwig Kántor: Ungaren in der rumänischen Volksdichtung.

Ludwig György: Die Nasreddin-Verbindungen unserer ungarischen Anekdoten.

SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREIN. *Graf Adalbert Wass*: Eröffnungsrede des Präsidenten in der Generalversammlung des Siebenbürger Museum-Vereins am 26. Februar 1933. — *Ludwig György*: Bericht des Obersekretärs über den Jahrgang 1932. des „Erdélyi Múzeum“. — *Ludwig Kántor*: Bericht des Sekretärs über die Wirksamkeit des Siebenbürger Museum-Vereins im Jahre 1932.

KRITISCHE RUNDSCHAU. *Aron Tamási*: Abel in der Wildnis von *Georg Kristóf*.

BÜCHER-RUNDSCHAU. *Karl Rass*: Umgekommene Werte. (Bulletin des amis du livre russe.)

NACHRICHTEN.

MITTEILUNGEN DER MEDIZINISCHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. *Julius Orient*: Die Entstehung der Hospitäler und der Apotheken der Mönchen und der Arzt-Pfarrer in Siebenbürgen.